

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANA BİLİM DALI**

**ALANYA İÇKALE KİLİSESİ:
TARİHLENDİRİLMESİ VE RESTİTÜSYONU
ÜZERİNE BİR MİMARİ DEĞERLENDİRME**

Yüksek Lisans Tezi

Semra PALAZ

Ankara-2010

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI**

**ALANYA İÇKALE KİLİSESİ:
TARİHLENDİRİLMESİ VE RESTİTÜSYONU
ÜZERİNE BİR MİMARİ DEĞERLENDİRME**

Yüksek Lisans Tezi

Semra PALAZ

Tez Danışmanı
Doç.Dr. Z.Kenan BİLİCİ

Ankara-2010

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(10/03/2010)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Semra PALAZ

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

**ALANYA İÇKALE KİLİSESİ:
TARİHLENDİRİLMESİ VE RESTİTÜSYONU
ÜZERİNE BİR MİMARİ DEĞERLENDİRME**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç.Dr. Z.Kenan BİLİCİ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Doç. Dr. Z. Kenan BİLİCİ

Yard. Doç. Dr. Rüstem BOZER

Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP

İmzası

Tez Sınavı Tarihi: 10 Mart 2010

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I

ÖNSÖZ	V

EKLER LİSTESİ	VII

A- Haritalar	VII

B- Tablolar	VIII

C- Şekiller (Plan-Kesit-Görünüş).....	IX

D- Fotoğraflar	XIX

I- GİRİŞ	1

A- Amaç ve Kapsam	1

B- Metot.....	3

C- Kaynaklar.....	4

II- ALANYA: KENTİN ORTAÇAĞ TARİHİNE İLİŞKİN BAZI SAPTAMALAR	16

A- Türk Fethi Öncesi: Bizans Çağı Kalonoros'u İçin	

Bilinenler	16

B- Selçuklu Çağı: 13. Yüzyılda Alâiye	27

C- 14. Yüzyıl ve Sonrasında Kent	34

III- İÇKALE KİLİSESİ.....43

A- Kilise ve Çevresinde Yapılan Arkeolojik Kazılar ve

Sonuçları.....43

B- Plan ve Strüktür Özellikleri.....51

1- Kilise.....51

2- Güney Ek Yapı.....67

C- Malzeme-Teknik 68

D- Süsleme 72

E- Duvar Resimleri Üzerine Bazı Saptamalar.....74

1- Pandantifler 76

2- Güney Kol.....80

3- Kuzey Kol.....85

4- Güney Dehliz-Pastoforyon (Diakonikon).....88

5- Apsis.....90

IV- YAPIDAN GELEN İZLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ: YAPI DÖNEMLERİ, TARİHLENDİRME VE RESTİTÜSYON DENEMESİ.....92

A- İnşaat Aşamaları 92

1- I. İnşaat Aşaması.....92

2- II. İnşaat Aşaması.....100

B- Ek-Onarım Aşamaları.....	111
1- I. Ek-Onarım Aşaması.....	111
2- II. Ek-Onarım Aşaması.....	113
3- III. Ek-Onarım Aşaması.....	115
V- KARŞILAŞTIRMA ve DEĞERLENDİRME	117
A- Bazilikal Yapı Aşamasına İlişkin Saptamalar.....	117
A-1- Cephe Düzeni	126
A-2- Örtü Sistemi	127
B- Trikonchos Yapı Aşamasına İlişkin Saptamalar.....	128
B-1- Cephe Düzeni	154
B-2- Örtü Sistemi	159
B-3- İç Mekân Düzenlemesi	165
C- Duvar Resimleri	170
VI- SONUÇ.....	178
VII- KAYNAKÇA	180
VIII- EKLER.....	206
Trikonch Tipoloji ve Kroki Listesi.....	208
Haritalar	219
Tablolar	226

Şekiller	237
Fotoğraflar.....	334
IX- ÖZET	412
X- ABSTRACT.....	414

ÖNSÖZ

Alanya, Selçuklu Devleti'nin en önemli liman kentidir. Kentin kalesi ve kale içindeki yerleşim alanları kadar, Helenistik Çağ'dan başlayarak Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemleri'nden kalma yapılar da, kentin zengin tarihi geçmişini aydınlatmaktadır.

İçkale sınırları içinde yer alan ve bu tezin konusunu oluşturan kilise, mimari özellikleriyle ve geçmişten geleceğe uzanan tarihi öyküsüyle, bu çevrenin hâlâ en anlamlı yapısı olarak kabul edilebilir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında Alanya Kalesi Kazı Başkanı Prof. Dr. M. Oluş Arık'a; en büyük desteği, yardımları, yönlendirmesi, gösterdiği sabrı ve özverisi ile her türlü konuda benden yardımını esirgemeyen çok değerli hocam, danışmanım Doç. Dr. Z. Kenan Bilici'ye; tezin yazım aşamasında ve ortaya çıkmasında bana gösterdiği anlayışı ve yardımları için Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Başkanı Prof. Dr. Hakkı Acun'a; her zaman manevi varlığını yanımda hissettiğim fikirleri ile beni yönlendiren çok değerli hocam Prof. Dr. S.Yıldız Ötüken'e; konu ile ilgili çalışmalarında bilgilerini benden esirgemeyen ve paylaşarak beni yönlendiren sayın hocam Doç. Dr. V. Macit Tekinalp'e; duvar resimleri ile ilgili bilgileriyle bana yol gösteren ve fikir veren sayın hocam Yard. Doç. Dr. Nilay Karakaya'ya; Alanya Kazı Çalışmaları'nda yapı ile ilgili bilgilerini paylaşan hocalarım Yard. Doç. Dr. Sema Bilici

ve Öğr. Gör. Dr. Leyla Yılmaz'a; yine Alanya Kazı Çalışmaları'nda kilise ile ilgili incelemelerim sırasında benimle birlikte özveri ile çalışan değerli arkadaşım Hüseyin Çelebi'ye ve yapının fotoğraflarının çekiminde yardımlarını esirgemeyen başta Özge Pak olmak üzere bütün kazı ekibindeki arkadaşlarıma; Likya Bölgesi çalışmalarında bilgilerini benimle paylaşan ve yayınlar konusunda yardımlarını esirgemeyen hocam Öğr. Gör. Dr. Bülent İşler'e ve eşi Arş. Gör. Nesrin Aydoğan İşler'e; her türlü konuda yol gösteren ve yardımlarını esirgemeyen Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü hocalarım ve çalışma arkadaşlarıma- özellikle yayınlar konusunda Öğr. Gör. Dr. Hakan Çetin'e-; Almanca çevirilerimde yardımcı olan Arş. Gör. Deniz Saban'a, kütüphane çalışmalarında yardımlarını esirgemeyen Türk Tarih Kurumu çalışanlarına; adını unuttuğum ya da hatırlayamadığım bütün arkadaşlarıma, hocalarıma ve dostlarıma, özellikle çalışmalarım sırasında gösterdikleri sabırla her zaman yanımda olan her türlü desteğini hissettiğim sevgili büyük aileme; nihayet bana verdiği desteği, güveni ve beni ayakta tutan sevgisi ile her şeyim, canımdan çok sevdiğim sevgili nişanlım Sinan Yıldırım'a sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim.

Son olarak; bu çalışmamızı maddi olarak destekleyen Alanya Sanayi ve Ticaret Odası Yetkilileri'ne de teşekkürlerimi sunmak isterim.

EKLER LİSTESİ

A- Haritalar

Harita 1- Alanya Haritası

Harita 2- 1521 Tarihli Osmanlı Haritası, (Piri Reis Kitab- I Bahriye)

Harita 3- Medici-Lazzara Haritası, 17. Yüzyıl (Mason, 1989)

Harita 4- Alanya Haritası (Beaufort, 1818)

Harita 5- Alanya Haritası (Rott, 1908)

Harita 6- Alanya Haritası, Ayrıntı (Rott, 1908)

Harita 7- Alanya Haritası (Martin Leake, 1976)

Harita 8- Alanya Haritası (Lloyd-Rice, 1989)

Harita 9- Alanya Ve Çevre Bölgeler (Redford, 2008)

Harita 10- Alanya Haritası (Redford, 2008)

Harita 11- Likya Bölgesi Haritası (Tekinalp, 2000)

B- Tablolar

Tablo 1- Piskoposluk Listelerinde *Korakesion* (Hellenkemper-Hild, 2004)

Tablo 2- Alanya İçkale Kilisesi, Kuzey Alandaki Mezarların Cinsiyet Ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (Üstündağ-Demirel, 2009)

Tablo 3- Alanya İçkale Kilisesi Harç Tablosu

Tablo 4- Alanya İçkale Bazilikası İle Benzer Ölçülerdeki Anadolu'daki *Üç Nefli Bazilikalar* Ölçü Tablosu

Tablo 5- Alanya İçkale Kilisesi İle Benzer Ölçülerdeki *Trikonchos* Planlı Kilise - Şapel Ölçü Tablosu

Tablo 6- *Trikonchos* Plan Tipolojisi

Tablo 7- Anadolu Bazilikaları Ölçüler Tablosu (Buchwald, 1999a)

Tablo 8- Anadolu Bazilikaları Nef Ve Naos Uzunlukları Tablosu (Buchwald, 1999a)

Tablo 9- Anadolu Bazilikaları Nef Ve Naos Oranları Tablosu (Buchwald, 1999a)

C- Şekiller

Şekil 1- Alanya Kalesi (Lloyd-Rice, 1989)

Şekil 2- Alanya İçkale Saray Ve Kilisenin Yeri (Lloyd-Rice, 1989)

Şekil 3- İçkale Bazilikası Rölöve

Şekil 4- İçkale Bazilikası, Restitüsyon Çizimi

Şekil 5- İçkale Bazilikası, Boyuna Kesit-Görünüş Çizimi

Şekil 6- İçkale Bazilikası, Doğu Cephe Çizimi

Şekil 7- İçkale Kilisesi, Planı-İnşaat Aşamaları Çizimi

Şekil 8- İçkale Kilisesi, Rölöve

Şekil 9- İçkale Kilisesi, Rölöve (Arık, 2004a-2004b)

Şekil 10- İçkale Kilisesi, Rölöve (Abazoğlu, 2001)

Şekil 11- İçkale Kilisesi, Restitüsyon

Şekil 12- İçkale Kilisesi, *Trikonchos* Planı (Lloyd-Rice, 1989)

Şekil 13- İçkale Kilisesi, Güney Ek Yapı-Oda İle Birlikte Plan Çizimi

Şekil 14- İçkale Kilisesi, Restitüsyon Enine Kesit Çizimi

Şekil 15- İçkale Kilisesi, Enine Kesit Çizimi (Lloyd-Rice, 1989)

Şekil 16- İçkale Kilisesi, Restitüsyon Boyuna Kesit Çizimi

Şekil 17- İçkale Kilisesi, Boyuna Kesit Çizimi (Lloyd-Rice, 1989)

Şekil 18- İçkale Kilisesi, Restitüsyon Batı Cephe Çizimi (Lloyd-Rice, 1989)

Şekil 19- İçkale Kilisesi, Restitüsyon Batı Cephe Çizimi

Şekil 20- İçkale Kilisesi, Restitüsyon Kuzey Cephe Çizimi

Şekil 21- İçkale Kilisesi, Restitüsyon Doğu Çizimi

Şekil 22- İçkale Kilisesi, Restitüsyon Güney Cephe Çizimi

Şekil 23- İçkale Kilisesi, Örtü Sistemi Çizimi

Şekil 24- İçkale Kilisesi, Kubbe-Kasnak Çizimi (Lloyd-Rice, 1989)

Şekil 25- İçkale Kilisesi, Apsis Penceresi Çizimi-İç

Şekil 26- İçkale Kilisesi, Güney Pastoforyon Odası Güney Niş Çizimi
(Bazilika Döneminde Güney Nefe Geçışı Sağlayan Kemerli Açıklık)

Şekil 27- İçkale Kilisesi, Kuzey Pastoforyon Odası, Doğu Duvardaki
Niş Kemerli Çizimi

Şekil 28- İçkale Kilisesi, Güney Cephe Çizimi

Şekil 29- İçkale Kilisesi, Planı Üzerinde İnşaat Aşamaları

Şekil 30- İçkale Kilisesi, Doğu Cephe Üzerinde İnşaat Aşamaları

Şekil 31- İçkale Kilisesi, Batı Cephe Üzerinde İnşaat Aşamaları

Şekil 32- İçkale Kilisesi, Kuzey Cephe Üzerinde İnşaat Aşamaları

Şekil 33- İçkale Kilisesi, Güney Cephe Üzerinde İnşaat Aşamaları

Şekil 34- Halil Limanı Kilisesi Planı (Hellenkemper-Hild, 1986)

Şekil 35- Laertes, 3 Nolu Bazilika Planı (Akkaya, 2001)

Şekil 36- Laertes, 5 Nolu Bazilika Planı (Akkaya, 2001)

Şekil 37- Laertes, Yabancı Ören Bazilikası Planı (Akkaya, 2001)

Şekil 38- Side, Bazilika (Mansel, 1978)

Şekil 39- Andriake, A Kilisesi

A- Plan (Borchhardt, 1975)

B- Restitüsyon Planı (Tekinalp, 2000)

Şekil 40- Andriake, B Kilisesi

A- Plan (Borchhardt, 1975)

B- Restitüsyon Planı (Tekinalp, 2000)

Şekil 41- Andriake, C Kilisesi

A- Plan (Borchhardt, 1975)

B- Restitüsyon Planı (Tekinalp, 2000)

Şekil 42- Andriake, D Kilisesi

A- Plan (Borchhardt, 1975)

B- Restitüsyon Planı (Tekinalp, 2000)

Şekil 43- Andriake, E Kilisesi

A- Plan (Borchhardt, 1975)

B- Restitüsyon Planı (Tekinalp, 2000)

- Şekil 44- Anamur, A Kilisesi Planı (Hill, 1996)
- Şekil 45- Anamur, Nekropol Kilisesi Planı (Hill, 1996)
- Şekil 46- Anamur, Merkez Kilisesi Planı (Hill, 1996)
- Şekil 47- Hasanaliler Kilisesi Planı (Hellenkemper-Hild, 1986)
- Şekil 48- Kanlıdivane, I Nolu Bazilika Planı (Eyice, 1977)
- Şekil 49- Kanlıdivane, II Nolu Bazilika Planı (Eyice, 1977)
- Şekil 50- Kanlıdivane, III Nolu Bazilika Planı (Eyice, 1977)
- Şekil 51- Kanlıdivane, IV Nolu Bazilika Planı (Eyice, 1977)
- Şekil 52- Sömek Köyü, Batı Kilisesi Planı (Aydın, 2004)
- Şekil 53- Öküzlü, Güney Kilisesi Planı (Hill, 1996)
- Şekil 54- Sura Vadisi, Kilise Planı (Borchhardt, 1975)
- Şekil 55- Aperlea, Yukarı Kilise Planı (Vann- Hohlfender, 1998)
- Şekil 56- Sardis, EA Bazilikası (Buchwald, 1999b)
- Şekil 57- Kıbrıs, Soli Bazilikası Planı (Çalış, 2006)
- Şekil 58- Kıbrıs, Panagia Kanakaria Kilisesi Plan Ve Kesiti (Çalış, 2006)
- Şekil 59- Ptoleamis Sarayı'ndaki *Trikonchos* Planlı Oda Planı (Dark, 2004)
- Şekil 60- Sicilya, Piezza Armerina (Steppan, 1995)
- Şekil 61- Mshatta Sarayı Planı (Grabar, 1964)

Şekil 62- Bosra Sarayı (Steppan, 1995)

Şekil 63- III. Leo Triclinium Lateran Villası (Steppan, 1995)

Şekil 64- Side, Piskoposluk Sarayı Planı (Mansel, 1978)

Şekil 65- Likya, Alacahisar Kilisesi Planı (Harrison 1963)

Şekil 66- Likya, Dikmen Kilise Planı (Harrison 1963)

Şekil 67- Likya, Karabel Manastır Kilisesi Planı (Harrison 1963)

Şekil 68- Likya, Batı Asarcık Kilisesi Planı (Aydın, 2006)

Şekil 69- Likya, Devekuyusu Kilisesi Planı (Harrison 1963)

Şekil 70- Aperlea, Trikonchos Kilisesi Planı (Hohlfender, R.L.-R.L. Vann, 1999-2000),

Şekil 71- İstanbul, Toklu Dede Mescidi Planı (Mathews, 1976)

Şekil 72- İstanbul, Konstantin Lips Manastır Kiliseleri Planı (Mango, 2006; Krautheimer, 1975)

Şekil 73- İstanbul, Kilise Cami Planı (Mango, 2006; Krautheimer, 1975)

Şekil 74- İstanbul, (Myrelaion) Bodrum Cami Planı (Mango, 2006; Krautheimer, 1975)

Şekil 75- İstanbul, (Zeyrek) Pantokrator Kilisesi Planı (Mango, 2006; Krautheimer, 1975)

Şekil 76- Melanippe Kilisesi Planı (Aydın, 2006)

Şekil 77- Kök Burnu, Kilise Planı (Harrison 1963)

Şekil 78- Güceyman Tepesi, Kilise Planı (Aydın, 2006)

Şekil 79- Mardin Midyat Hah Köyü, El-Hadra Kilisesi Planı (Steppan, 1995)

Şekil 80- İstanbul, Koca Mustafa Paşa Cami Planı (Ebersolt, 1934)

Şekil 81- Beytlehem, İsa Kilisesi Planı (Ebersolt, 1934)

Şekil 82- Süphandere, *Trikonch* Yapı Planı (Aydın, 2005)

Şekil 83- Mahras Dağı, *Trikonch* Yapı Planı (Aydın, 2005)

Şekil 84- Kragos Antiokheisa, *Trikonch* Yapı Planı (Rosenbaum vd., 1967)

Şekil 85- Güneşli Köyü, *Trikonch* Kilise Planı (Doğan, 2004)

Şekil 86- A- Madenşehir, 6 Ve 9 Numaralı Yapıların Planı (Eyice, 1971)

B- Madenşehir, 9 Numaralı Yapının Plan Ve Kesiti (Eyice, 1971)

Şekil 87- Ortaköy, H. Georgios Kilisesi Planı (Ebersolt, 1934)

Şekil 88- Göstesin, Kaya Kilisesi Planı Ve Kesiti (Gürçay-Akok, 1965)

Şekil 89- Tagar, Kaya Kilisesi Planı (Restle, 1967)

Şekil 90- Vize, Kaya Kilisesi Planı (Çorağan, 1989)

Şekil 91- Bafa Menet Adası Kirselik, Manastır Kilisesi Planı Ve Kesiti (Wiegand, 1913; Mercangöz, 1990)

Şekil 92- Kastoria, Kumpelidiki Kilisesi Planı (Millet, 1916)

Şekil 93- Varasovas, H.Demetrios Kilisesi Planı (Orlandos, 1999a)

Şekil 94- H.Ioannes Salaminos Kilisesi Planı Ve Kesiti (Orlandos, 1999a)

Şekil 95- H.Nikolaos Koropiou Kilisesi Planı Ve Kesiti (Orlandos, 1999a)

Şekil 96- H. Sozon Skripu Kilisesi Planı Ve Kesiti (Orlandos, 1999a)

Şekil 97- Platini, H.Nikolaos Kilisesi Planı Ve Kesiti (Orlandos, 1999a)

Şekil 98- H.Demetrios Saraniku Kilisesi Planı Ve Kesiti (Orlandos, 1999a)

Şekil 99- H. Ioannes Elaionos Kilisesi Plan Ve Kesiti (Orlandos, 1999a)

Şekil 100- H. Nikolaos Methanon Kilisesi Plan Ve Kesiti (Orlandos, 1999a)

Şekil 101- Girit, Trikonchos Planlı Kiliseler (Orlandos, 1999a)

A- Sternes Kilisesi Planı

B- Sfakia Kilisesi Planı

C- Myopotamos Kilisesi Planı

D- Sikalaria Kilisesi Planı

E- Kyrgiana Kilisesi Planı

F- Molla Kilisesi Planı

Şekil 102- H. Nikolaos Serres Kilisesi Planı (Orlandos, 1999a)

Şekil 103- Vinenis Kilisesi Planı (Orlandos, 1999a)

Şekil 104- Aulis, Hagios Nikolaos Kilisesi Planı (Steppan, 1995)

Şekil 105- Yunanistan, Aziz Eliah Kilisesi Planı (Ebersolt, 1934)

Şekil 106- Athos, Büyük Lavra Kilisesi Planı (Babic, 1969)

Şekil 107- Athos, Vatopedi Katholikon Kilisesi Planı (Steppan, 1995)

Şekil 108- Athos, Ivion Katholikon Kilisesi Planı (Steppan, 1995)

Şekil 109- Athos, Chilandar Kilisesi Planı (Millet, 1916)

Şekil 110- Yunanistan, Peristerai Aziz Andreas Kilisesi Planı Ve Kesiti
(Orlandos, 1999a)

Şekil 111- Ohrid, Panteleimon Kilisesi Planı (Krautheimer, 1975)

Şekil 112- Bulgaristan, Poganovo Manastır Kilisesi Planı (Ebersolt,
1934)

Şekil 113- Bulgaristan Kulata Köyü Yakını, Aziz Athanas Kilisesi
Planı (Milcev, 1964)

Şekil 114- Yugoslavya, Kursumlija Kilise Planı (Stricevic, 1957)

Şekil 115- Yugoslavya, Caricin Grad Kilise Planı (Stricevic, 1957)

Şekil 116- Sevan, Arakelot Kilisesi Planı (Kuyulu, 1978-80)

Şekil 117- Sevan, Astvatsatsin Kilisesi Planı (Kuyulu, 1978-80)

Şekil 118- Alem Kilisesi Planı (Steppan, 1995)

Şekil 119- Thalin Katedrali Planı (Steppan, 1995)

Şekil 120- Dvin Katedrali Planı (Khatchatrian, 1971)

Şekil 121- Kutaisi Katedrali Planı (Steppan, 1995)

Şekil 122- Alaverdi Kilisesi Planı (Steppan, 1995)

Şekil 123- Öşk Kilisesi Planı (Steppan, 1995)

Şekil 124- Bahçeli Kışla Kilisesi Planı (Leube Kadiroğlu-Karaca-Yazar,
2001)

Şekil 125- Dört Kilise Manastır Kilisesi Planı (Leube Kadiroğlu-
Karaca-Yazar, 2001)

Şekil 126- Perge, Tetrakonchos Planlı Yapı-Kilise (Kleinbauer, 1987)

Şekil 127- Side, Mausoleum (Mansel, 1978)

Şekil 128- Antakya-Samandağ, Martyrium Planı (Çorağan, 1989)

Şekil 129- Priene, Kilise Planı (Çorağan, 1989)

Şekil 130- Kayseri - Çamlıca'daki Tetrakonchos Yapı (Yıldız, 1986)

Şekil 131- Likya Bölgesi, Alakilise Tetrakonchos Ek Yapı (Harrison,
1963)

Şekil 132- Edirne, Sinaitikon (Gurlitt, 1999)

Şekil 133- Edirne, Hagia Sophia Kilisesi (Choisy, 1943 - Çorağan,
1989)

Şekil 134- İstanbul, Panagia Mouchliotissa Kilisesi (Ebersolt, 1934)

Şekil 135- İstanbul, Panagia Kamariotissa Kilisesi (Brunov, 1927-
Çorağan, 1989)

Şekil 136- Kars, Ani Katedrali (Ebersolt, 1934)

Şekil 137- Van, Akdamar Kilisesi (Ebersolt, 1934)

Şekil 138- Atrak Kilise (Khatchatrian, 1971)

Şekil 139- Soradır Kilise (Nersessian, 1978-Çorağan, 1989)

Şekil 140- Alanya, Arap Evliyası Kilisesi Plan Ve Kesit (Lloyd-Rice,
1989)

Şekil 141- Alanya, Cilvarda Burnu Manastırı Plan Ve Kesiti (Lloyd-
Rice, 1989)

Şekil 142- Kastoria H. Anargyroi Kilisesi Batı Cephe (Mercangöz,
1990)

D- Fotoğraflar

Foto 1- İçkale Kuşbakışı (Işın, 2001)

Foto 2- A- Saray Ve Saray Kapısı

B- Saraydan Kiliseye Bakış

Foto 3- Kilise Güneyi Sarnıç

Foto 4- Kilise Güneybatı Sarnıç

Foto 5- Tersane

Foto 6- Kızıl Kule

Foto 7- Tonoğlu Koğuş

Foto 8- Kuzey Alandaki Mezarlar

Foto 9- Kuzey Alandaki Mezarlar

Foto 10- Kuzey Alandaki Mezarların Kiremitleri

Foto 11- Kuzeybatı Mezar

Foto 12- Batı Cephe

Foto 13- Batı Cephe Kapı

Foto 14- Batı Cephe, Kuzey Girinti

Foto 15- Batı Cephe, Kuzey Girinti

Foto 16- Batı Cephe, Giriş Kapısı Eşiktaş

Foto 17- Batı Cephe Giriş Kapısı Üstündeki Üçgen Alınlık

Foto 18- Batı Cephe Giriş Kapısı Üstündeki Üçgen Alınlık Ve Kemerler

Foto 19- Batı Cephe, Giriş Kiriş Yuvaları

Foto 20- Batı Cephe, Giriş Kiriş Yuvaları

Foto 21- Batı Cephe, Giriş Kiriş Yuvaları

Foto 22- Batı Cephe Girişi Kapısı Yanındaki Nişler

Foto 23- Batı Cephe Girişi Kapısı Yanındaki Kuzey Niş

Foto 24- Batı Cephe Girişi Kapısı Yanındaki Güney Niş

Foto 25- Batı Cephe Girişi Kapısı Yanındaki Kuzey Niş İçindeki Boyama Ve Derz Çizgileri

Foto 26- Batı Cephe Giriş Kapısı Kuzey Nişin Kuzeyinde, Duvar Yüzeyinde Görülen Kazımalar

Foto 27- Batı Cephe Giriş Kapısı Güney Nişin Kuzeyinde, Duvar Yüzeyinde Görülen Kazımalardan Ayrıntı

Foto 28- Batı Cephe Giriş Kapısı Güney Niş İçindeki Boyama Ve Derz Çizgileri

Foto 29- Batı Cephe Giriş Kapısı Kuzey Nişin Kuzeyinde, Duvar Yüzeyinde Görülen Kazımalar

Foto 30- Batı Cephe Giriş Kapısı Kuzey Nişin Kuzeyinde, Duvar Yüzeyinde Görülen Kazımalardan Ayrıntı

Foto 31- Kuzey Cephe

Foto 32- Kuzey Cephe Batı Kanat

Foto 33- Kuzey Cephe Doğu Kanat

Foto 34- Kuzey Cephe, Doğu Kanattaki Açıklık

Foto 35- Kuzey Cephe Kapı Ve Pencere

Foto 36- Kuzey Cephe, Batı Kanattaki Duvarlar

Foto 37- Doğu Cephe-Apsis, Üstten Görünüş

Foto 38- Doğu Cephe-Apsis, Güney Kanat

Foto 39- Doğu Cephe-Apsis, Kuzey Kanat

Foto 40- Doğu Cephe-Apsis Ve Pencere

Foto 41- Doğu Cephe-Apsis Dış Pencere Güney Kemer Yayı

Foto 42- Doğu Cephe-Apsis Dış Pencere Kuzey Kemer Yayı

Foto 43- Doğu Cephe-Apsis Dış Pencere Üstündeki Üç Dilimli Kemer
Kuruluşu

Foto 44- Doğu Cephe-Apsis İç Pencere

Foto 45- Doğu Cephe - Apsis İç Pencere Üstündeki Tabakların
Yerleştirildiği Boşluklar

Foto 46- Güney Cephe

Foto 47- Güney Cephe Batı Kanat

Foto 48- Güney Cephe Doğu Kanat

Foto 49- Güney Cephe Doğu Kanattaki Açıklık

Foto 50- Güney Cephe, Doğu Kanat Ortasındaki Pencere

Foto 51- Güney Cephe, Batı Kanat Duvar Dibiindeki Duvar Kalıntısı

Foto 52- Batı Kol Beşik TonoZ YayI

Foto 53- Batı Kol Beşik TonoZ İzi

Foto 54- Kuzey Eksedra

Foto 55- Güney Eksedra

Foto 56- Kubbe Kasnak Ve Kare Oturtmalık

Foto 57- Kubbe Ve Kasnak

Foto 58- Kubbe Kasnağıındaki Sağır Niş

Foto 59- Kubbe Kasnağıındaki Pencere

Foto 60- Apsis Beşik TonoZ İzi (Kubbe Kasnağı Doğu Yüzde)

Foto 61- Apsis Üstten Bakış

Foto 62- Batı Kol Kuzey Duvar

Foto 63- Batı Kol Kuzey Duvar, Kiriş Yuvalarından Ayrıntı

Foto 64- Batı Kol Güney Duvar

Foto 65- Batı Kol Güney Duvar, Kiriş Yuvalarından Ayrıntı

Foto 66- Kubbe Ve Pandantifler

Foto 67- Kuzeydoğu Pandantif

Foto 68- Güneydoğu Pandantif

Foto 69- Kuzeydoğu Pandantifteki Delik-Testi

Foto 70- Güneydoğu Pandantifteki Kırık Testi

Foto 71- Güneydoğu Pandantifteki Kırık Testi Ayrıntı

Foto 72- Kuzey Kol

Foto 73- Güney Kol

Foto 74- Kuzey Pastoforyon (Prothesis) Ve Duvardaki Açıklık

Foto 75- Güney Pastoforyon (Diakonikon) Ve Duvardaki Açıklık

Foto 76- Kuzey Pastoforyon Doğuya Bakış

Foto 77- Kuzey Pastoforyon Duvarındaki Açıklıktan Ayrıntı

Foto 78- Kuzey Pastoforyon Doğu Uçtaki Kemer Yayı

Foto 79- Kuzey Pastoforyon Doğu Uçtaki Kemer Yayından Ayrıntı

Foto 80- Güney Pastoforyon Doğuya Bakış

Foto 81- Güney Pastoforyon Duvardaki Açıklıktan Ayrıntı

Foto 82- Apsis

Foto 83- Apsis-Pencere

Foto 84- Apsis Pencere Kemerine İçten Bakış

Foto 85- Apsis Penceresi Üstündeki Kiriş Yuvası

Foto 86- Apsise Üstten Bakış

Foto 87- Apsis Zemininde Yapılan Kazıda Çıkan Tuğla Döşeme (Arık,
2005b)

Foto 88- Güney Açıklık Önündeki Döşeme

Foto 89- Güney Ek Yapı Güney Cephe

Foto 90- Güney Ek Yapı Güney Cephe Doğu Kanat

Foto 91- Güney Ek Yapı Üstten Görünüş

Foto 92- Güney Ek Yapı Doğuya Bakış

Foto 93- Güney Ek Yapı Kuzeydoğuya Bakış

Foto 94- Güney Ek Yapı, Güneydoğuya Bakış

Foto 95- Güney Ek Yapı, Batı Cephe- Batı Duvar

Foto 96- Güney Ek Yapı Batıya Bakış-Batı Duvar

Foto 97- Güney Ek Yapı Batı Bölüme Üstten Bakış

Foto 98- Apsis Örtüsündeki Duvar Örgüsü

Foto 99- Apsis Duvar Örgüsü

Foto 100- Kubbe Kasnağındaki Duvar Örgüsü

Foto 101- Apsis Duvar Örgüsü (Üstteki Ve Alttaki Duvar Örgüsünün Farkı)

Foto 102- Batı Cephe Güney Kanattaki Devşirme Eşiktaş

Foto 103- Kubbe Kasnağındaki Sağır Niş İçindeki Derz Çizgileri Ve Boyamalar

Foto 104- Kubbe Kasnağındaki Pencere Kemerindeki Bitki Tasviri

Foto 105- Güney Cephedeki Pencere Kemerindeki Bitki Tasviri

Foto 106- Güney Doğu Pandantif

Foto 107- Güney Doğu Pandantif, Ayrıntı

Foto 108- Güneydoğu Pandantif, Yazıdan Ayrıntı

Foto 109- Kuzeydoğu Pandantif

Foto 110- Kuzeydoğu Pandantif Ayrıntı

Foto 111- Kuzeydoğu Pandantif Ayrıntı

Foto 112- Kuzeydoğu Pandantif Ayrıntı

Foto 113- Kuzeydoğu Pandantif Ayrıntı

Foto 114- Güneybatı Pandantif

Foto 115 Güneybatı Pandantif Ayrıntı

Foto 116- Kuzeybatı Pandantif

Foto 117- Güney Kol, Doğu Duvar-Üst

Foto 118- Güney Kol, Güney Duvar Alt

Foto 119- Güney Kol Batı Duvar Üst

Foto 120- Güney Kol Batı Duvar Üst Ayrıntı

Foto 121- Güney Yarım Kubbe

Foto 123- Güney Yarım Kubbe Ayrıntı

Foto 124- Güney Yarım Kubbe Ayrıntı

Foto 125- Güney Yarım Kubbe Ayrıntı

Foto 126- Güney Yarım Kubbe Ayrıntı

Foto 127- Güney Yarım Kubbe Ayrıntı

Foto 128- Güney Yarım Kubbe Ayrıntı

Foto 129- Kuzey Kol Batı Duvar

Foto 130- Kuzey Kol Batı Duvar Ayrıntı

Foto 131- Kuzey Kol Batı Duvar Ayrıntı

Foto 132- Kuzey Kol Batı Duvar Ayrıntı

Foto 133- Kuzey Kol Batı Duvar Ayrıntı

Foto 134- Kuzey Kol Batı Duvar Ayrıntı

Foto 135- Kuzey Kol Batı Duvar Ayrıntı

Foto 136- Kuzey Kol Doğu Duvar Üst

Foto 137- Kuzey Kol Doğu Duvar Üst Ayrıntı

Foto 138- Kuzey Kol Batı Duvar Üst Ayrıntı

Foto 139- Güney Kol Batı Duvar Üst Ayrıntı

Foto 140- Güney Dehliz, Güney Duvar

Foto 141- Güney Dehliz, Güney Duvar Yapı Tasvirinden Ayrıntı

Foto 142- Güney Dehliz, Güney Duvar Figürlerden Ayrıntı

Foto 143- Güney Dehliz, Güney Duvar Figürlerden Ayrıntı

Foto 144- Apsis Pencere Kemerı İç Yüzü

Foto 145- Apsis Pencere Kemerı Ayrıntı

Foto 146- Apsis Pencere Kemerı Ayrıntı

Foto 147- Göreme, Çarıklı Kilisesi *İsa'nın Doğumu* Sahnesi (Restle, 1967)

Foto 148- Göreme, Karanlık Kilisesi *İsa'nın Doğumu* Sahnesi (Restle, 1967)

Foto 149- Göreme, Kılıçlar Kilisesi *İsa'nın Doğumu* Sahnesi (Restle, 1967)

Foto 150- Tagar, Kaya Kilisesi *İsa'nın Doğumu* Sahnesi (Restle, 1967)

Foto 151- Soğanlı, St. Barbara Tahtalı Kilisesi *İsa'nın Doğumu* Sahnesi (Restle, 1967)

Foto 152- Soğanlı, Karabaş Kilisesi Doğum Sahnesi (Restle, 1967)

Foto 153- Trabzon, St. Babas Kilisesi Doğum Sahnesi (Restle, 1967)

Foto 154- Kıbrıs, Holy Apostles Kilisesi *İsa'nın Doğumu* Sahnesi (Megaw, 1964)

Foto 155- Göreme, Karanlık Kilisesi *İsa'nın Vaftiz Edilişi* Sahnesi (Restle, 1967)

Foto 156- Göreme, Kılıçlar Kilisesi *İsa'nın Vaftizi* Sahnesi (Restle, 1967)

Foto 157- Göreme, Çarıklı Kilisesi *Çarmıhta İsa* Sahnesi (Restle, 1967)

Foto 158- Göreme, Karanlık Kilisesi *Çarmıhta İsa* Sahnesi (Restle, 1967)

Foto 159- Tagar, Kaya Kilisesi *Çarmıhta İsa* Sahnesi (Restle, 1967)

Foto 160- Soğanlı, Karabaş Kilisesi *Çarmıhta İsa* Sahnesi (Restle, 1967)

Foto 161- Tokalı, II Kilisesi *Çarmıhta İsa* Sahnesi (Restle, 1967)

Foto 162- Demre, Aziz Nikolaos Kilisesi Mezar Odası'ndaki Golgotha Yolu Sahnesi (Karakaya, 2007)

Foto 163- Göreme, Çarıklı Kilisesi Kubbe Pandantiflerindeki İncil Yazarları Tasviri (Restle, 1967)

Foto 164- Kıbrıs, Kanakaria Kilisesi, Bema Kubbesi, Pandantiflerdeki İncil Yazarları Tasviri (Çalış, 2006; Megaw, 1977)

Foto 165- Kıbrıs, Kanakaria Kilisesi, Bema Kubbesi, Pandantiflerdeki İncil Yazarları Tasviri-Ayrıntı (Çalış, 2006; Megaw, 1977)

Foto 166- İçkale Kilisesi, Kuzey Cephedeki Duvar Kalıntısı Kuzeyden Bakış

Foto 167- İçkale Kilisesi, Kuzey Cephedeki Duvar Kalıntısı Batıdan Bakış

Foto 168- İçkale Kilisesi, Güney Cephedeki Duvar Kalıntısı Doğudan Bakış

Foto 169- İçkale Kilisesi, Güney Cephedeki Duvar Kalıntısı Güneyden Bakış

Foto 170- İçkale Kilisesi, Güney Cephe, Duvar Kalıntısının Batısındaki Dikdörtgen Açıklık

Foto 171- İçkale Kilisesi, Batı Alanda Devam Eden Doğu-Batı
Yönünde Uzanan Duvar Kalıntıları

Foto 172- İçkale Kilisesi, Batı Alanda Devam Eden Doğu-Batı
Yönünde Uzanan Duvar Kalıntıları

Foto 173- İçkale Kilisesi, Kuzey Alan Ve Kuzeybatıdaki Kare Duvar
Kalıntısı

Foto 174- Halil Limanı Doğu Cephe-Apsis Dış (Hellenkemper-Hild,
1986)

Foto 175- Halil Limanı Doğu Cephe-Apsis İç (Hellenkemper-Hild,
1986)

Foto 176- Kıbrıs, Kanakaria Kilisesi (Çalış, 2006; Megaw, 1977)

Foto 177- Kıbrıs, Kanakaria Kilisesi Kuzey Pastoforyona Bakış
(Çalış, 2006)

Foto 178- Alanya, Arap Evliyası Batıdan Bakış

Foto 179- Alanya, Arap Evliyası Batı Giriş Kapısı Üstündeki Üçgen
Alınlık

Foto 180- Ms Or. 2283 Fol. 93b Nolu Markus İncili Kapağı
(Nersessian, 1987)

Foto 181- Alanya, Arap Evliyası Apsise Bakış

Foto 182- Alanya, Arap Evliyası Batı Girişe Bakış

Foto 183- Alanya, Arap Evliyası Doğu Cephede Bulunan Kazıma
Tekniğindeki Bezeme

Foto 184- Alanya, Cilvarda Burnu'ndaki Manastır Kilisesi

Foto 185- Adana, Anazarva 3 Nolu Bazilika (www.gerty.ncl.ac.uk)

Foto 186- Likya Bölgesi, Beymelek 2 Numaralı Dalyan Şapeli
Güneybatı Cephe

Foto 187- Likya Bölgesi, Beymelek 2 Numaralı Dalyan Şapeli Batı
Cephe Kuzey Niş

Foto 188- Bafa Gölü, Kahve Asar Kilisesi Apsis Cephesi Üst Bölüm
(Ötüken, 1978)

Foto 189- Selanik, Holy Apostles Apsis Güneyi (Buchwald, 1984)

Foto 190- Athos Yarımadası, Chilandar Manastırı Katholikon Kilisesi
Kuzey Cephe (Buchwald, 1984)

Foto 191- Mistra, Brontochion Manastırı Aphentikon Kilisesi Güney
Cephesi (Ötüken, 1978)

Foto 192- Sakız Adası, Panagia Sikelia Kilisesi, Güneybatıdan
(Buchwald, 1984)

Foto 193- Sakız Adası, Holy Apostles Kilisesi, Doğu Cephe (Curcic,
2003)

Foto 194- Selanik, Panteleimon Kilisesi (Curcic, 1977)

Foto 195- Selanik, H. Aikaterina Kilisesi Kuzeybatıdan Kubbeye
Bakış (Curcic, 1977)

Foto 196- Fodele, Meryem Kilisesi (Vocotopoulos, 1981)

Foto 197- Roukani, St. John Kilisesi Güneydoğu Cephe
(Vocotopoulos, 1981)

Foto 198- Gemiler Ada (Lebissos), Kazıma Derz Çizgileri İmitasyonu
(Foss, 1994)

Foto 199- Alanya, Kale Kapısı Duvarlarındaki Kırmızı Boyalı Derz
Çizgileri İmitasyonu (Redford, 1993)

Foto 200- Alara Kalesi Duvarlarındaki Kırmızı Boyalı Derz Çizgileri
İmitasyonu (Duggan, 2008)

Foto 201- Alara Kalesi Duvarlarındaki Kırmızı Boyalı Derz Çizgileri
İmitasyonu (Duggan, 2008)

Foto 202- Kıbrıs, Kanakaria Narteks Tonozundaki Tabaklar (Megaw,
1977)

Foto 203- Ankara, Arslanhane Camisi Doğu Giriş Kapısı Kemer
Köşelerindeki Tabak İzleri

Foto 204- Ankara, Arslanhane Camisi Doğu Giriş Kapısı Kemer
Köşelerindeki Tabak İzleri, Ayrıntı

Foto 205- Mudanya, Kumyaka Köyü, Sige Başmelekler Kilisesi
(Buchwald, 1969)

Foto 206- İçkale Kilisesi, Güney Nef Buluntusu Sırlı Kase (Arık,
2005b)

Foto 207- İçkale Kilisesi, Kuzey Alanda Bulunan Sedef Haç (Arık,
2005b)

I.GİRİŞ

A-Amaç ve Kapsam

Alanya'da, yarımadaının en yüksek kesiminde ve yerleşmenin kuzeybatı ucunda etrafı surlarla çevrili bir alan olarak İçkale, anıtsal ve arkeolojik değerdeki taşınmaz kültür varlıkları kadar, içinde Selçuklu Çağı'nın yönetsel birimi olan *Saray*'ı da barındıran önemli ve özel bir çevrededir. Bu çevrede sürdürülen arkeolojik kazılar, kentin bu kesiminin en erken M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren iskân edildiğini ve muhtemelen İçkale'nin bulunduğu şimdiki alanın, Helenistik Çağ'da kentin akropolü olarak işlev gördüğünü ortaya koymuştur. Bu alanın, sonradan Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Çağları'nda da iskân edildiği ve zamanla etrafı surlarla çevrilerek mevcut binalarıyla bugünkü görünümüne kavuştuğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan kilise, Hristiyan mimarisinde ve 3-4. yüzyıllarda daha çok mezar yapılarında tercih edilen *trikonchos* plan şemasındadır. Bu plan şemasının, Orta Bizans Dönemi'nden itibaren önem kazanması ve Bizans sonrası dönemde de yapımına hâlâ devam edilmesi, yaygın bir plan tipi olduğunu göstermektedir. Bu tezde, söz konusu plan tipinin, benzer örneklerle karşılaştırılarak değerlendirilmesi kadar, aynı zamanda dönem içindeki beğenisi ve ibadet mekânlarında yaygın olarak tercih edilmesinin nedenlerine

ilişkin bir saptama yapılmaya çalışılmış; ayrıca bir hayli tahrip olmalarına rağmen, kısmen bazı sahneleri belirlenebilen duvar resimlerinin de ilk kez tanıtılarak tarihlendirilmesine çaba gösterilmiştir.

Son arkeolojik çalışmalar, ilk inşaatının Erken Bizans Çağı'na kadar geri gittiği anlaşılan bir bazilikanın temelleri üzerine yapıldığını ortaya koyan şimdiki binanın, bundan sonra da çeşitli kereler elden geçirildiğini büyük ölçüde kanıtlamıştır. Hiç şüphe yok ki, Türk fethinden sonra Hristiyan nüfusu tarafından da kullanılmaya devam edilen bina, kilise olarak varlığını Selçuklu Çağı'nda da korumuştur. Selçuklu hâkimiyetinden sonra önemini yitirdiği anlaşılan İçkale gibi kilisenin de, zamanla harabeye dönüştüğü, sonraları Osmanlı Çağı'nda ve muhtemelen geç dönemlerdeki fiziki müdahalelerle kentin Hristiyan nüfusu tarafından tekrar kullanıldığı söylenebilir.

Bu bağlamda, çevresinde sürdürülen arkeolojik çalışmaların bulguları ile birlikte binanın farklı inşaat dönemlerini içeren bir monografi halinde ele alınması, sadece binanın tarihi geçmişinin değil, aynı zamanda Alanya'nın iskân tarihinin de anlaşılabilmesine olanak sağlayacaktır. Kentin tarihi geçmişine tanıklık eden binanın özgün mimarisi ile inşaat aşamalarının belirlenerek tanıtılması, esasen, yapıyla ilgili monografik bir yayın oluşturulması açısından da şart ve gereklidir.

Amacımız, vaktiyle yapının, ilk inşaat döneminden itibaren farklı yapılaşma süreçlerini belirleyerek günümüze kadar ulaşan tarihsel öyküsünü ortaya koymak ve ileride yapıya yönelik restorasyon-rehabilitasyon gibi büyük soluklu uygulama projelerine de bir altlık hazırlamaktır.

B- Metot

Çalışmaya, öncelikle yapıya ilişkin yazılı kaynakların taranması ile başlanmıştır. Ayrıca; 2007-2008 yılı kazı çalışmalarına katılım sağlanarak, sadece kilise üzerinde değil, Alanya Kalesi'ndeki diğer tarihi yapılarda da yerinde incelemelerde bulunulmuş; bu çalışmalar esnasında, yapı için gerekli görülen fotoğraf ve çizimlerin yanı sıra, malzeme-teknik açıdan da bir değerlendirme yapılarak yapının inşaat aşamalarına ilişkin kimi sonuçlara ulaşılmış ve yapının restitüsyonuna yönelik çizimler ile birlikte tezin yazım aşamasına geçilmiştir. Diğer taraftan, kale içinde *Arap Evliyası Kilisesi* ve *Cilvarda Burnu*'nda bulunan *Manastır Kilisesi* de yerinde incelenerek İçkale Kilisesi ile bir karşılaştırma ve değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır¹.

---

¹ Bu çalışmada, sadece Alanya Kalesi'ndeki değil; özellikle 2007 yılı kazı çalışmasını takiben Kasım ayında Öğr. Gör. Dr. Bülent İşler ile yapılan bir haftalık çalışmada, Likya Bölgesi'nde bulunan *trikonchos* planlı yapılar da ziyaret edilmiş ve bu yapılar

Çalışma, öncelikle kent ve kilise tarihine yönelik yayınların tanıtıldığı bir bölüm ile başlamaktadır. İkinci bölüm, Alanya kentinin bugüne kadar uzanan tarihi geçmişine yönelik tespitlerden oluşmaktadır. Üçüncü bölümde, İçkale'nin iskân tarihine ve kilisenin mimari tasvirine ilişkin anlatımların yanı sıra, kilise duvarlarında, bir hayli tahrip olmalarına rağmen hâlâ görülebilen ve kısmen tanımlanabilen duvar resimlerinin tanıtımı yapılmıştır. Dördüncü bölüm, çalışmanın asıl amacını içeren, yapının inşaat aşamalarının belirlendiği ve restitüsyona yönelik bilgilerin verildiği bölümdür.

Son bölüm ise, binanın mimari özellikleri ile duvar resimlerinin ayrı ayrı ele alındığı ve diğer benzer yapılardaki örneklerle yapılan analogileri içermektedir.

C- Kaynaklar

Yararlanılan kaynaklar üç ana grupta incelenmiştir. Bunlardan ilki, kent ve kentte yaşamış olan devletlerin tarihini ele alan yayınlardır. Bu yayınlar, genellikle seyyahların notlarından oluşan seyahatnamelerden oluşmaktadır.

Strabon'un "Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika), Texier'in "Küçük Asya"sı ve Ramsay'ın "The Historical Geography Of Asia

---

ile plan ve malzeme-teknik açıdan karşılaştırma yapılmıştır. Ayrıca; yerinde incelenen bu yapılar fotoğraflarla da belgelenmiştir.

Minor”u bütün Anadolu’yu; G. Bean’in “Eski Çağ’da Güney Kıyılar”ı ise Anadolu’nun Güney Akdeniz bölgelerini ele almış ve ilk çağlarda *Korakesion* olarak bilinen Alanya kentini, bazen Pamphylia bazen de Kilikya sınırları içinde tarif etmişlerdir².

İbn Bibi’nin 1941 senesinde M. Nuri Gençosman tarafından çevirisi yapılan “Anadolu Selçuki Devleti Tarihi” ile yine aynı seyyaha ait M. Öztürk tarafından çevirisi yapılarak 1996 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan “El-Evami’r-ü’l-Ala’iye Fi’l Umuri’l-Alâiye”³ kitapları, Selçuklu Devleti ve Alanya tarihine ilişkin dönemin önemli kaynaklarından biridir.

---

² A. Pekman tarafından çevirisi yapılan yayında, kent ve kent tarihine kısaca değinilmiştir. Yazar, *Korakesion*’u, Pamphylia’nın sınırı ve Kilikya Trakheia’nın başlangıcı olarak kabul etmektedir (Strabon, 2000: 250-251). Texier, *Coracesium Burnu* olarak nitelendirdiği ve onun karaya kumluk bir dil ile bitiştiğine değindiği küçük Alanya şehrini, dağın eteğinde ve limanın batısında tarif etmekte ve Dağlık Kilikya’nın tek bir dağ olan Coracesium Burnu’ndan başladığını; bunun tepesine Diodote Tryphon’un bir hisar yaptırdığını söylemektedir (Texier, 2002: 477). Ramsay, 1962: 450.

³ Selçuklu tarihi ile geniş ve detaylı bilgilerin yer aldığı seyahatnamenin nüshalarından ve esas çevirisinden oluşan iki ciltlik eser Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. Öncelikle İbn Bibi’nin hayatından ve bu eserin nüshalarından bahseden yayında, daha sonra Türkçe çeviriye geçilmiştir.

Selçuklu tarihi ile ilgili yararlanılan diğer bir eser, A. Sait Aykut tarafından Türkçeye çevrilen ve 14. yüzyılın ikinci çeyreğinde kentin tarihine ilişkin tarihi bilgiler veren İbn Battuta⁴ Seyahatnamesi'dir⁵.

Kentin 16. yüzyıldaki durumuna yönelik bilgilere ulaşılan diğer bir kaynak, Piri Reis'in "Kitab-ı Bahriye" isimli kitabıdır. Bu eserde Osmanlı hâkimiyetinde olan Alanya, kimi boşluklar bulunmasına karşılık Akdeniz Atlası'nda gösterilmiş, kale ve kaledeki yapılar resmedilerek kentin durumu hakkında bilgi verilmiştir⁶ (Harita 5).

R. Mason'un "The Medici - Lazara Map of Alanya" isimli makalesinde, yazar tarafından yakın bir tarihte ayrıntılı olarak yayınlanmış olan Padova'daki Lazara Kontluğu'nun arşivinde yer alan 1609-15 yılları arasına tarihlendirilen harita, adı bilinmeyen bir

---

⁴ Seyyahın asıl adı, Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci'dir.

⁵ Ünlü seyyah, 1332 yılında Alaiye'ye geldiğinde kentin Karamanoğulları'nın elinde olduğunu, Türkmenlerden meydana gelen şehir kalesinin de Alâeddin Keykubad tarafından yaptırıldığını söyleyerek, Alaya Sultanı olan Alaiye Bey'i Karamanoğlu Yusuf Bek'i, "şehrin on mil uzağındaki" sarayında ziyaret etmiştir (Battuta, 2000).

⁶ Harita, Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf edilmiştir. Seyyah bu eserinde, tersane ve limanı methetmekte, Alanya Kalesi'ni ihtişam bakımından Bağdat'ınki ile mukayese ederek kentin mahsulü olarak pamuk, ipek ve susamı saymaktadır. (Bilici, 1993: 1-2; Piri Reis 1982: 272).

ressam tarafından çizilmiştir ve Medici donanmasının "Laia"ya saldırısını tasvir etmektedir⁷ (Harita 3).

Kent tarihine ilişkin diğer bir eser, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi"dir. Evliya Çelebi, 17. yüzyılda Alanya'ya geldiğinde, burası Adana Beylerbeyliği'ne bağlı bir paşa tarafından idare edilen bir sancağın başşehridir ve kentin yukarı bölümü büyük ölçüde boştur⁸.

İngiliz Kraliyet Amirallik Dairesi'nin emirleri ile deniz haritası çizmek için görevlendirilen ve bu nedenle Akdeniz sahillerine kadar gelen F. Beaufort, 1818 tarihli "Karamania Or A Brief Description Of The Remains Of Antiquity" isimli eserinde, 1811 yılının Temmuz ayında geldiği Alanya kentinin, oldukça boş ve harap bir durumda olduğunu söylemektedir⁹.

---

⁷ Tuscany'li St. Stephen'a göre, 1603-1623 yılları arasında Medici Donanması'nın komutanı olarak görev yapmış Amiral Jacopo Inghirami Di Volterra kumandasındaki donanmanın, güney ve batı Anadolu kıyılarına saldırarak yağmaladığı; 1608 yılının Ağustos ve Eylül aylarında "Laia"ya da saldırıldığı; fakat şehir "çok iyi tahkim edildiği için" bir sonuç alınamadığı yazılıdır (Bilici, 1993: 2; Mason, 1989: 85-86).

⁸ Hicri 876'da Gedik Ahmed Paşa eliyle Bayezidi Veli tarafından fethedilerek Osmanlı topraklarına katılmıştır (Bilici, 1993: 3; Çelebi, 1982: 27-29; Lloyd-Rice 1989: 8).

⁹ Beaufort, 1818: 170-177; Bilici, 1993: 3-4.

P. L. M. Alishan ise “Sissouan Ou L’Arméno-Cilicia” isimli eserinde, kentin oldukça harap bir durumda olduğundan bahsetmektedir¹⁰.

Kentin tarihine ilişkin kısa bilgiler veren çalışmalardan biri de S. Redford’un “Landscape And The State In Medieval Anatolia: Seljuk Gardens And Pavilions Of Alanya” isimli, 2008 yılında “Anadolu Selçuklu Bahçeleri” adı ile Türkçeye çevrilen kitabıdır. Yayın, peyzaj mimarisi üzerinde duran ve özellikle Selçuklu köşk ve bahçelerini konu alan bir çalışmadır. Yayının ilk bölümünde, Alanya kentinin tarihine değinilmiş ve bu çevredeki bahçe ve köşkler anlatılmıştır¹¹. Aynı yazarın bir diğer yayını 1993 yılına ait “The Seljuqs of Rum and The Antique” isimli makalesidir. Burada yazar, Sinop, Konya ve Alanya’nın tarihi ve binalarıyla ilgili kısaca bilgi vermektedir¹²

İ. H. Konyalı’nın 1946 yılında yayınladığı “Alanya” isimli kitabı, kent ile ilgili geniş bir monografidir. Yayında, kentin ilkçağlardaki

---

¹⁰ Surlar dışında şehrin kuzeyinde, bugün Şekerhane diye anılan bahçe-bağ evleri ile eski şehirde Alâeddin Keykubad Dönemi’ne ait harap durumdaki binaların bulunduğunu anlatan yazar, Aşağı Şehir’de ise yeni binalar inşa edildiğini ve burada birbirine paralel, âdeta birinin çatısı diğerinin terası olacak şekilde inşa edilmiş küçük ahşap evlerin dışında sayısız küçük cami ile bir - iki kilise gördüğünden bahsetmektedir (Alishan, 1899).

¹¹ Redford, 2008.

¹² Redford, 1993.

konumundan, yakın zamana kadar olan tarihi ve binalarıyla ilgili detaylı bilgiler verilmiş, belge ve fotoğraflarla da desteklenmiştir.

Hellenkemper-Hild'in "Lykien und Pamphylien Tabula Imperii Byzantini 8" isimli 3 ciltlik kitabı, Pamphylia ve Likya Bölgesi'ni ele alan bir çalışmadır. İlk cildinde bölgeler hakkında bilgi veren yayının 2. cildi bölgelerde yer alan kentleri ve kentlerde yer alan yapıları anlatmaktadır. 3. Cildinde, anlatılan bu yerler fotoğraflarla belgelenmiştir¹³.

Alanya Kalesi Kazı Çalışmaları'nı yürüten, burada yapılan çalışmalardan hareketle kentin fethi, kentin tarihi ve çalışmalar sırasında elde edilen verilerle ulaşılan yeni sonuçların aktarıldığı çalışmaları ile Z.Kenan Bilici'nin yayınları, çalışmamızda birebir yararlanılan kaynaklardan biri olmuştur¹⁴. "Seyahatnamelerde Alanya", "Alanya'nın Fethi Meselesi, Bir Tespit" isimli makaleleri ile Alanya tarihi hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Çalışmada ikinci grupta ele alınan kaynaklar *İçkale Kilisesi*'ni ele alan kaynaklardır. Bunlardan 1908 tarihli, H. Rott'un "Kleinasiatische Denkmaler Aus Pisidien, Pamphylien, Kappodikien und Lykien" isimli kitabı, Kapadokya, Pisidya ve Pamphylia bölgeleri

---

¹³ Kentin tarihinden ve yapılarından bahseden araştırmacıların iki bölüm halinde inceledikleri Pamphylia'nın I. bölümünde yer alan Alanya, eski adı olan *Korakesion* olarak bilinmekte ve piskoposluk listelerinde de bu ad ile yer almaktadır (Tablo 1).

¹⁴ Bilici, 1993-1995-1999/2000-2009 (2009 tarihli kaynak yayınlanmamış olup; yararlanmama izin verdiği için sayın hocam Z. K. Bilici'ye çok teşekkür ederim).

ve kentleri ile buradaki yapıları ele almıştır. Yayında, Alanya'nın tarihinin anlatılmasının yanı sıra, *İçkale Kilisesi* de ölçüleri ile tarif edilmiş ve duvarlarında yer alan resimlerine de değinilmiştir¹⁵.

Kiliseyi ele alan diğer bir yayın, R. M. Riefstahl'ın 1931 tarihli "Turkish Architecture In Southwestern Anatolia" isimli kitabıdır. Yazar, çalışmasında, Anadolu'nun güneybatı kesiminde bulunan kentlerdeki yapıları ele almıştır. Kitapta, *İçkale Kilisesi* tasvir edilmiş; ayrıca kentteki diğer yapılar da tanıtılarak fotoğraflanmıştır.

İçkale Kilisesi ile ilgili en önemli kaynaklardan biri de İ. Kuyulu tarafından 1979-80 yılında yapılan "Alanya Bizans Kilisesi" isimli lisans tezi çalışmasıdır. Bu çalışmada, Alanya kenti ve kale içindeki saray kısaca tanıtılarak kilisenin tarifi yapılmış ve benzer örnekleriyle ele alınarak tarihlendirilmeye çalışılmıştır.

S. Lloyd ve D. S. Rice tarafından yayınlanan "Alanya ('Alā'ıyya)" isimli kitap, kiliseden bahseden önemli bir çalışmadır¹⁶. Yayında, kent tarihine ilişkin kısa bir bilgi verildikten sonra, kale ve kale yerleşimindeki yapılar, plan-kesit ve fotoğrafları ile tasvir edilmiştir. Yayın, tez konusunu oluşturan *İçkale Kilisesi*'nin de ilk kez plan ve kesitlerini vermesi açısından önemlidir.

---

¹⁵ Binanın verilen ölçülerinde birkaç cm.lik oynamalar vardır (Rott, 1908: 79-80).

¹⁶ 1964 ve 1989 yıllarında iki baskısı bulunmaktadır. Çalışmamızda kullandığımız yayın, 1989 yılına ait ikinci basımdır.

İçkale Kilisesi’nden bahseden diğer bir araştırmacı, “Bafa Gölü Kuzeyinde Kirselik’teki Bizans Manastır Kilisesi” isimli makalesinde, Lloyd’dan aldığı kilisenin planını vererek Kirselik Manastır Kilisesi ile karşılaştırma ve değerlendirme yapan Z. Mercangöz’dür¹⁷. Araştırmacı, bahsettiği bina ile ilgili monografik bir yayın olmadığından bahsederek, kaleye yakın yerdeki *Arap Evliyası Kilisesi*’nin de adına değinmiş ve *trikonchos* planlı yapılar hakkında bilgi vermiştir.

N. Çorağan, 1989 yılına ait yüksek lisans tez çalışmasında ele aldığı Heybeliada’da bulunan “İstanbul-Heybeliada'daki Bizans dönemine ait Panagia Kamariotissa Kilisesi” isimli çalışmasının “karşılaştırma ve değerlendirme” bölümünde, *tetrakonchos* ve *trikonchos* planlı yapılar arasında bir tipoloji yaparak Alanya İçkale Kilisesi’ni de bu karşılaştırmaya dâhil etmiştir.

Kilise ile yararlanılan en önemli kaynaklardan birisi, hiç şüphe yok ki, tez konusunun seçilmesinde ve incelenmesinde, M. O. Arık başkanlığında Alanya Kalesi’nde 1985 yılından beri devam eden kazı çalışmalarını anlatan raporlardır. Bu raporlar, kale ve kale içindeki yapılar ile kentin tarihine ilişkin elle tutulur veriler sunmaktadır. Özellikle 2003 yılından sonra kilisede yapılan kazı çalışmaları, kilisenin inşaat aşamalarının belirlenmesinde ve bu aşamalardan yararlanılarak elde edilen yapının restitüsyonuna ilişkin çalışmamızın

---

¹⁷ Mercangöz, 1990.

ortaya çıkmasında önemlidir¹⁸. M. O. Arık ve Z. K. Bilici tarafından izin verilen ve konumuzu oluşturan İçkale Kilisesi ile ilgili yapılan kazı çalışmaları, özellikle 2003–2007 yılı kazı kampanyalarında kilise içinde ve çevresinde yapılmıştır. Bu çalışmaları konu alan raporlarda kilise, etraflıca tanıtılmış ve yapının planı ile etrafındaki mezar alanı ve buluntuları hakkında bilgi verilmiştir. Özellikle buluntular arasında ele geçen sikke ve seramik kaplar, binayı tarihlendirmeye olanak sağlamış; ayrıca yapılan kazı çalışmaları sırasında, kilisenin önceki yapı döneminde *üç nefli bir bazilika* olduğu ortaya çıkarılmıştır¹⁹. Buna ek olarak, 2001 yılında, Cengiz Abazoğlu ve ekibi tarafından, kale içindeki saray yerleşimi ve içindeki binalarının çizimleri de yapılmıştır.

M. Tekinalp'in 2009 tarihli "Palace Churches Of The Anatolian Seljuks: Tolerance Or Necessity?" isimli makalesi ise, Selçuklu Saraylarında bulunan *Saray Kiliseleri* ile ilgilidir. Burada, *Alanya İçkale Kilisesi* ve Konya Eflatun Mescidi ele alınmış ve tanıtılmış; daha sonra bu iki kent arasında ilişki ile yapılar arasında bir değerlendirme yapılarak, yapıların saray içindeki konumu ve Hristiyan nüfusunun durumu hakkında ortaya çıkan bulgulara değinilmiştir²⁰.

---

¹⁸ M.O. Arık tarafından yayınlanan Alanya Kazı Çalışmaları için bakınız "Kaynakça" bölümü.

¹⁹ Arık, 2004; 2005; 2006.

²⁰ Tekinalp, 2009.

Çalışmada yararlanılan üçüncü ve son grupta yer alan kaynaklar ise *İçkale Kilisesi*'nin plan tipi olan *trikonchos* plan tipindeki yapılarla ilgili karşılaştırma ve değerlendirme yapmaya olanak sağlayan yayınlardır. Bu yayınlardan A. Aydın'ın Kilikya ve Isaurya ile Likya Bölgelerindeki *trikonchos* planlı yapılar arasında yaptığı tipolojik çalışmasıdır²¹. Araştırmacı, Kilikya ve Isaura Bölgesi'ndeki üç *trikonchos* planlı yapıyı ele alarak tarihlemiş ve plan tipi ile tanıtmıştır. Likya Bölgesi'ndeki *trikonchos* planlı yapılar için ise bir tipoloji yapmıştır. Bu yapıları örtü sistemi, malzeme-teknik, işlev ve tarihleme başlıkları altında ele alarak değerlendirmiştir. Ayrıca; ele aldığı bu yapıları bir katalog ile tanıtmış ve birkaçının planını vermiştir.

Trikonchos planlı yapılar ile ilgili diğer bir kaynak, M. Tekinalp'e aittir. Araştırmacının "Geç Antik Dönem Sonrasında ve Ortaçağ'da (M.S. 4-14. yüzyıl) Andriake Kenti" isimli doktora tezi daha sonra bir makale halinde yayınlanmıştır²². Bu çalışmada, kent ve kentin tarihi ile bilgiler verilmiş ve burada bulunan yapılar ayrıntılı olarak ele alınarak tanıtılmıştır. İçkale Kilisesi ile benzer plan tipindeki A Kilisesi'nin güneydoğusunda bulunan A2 Ek Yapısı, "karşılaştırma ve değerlendirme" yapmaya olanak sağlamıştır. Yayında ayrıca; aynı bölgede ana yapıyla birlikte inşa edilen Letoon, Güceymen Tepesi,

---

²¹ Aydın, 2005-2006.

²² Tekinalp, 2000.

Melanippe B Kilisesi, Xanthos Akropolis Kilisesi yapılarıyla da karşılaştırma yapılmıştır²³.

Likya Bölgesi'nde yaptığı çalışmalarda, *trikonchos* planlı yapılar ile ilgili ilk ve önemli bilgiler veren diğer bir kaynak R. M. Harrison'a aittir. Araştırmacının 1963 yılında yayınlanan "Churches and Chapels Of Central Lycia" isimli makalesi, Likya Bölgesi'nde bulunan kilise ve şapeller ile ilgili kapsamlı bir çalışmadır. Araştırmacı, bölgede yer alan ve bazı yapıları ilk kez burada ayrıntılı olarak anlattığı 37 yapıdan söz etmiş; 17 yapının da planını vermiştir. Bu çalışmada, *trikonchos* planlı yapılara yer verilmiş olması, bu yapıların plan ve mimari özellikleri ile Alanya İçkale Kilisesi'ni karşılaştırılarak bir değerlendirme yapmaya olanak sağlanmıştır.

Trikonchos planlı yapılarla ilgili tipolojik anlamda bir değerlendirme yapan Steppan, Stollmayer²⁴ ve Romancuk'un²⁵ yayınları da İçkale Kilisesi ile "karşılaştırma ve değerlendirme" yapmaya olanak sağlayan yayınlardır²⁶. Özellikle Steppan, *trikonchos* planın gelişimini, Athos Yarımadası'ndan yola çıkarak ele almış; anlattığı yapıları da, plan ve fotoğraflar ile destekleyerek görsel açıdan zenginleştirmiştir.

---

²³ Tekinalp 2001: 512.

²⁴ Stollmayer, 1999.

²⁵ Romancuk, 2005.

²⁶ Romancuk, 2005; Steppan, 1995; Stollmayer, 1999;

Stollmayer ise, *trikonchos* planı bir tipoloji yaparak ele almış ve yapıları bu tipolojiye göre gruplamıştır.

Trikonchos yapılarla ilgili diğer bir kaynak Grossmann-Severin'e aittir²⁷. Araştırmacılar, *trikonchos* planlı birkaç yapıyı ele alarak tanıttıkları makalede, bu yapıların planlarını da vermiştir.

Bunlar dışında yararlanılan diğer kaynakların künyesi, "Kaynakça" bölümünde verilmiştir.

---

²⁷ Grossmann-Severin, 2003.

II. ALANYA:

KENTİN ORTAÇAĞ TARİHİNE İLİŞKİN BAZI SAPTAMALAR

A- Türk Fethi Öncesi: Bizans Çağı Kalonoros'u İçin Bilinenler

13. yüzyılın ilk çeyreğinde, Anadolu Selçukluları'nın hâkimiyetine girerek bir süre bu devlete başkentlik yapan ve dönemin önemli bir liman kenti olan Alanya²⁸, Doğu Akdeniz kıyı şeridinde, denize doğru bir çıkıntı halinde uzanan sarp ve yüksek bir yarımada üzerine kurulmuştur.

---

²⁸ *Alanya Burnu* ya da *Cilvarda Burnu* Katalan haritasında, *Cape Ubaldo*, *Cape Boldo* şeklinde adlandırılmaktadır (Beaufort, 1818: 176; Bilici, 1993: 311; Hellenkemper-Hild, 2004: 589; Lloyd-Rice, 1989: 6).

Alanya'nın Antik Çağ'daki adı *Korakesion (Coracesium)*'dur²⁹. Kent, bazen Taşlık Kilikya bazen de Pamphylia sınırları içinde sayılırken, aynı zamanda Pamphylia'nın doğu sınırını teşkil eden Kilikya'ya bağlı bir şehir olarak da tarif edilmiş olup; bulunduğu yerin doğal müdafaa kolaylığı gerektiren yerleşimi ve limanının güzelliği ile her zaman korsanların ve asillerin bir sığınağı olmuş ve çoğunlukla Kilikyalı korsanların ana üssü olarak adını duyurmuştur³⁰.

---

²⁹ Alanya, çağlar boyunca *Alâiyye, Alâiye, Alaya, Kalonoros, Korakesion, Coracesium, Candiloro, al-Ala'ya, al-Ala'ya, Candelor(e), Candelore, Candel(l)orum, Candelorus, Chandeloro, Quandelor, Scandeloro, Scandiloro* olarak da telaffuz edilmektedir. Helenistik dönemde Kantiloros (Candelore)'den türemiş Kalonoros ismini alan Alanya, bu dönemde önemli bir liman kentidir (Hellenkemper-Hild, 2004:587). Ortaçağda Batılılar, Alâiye'ye Candelore adını vermektedirler (Heyd, 2000: 611). Selçuklu fethinden sonra bile Alanya; Ermeniler, Venedikliler, Cenevizliler ve Kıbrıslılar tarafından *Candelor, Scandelore ve Galanorum* olarak bilinmeye devam etmiştir (Lloyd-Rice, 1989). Keza; Venedik'in Doğu Akdeniz'deki en önemli ilgi alanlarından biri de, batı dünyası tarafından *Candelore, Canderone ve Escandelour* olarak bilinen Alanya idi (Bilici, 2008: 12, dipnot 59-61). Bu isminin *Centalor, Caloboros, Cendeloros, Skandeloros ve Candebor* olarak çeşitli kaynaklarda geçtiği; ayrıca, Kalonoros ya da *Korakesion* adının *corax: karga* ve *caseium: gök* sözcüklerinden oluştuğu ve bunun da "gök karga" anlamına geldiğine değinilir (Bilim 1997: 197). Eskiçağlarda ise Alanya'nın adı *Coracecium* adını taşımaktadır (Turan, 1990: 111).

³⁰ Anonim, 1950: 286; ; Bean, 1997: 85-86; Hellenkemper-Hild, 2004: 587; Konyalı, 1946: 16; Lloyd-Rice, 1989: 1;

Strabon Korakesion'u, Pamphylia ile Kilikya arasında bir sınır kenti olarak sarp bir kaya üzerine kondurulmuş bir hisar şeklinde anlatırken³¹; C.Texier kenti, *Coracesium Burnu* olarak nitelendirmekte ve onun dağın eteğinde, limanın batısında yerleşimli olduğunu aktarmaktadır³².

2001 yılında İçkale Kapısı'nda yapılan arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkartılan temel kalıntıları, bu anıtsal girişin yerinin Helenistik Çağ'dan başlayarak Roma ve Bizans Dönemleri'nde de değişmediğini ortaya koymuştur. Yapılan kazı çalışmalarında ele geçen bu çağa ait kimi bronz sikkeler³³, kentin M.Ö. 3. yüzyılda iskân edildiğini göstermektedir³⁴.

Kentin Helenistik Dönemi'ne kadar geçmişine işaret eden kanıtlar ayrıca; Ehmedek'ten başlayarak kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Arap Evliyası'nın da bulunduğu surun alt kesimlerinde dikkati çekmektedir³⁵.

---

³¹ Beaufort, 1818: 107; Strabon, 1977: 231.

³² Dağlık Kilikya'nın *Coracesium Burnu*'ndan başlayarak burada, Diodote Tryphon'un bir hisar yaptırdığı söylenmektedir (Texier, 2002: 477).

³³ İçkale Kapısı'nda bulunan Tryphon'a ait (MÖ.142-138) bir bronz sikke, bu dönemden kalan en önemli yazılı belgedir (Arık, 2003: 520).

³⁴ Arık, 2003: 520.

³⁵ Bugün, Arap Evliyası'nın alt kesimlerinde güneydoğu-kuzeybatı yönünde devam eden büyük blok taşlardan müteşekkil sur duvarı ile sur duvarlarında ve kale içindeki yapılarda rastlanan devşirme malzemeler de, Helenistik Dönem'in varlığını

Alanya'nın, ilk Hristiyan ve Bizans Çağlarındaki durumu hakkında hemen hemen hiçbir şey bilinmemektedir. “*Karanlık Bir Çağ*” olarak nitelendirebileceğimiz kentin bu dönemdeki durumu hakkında, kale ve çevresi ile çevre bölgelerde incelenen bir takım yapı kalıntıları bazı fikirler elde etmeye olanak sağlar.

Korakesion, 3. yüzyılda, Doğu Praefectura'sı sınırları içindedir ve Asiana (Asya) Diocesi'ne bağlanmıştır³⁶. Eyalet merkezi ve piskoposluk merkezi *Selge*³⁷ olmuştur³⁸.

Konstantinos Dönemi'nde imparatorluk, yeni bir sistem olan *thema*'lara ayrılmış; *Korakesion*, doğusunu *Seleukeia*³⁹ şehrinin gösteren kanıtlardır. Büyük taş bloklarından oluşan surun üst kesimleri Selçuklu Çağı'nda yenilenerek ve genişletilerek kullanılmıştır. Buna bağlanan doğu-batı yönlü surun 10. yüzyılda küçülen kenti, daha iyi savunmak için yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu surdaki burçlar yarı dairesel formdadır. Selçuklu kale surlarında dairesel planlı burçlara rastlanmamıştır. Türklere ait olan surlarda da dik açısız burçlar görülür. Ayrıca; bu surun yapıldığı yerde herhangi bir tehlikenin gelmesi de olanaksızdır (Tanyeli, 1987: 45-46).

³⁶ 3. yüzyılda, İmparator Diocletianus zamanında, merkeziyetçi ve hiyerarşi üzerine kurulmuş bir idare sistemi geliştirilerek eyalet idaresi değişikliği yapılmış ve devlet arazisi 12 diocese'ye ayrılmıştır. 4. yüzyıl sonlarına doğru ise bunların sayısı 14'e çıkmıştır. Konstantinos döneminde ise, birkaç *diocese*'den oluşan *praefectura*'lar ortaya çıkmıştır. Öyle ki; *eyaletler diocese*'lerin, *dioceseler* de *praefectura*'ların kısımlarını teşkil etmektedir (bakınız Ostrogorsky 1999: 31-32).

³⁷ Serük.

³⁸ Konyalı, 1946: 37-38; Ostrogorsky, 1999: 32.

³⁹ Silifke.

sınırlandırdığı Sibyrrha Thema'sı sınırları içine alınmıştır. *Selge* yine bu dönemde piskoposluk ve eyalet merkezidir⁴⁰.

6. yüzyılda, İmparator Iustinianus'un (527-565) kaleler ve kiliseler inşası için hususi vergiler çıkarttığı; bundan hareketle, Pompeus'un bu bölgedeki korsanlığı ortadan kaldırmak ve yurt bütünlüğünü sağlamak amacı ile yıktığı *Korakesion Kalesi*'ni ve çevre kaleleri, tekrar yaptırdığı bilinmektedir⁴¹.

Korakesion'un içinde bulunduğu Pamphylia Bölgesi'nin, Perge ve Side metropolitlikleri ile iki dinsel bölgeye ayrıldığı; *Korakesion*'un ise Kilikya ve Pamphylia'daki diğer şehirlerle birlikte erken bir tarihte Hristiyanlığı kabul ettiği ve ilk kilise konsüllerinde bir piskopos tarafından temsil edildiği anlaşılmaktadır⁴². Nitekim kentin adı, metropoliti Side olan "I Numaralı Pamphylia" Bölgesi içinde sayılmakta ve 12. yüzyıla kadar piskoposluk listelerinde *Korakesion/Korakision* olarak geçmektedir (Tablo 1). Kent, 381 yılında İstanbul II. Genel Konsülü'nde Piskopos Theodulos, 431 yılında Efes, 451 yılında Kadıköy ve 681 yılında İstanbul VI. Genel

---

⁴⁰ Konyalı, 1946: 38.

⁴¹ Öyle ki; Bizanslıların, kale yapımında, kendilerinden önceki bütün milletleri geçtiği; Türklerin de bu konuda Bizanslıları geçmiş olduğu söylenmektedir (Konyalı, 1946: 38).

⁴² Doğan, 2008: 1; Hellenkemper-Hild, 2004: 587; Lloyd-Rice, 1989: 2; Redford, 2008: 29.

konsüllerinde⁴³ bir piskopos tarafından temsil edilmiş; 17. yüzyılın ikinci yarısında ise Myra Patrikliği'ne bağlanmıştır⁴⁴.

7. yüzyılda, Bizans İmparatorluğu'nun en tehlikeli düşmanı olan Araplar, güney sahillerini tehdit eden bir kuvvet olarak ortaya çıkmış; Kıbrıs ve Rodos adalarını da topraklarına katarak ve İstanbul'u da kuşatacak kadar güçlü bir devlet haline gelmişlerdir⁴⁵. Ancak, *Korakesion*'a kadar ulaştıklarına dair bir bilgi yoktur.

Bizans Dönemi'nde "Güzel Dağ" anlamına gelen *Kalonoros* ismini alan kent, 724 yılında, Likya (Patara-Meloetai) bölgesinden gelen Eichstatt'lı Piskopos Willibard'ın Vita'sında, ilk kez bu ad ile telaffuz edilmiştir. Willibard Vita'sında bu adı, *Gallianorum/Galanorum/ Gallianorum* olarak kullanmaktadır ve yemek ihtiyacı için buraya geldiğini anlatmaktadır⁴⁶.

10. yüzyılda, Konstantinos Porphyrogennetos (VII. Konstantinos, 913-959), Kibyrraioten Filosu'nu, çıkabilecek savaşlarda ihtiyaç olması durumunda onlarla bağlantı kurabilmek için *Kalonoros*'a ve Selge ile Anamur arasına yerleştirmiştir⁴⁷.

---

⁴³ Dvornik, 1990.

⁴⁴ Hellenkemper-Hild, 2004: 587-590.

⁴⁵ Konyalı, 1946: 38.

⁴⁶ Hellenkemper-Hild, 2004: 587.

⁴⁷ Hellenkemper-Hild, 2004: 587.

10. yüzyıla kadar Bizans hâkimiyetinde olduğu anlaşılan Alanya'nın 11. ve 12. yüzyıllardaki durumu daha da belirsizdir. Kent bu iki yüz yıllık dönemde, hemen batısındaki İmparatorluğun en önemli limanlarından biri olan *Sattalia*⁴⁸ ile aynı kaderi paylaşmıştır. Nitekim burası da, İmparatorluğun merkezî otoritesinin ortadan kalkmaya başladığı 11. yüzyıldan itibaren sadece kent değil, Anadolu'nun güney kıyıları da büyük ölçüde güvenlikten yoksun bir bölge haline dönüşmüştür. İslâm ve Ermeni kaynaklarına bakılırsa, bu kentlerde, 11. yüzyılın sonlarından başlayarak Akdeniz kıyı şeridinde meydana gelen depremler ile salgın hastalıklardan kaynaklanan bir boşluk söz konusudur⁴⁹.

Öyle anlaşıyor ki; *Korakesion*, 8. yüzyıldan sonra *Kalonoros* ismi ile önemli bir limana sahip bir Bizans kenti olmuş ve 12. yüzyıla kadar Pamphylia'nın piskoposluk listelerinde yer alarak varlığını sürdürmüştür⁵⁰.

Alanya, Alara ve I. Alâeddin Keykubad tarafından fethedilen bu civardaki diğer altı kale, Araplar Bizans sınırlarına yerleştikten ve Akdeniz savaşlarına başladıktan sonra yapılmış ya da tahkim edilmiş olmalıdır. Kentin de Komnenoslar döneminde, II. Ioannes (1118-

---

⁴⁸ Antalya.

⁴⁹ Alanya Kalesi'nde 20 yılı aşkın bir süredir devam eden arkeolojik kazılarda, ortaya çıkan 11. ve 12. yüzyıllara ait sikke gibi tarihî bilgi içeren verilere tesadüf edilmemesinin bir nedeni belki de budur (Bilici, 2009; Duggan, 2004-2005).

⁵⁰ Hellenkemper-Hild, 2004.

1143) Komnenos tarafından yeniden inşa edilen yerler arasında bulunduğu düşünülmektedir⁵¹.

12. yüzyıla kadar piskoposluk listelerinde adı geçen; fakat belirsiz bir tarihi olan kentin kalesinde⁵², 1985 yılından beri M. Oluş Arık başkanlığında devam eden kazı çalışmalarında ortaya çıkan seramik⁵³, sikke, cam, maden gibi buluntular kentte, Roma ve Bizans Çağı'nın kesintisiz devam ettiğini göstermektedir⁵⁴.

---

⁵¹ Konyalı, 1946: 38; Redford 2008: 31.

⁵² 1986-87 yıllarında burada yapılan kazılar sonucunda, bu döneme ait kimi yapı kalıntıları, metal objeler, başta kandiller olmak üzere çeşitli cam objeler ile 12. yüzyılın ikinci yarısına ait sgraffito ve slip-boyalı kap fragmanları ortaya çıkartılmış; hatta güneydoğu köşedeki burcun duvarlarında, Selçuklu sıvalarının altında Bizans Çağı'na ait olması muhtemel hayli bozulmuş durumda bazı in-situ duvar resimleri görülmüştür. Bu husus, İçkale'nin güney-doğu köşesine yapılan Selçuklu Sarayı'nın inşaatı sırasında büyük ölçüde Bizans çağından yararlanıldığını göstermektedir (bakınız Bilici, 2009, "Alanya Kalesi Kazıları" adıyla yayımlanması düşünülen kitabın giriş bölümünden yararlanmama izin verdiği için sayın hocama teşekkür ederim).

⁵³ Bilici, 2002.

⁵⁴ 1986-87 yıllarında ortaya çıkan buluntularda görülen Bizans varlığı, 2001 yılında İçkale Kapısı'nda yapılan arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkartılan temel kalıntıları, Selçuklu döneminde ilâve olunan bu anıtsal girişin yeri ve konumunun, Helenistik Çağ'dan başlayarak, büyük olasılıkla, Roma ve Bizans dönemlerinde de değişmediğini ortaya koymuştur (Arık, 1989: 424; 2003: 520). İçkale'de güneydoğu köşedeki burcun duvarlarında, Selçuklu sıvalarının altında Bizans çağına ait

Kenti ikiye ayıran Helenistik suru, doğu-batı yönünde kesen ikinci surun, mimari özellikleri ve yapı malzemesine bakılarak Bizans Dönemi'nden kaldığı ileri sürülebilir. Helenistik devirde sadece kuzey-güney hattında devam eden bir sur ile Ehmedek'te de bir sur bulunuyor olmalıdır; Ehmedek ile İçkale arasında uzanan ve “*Yukarı Şehir*”i kuzey-batı kenarı boyunca sınırlandıran, bugün bile rahatlıkla izlenebilen Bizans dönemine ait sur çizgisini oluşturan dairesel planlı burçlarla takviye edilmiş bu sur duvarı⁵⁵, topografyanın eğim çizgileri boyunca batı yönünde yükselerek İçkale'de, sonradan Selçuklu Sarayı'nın da inşa edileceği kesimdeki bir burca bağlanmaktadır. Söz konusu duvar, burcun güney köşesinde dik açısız olarak dönüp çeşitli kırılmalar yaparak güneye yönelmekte ve köşede tekrar bir burç meydana getirip bu kez batı yönünde devam ederek, aynı zamanda İçkale'yi güneydoğu köşesinden de sınırlandırmaktadır⁵⁶. Zira Selçuklu Türklerine ait surlar üzerindeki tüm burçlar dik açısız

---

olması muhtemel hayli bozulmuş durumda bazı in-situ duvar resimleri görülmüştür (Arık, 1989: 424).

⁵⁵ Surun 17. yüzyıldan daha eski olamayacağı iddiası doğru değildir (bakınız Baykara, 1993: 17).

⁵⁶ Malzeme-teknik açıdan ve plan olarak daire şeklindeki burçlar, benzer özelliklere sahip olup; diğer sur duvarları ve burçlarından farklılıkları izlenebilmektedir (Bilici, 1995: 456; Bilici, 2009; Tanyeli, 1987: 45).

planlı olup; dairesel planlı burçlara ya da bir kitâbeye rastlanmamıştır⁵⁷.

Surlar dışında Bizans'ın Alanya'daki varlığını kanıtlayan eserler Alâiye'deki *Sarnıç Kalesi*⁵⁸ ve *Cilvarda Burnu*'ndaki kiliselerle, Mahmutlar ve Kargıcak köyleri arasındaki ören yerlerindeki yapılardır⁵⁹.

Alanya'nın güneydoğusunda bulunan Syedra, Roma ve Iustinianus döneminde gelişmeyi sürdüren Iotape/Aytap antik kenti, Kızılca, Gazipaşa/Selinus ve Dim Çayı Mevkisi/Buzağı Avlusu da, Bizans varlığını gösteren binalara sahiptir⁶⁰.

Alanya'da dini mimarinin yanında Erken Bizans Dönemi mimari özelliklerini yansıtan 5. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar kullanılan sivil yapılar ve yüzey buluntusu seramikler de, kentte Bizans varlığını destekleyen unsurlardır⁶¹. Kentin Toslak,

---

⁵⁷ Tanyeli, 1987: 45-46.

⁵⁸ Tez konusunu oluşturan *İçkale Kilisesi*'dir.

⁵⁹ Konyalı, 1946: 38.

⁶⁰ Doğan, 2005: 98; Redford, 2008: 35. Kızılca Şehri'ndeki bir kilise ile Alanya Tez konusunu oluşturan İçkale Kilisesi Aziz Georgeos olarak da bilinmektedir ve Iotape'deki iki kilise, Komnenos Hanedanı'ndan olan asker azizlere adanmıştır (bakınız Doğan, 2008: 1). Aziz Georgeos, Teodoros ve Demetrios, bu asker azizlerden en önemlileri olup; bunların imgelerine Komnenoslar Dönemi sikkelerinde sıklıkla rastlanmaktadır (bakınız Redford, 2008: 30-40).

⁶¹ Redford, 2008: 40.

Gündoğmuş, Gazipaşa, Nallavın, Türkler, Konaklı, Obaköy, Kargıcak gibi ilçe, köy ve beldelerinde Erken Hristiyan ve Bizans Dönemi'ne işaret edecek sivil yapı yerleşimlerine de rastlanmıştır⁶².

12. yüzyılda, *Korakesion* ve civar yerleşimlerde Bizans imparatorluk otoritesi zayıflamış ya da ortadan kaybolmuştur. 1204 Latin İstilasası ile İznik'te ve Trabzon'da birer beylik olarak varlığını sürdüren Bizans İmparatorluğu, merkezden uzakta bulunan Bizans toprakları ile irtibatını sağlamada yetersiz kalmıştır. Bu sıralarda, *Kalonoros*'ta ve çevre bölgelerde bulunan Bizans kaleleri, küçük birer beylik halinde varlıklarını sürdürmüşlerdir⁶³.

Bu sırada Ermeni soyluları, Dağlık Kilikya, Manavgat, Pamphylia içleri, Antalya ve Alanya arasındaki bütün kaleleri elde etmiştir⁶⁴. Bu listedeki Ermenilerden bir isim de *Kalonoros*

---

⁶² Bu bölgelerde yapılan yüzey araştırma çalışmalarında, Bizans Dönemi kilise ve şapellerin yanı sıra kale, garnizon gibi askeri yapılar ile hamam, zeytin işçiliği, sarnıç ve sivil işlevdeki yapılar dikkati çeker (bakınız Doğan 2004; 2005; 2006; 2007).

⁶³ Hatta kale dizdarları müstakil birer bey halinde yaşamaktadırlar (bakınız Konyalı, 1946: 9).

⁶⁴ 1198-1199 yıllarında Ermeni Kralı I-II. Leo'nun taç giyme töreni sırasında Kondestabl Smbat, Alanya'nın 70 km. batısında Manavgat'a kadar Akdeniz kıyısı boyunca uzanan kalelerin beylerinden söz etmekte ve birkaç Yunan ve Latin ismi dışında tüm isimlerin Ermeni olduğundan bahsetmektedir (Redford, 2008: 42).

(*Galonoros*) prensi olarak söz edilen Kyr Vard'dır⁶⁵. O, *Sire Adam* olarak tanımlanan Ermeni Beyi'nin erkek torunudur. Küçük Ermenistan kralı I. Leon'un gözüne girerek *Kalonoros* hükümdarlığını elde etmiştir⁶⁶. Ayrıca; Kyr Vard Alanya'ya ilaveten Iotape-Aytap, Ayasofya, Kotrada, Nallavn ve Alavi mevkilerini de elinde tutmaktadır⁶⁷.

B- Selçuklu Çağı: 13. Yüzyılda Alâiye

1221 yılında Rupenid soyundan Ermeni prensi Kyr Vard'ın elinde bulunan Alanya Kalesi, I. Alâeddin Keykubad tarafından Kyr Vard'ın sultana teslim olması ile Selçuklu hâkimiyetine girmiştir⁶⁸.

---

⁶⁵ Kyr Vard , Adom'un torunu olarak tanıtılmaktadır (Kondestabl Smbat, 951-1334: 80). Rupenid soyundan gelen Kyr Vard, Alanya'nın aynı zamanda ruhani ve manevi lideridir. Rumca "Efendi" ya da "Bay" anlamına gelen Kyr (kyros) lakabı taşıması, bu Ermeni Beyi'nin Bizanslı olduğunu göstermektedir (İbn Bibi, 1996: 259, dipnot 660).

⁶⁶ Kyr Vard'ın ismi, Smbat tarafından 1198'de derlenen ve II. Leon'un taç giyme törenine katılacak olan Kilikya baronlarını gösteren listede geçmektedir (Kondestabl Smbat, 951-1334) .

⁶⁷ Hellenkemper-Hild, 2004: 587; Redford, 2008: 42.

⁶⁸ Fetih ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz Bilici, 2000, Demir, 2001:541-544; Göde, 2001: 545-547; İbn Bibi, 1941,1996; Turan 2003: 110-111. Ayrıca; Selçuklu Tarihi ile ilgili detaylı bilgi için bakınız Turan, 2003: 294; bu fetih sırasında, Kyr Vard'ın Huand ya da Mahperi Hatun olarak bilinen ve Kayseri'de birçok yapının banisi olan

Bu fetihten sonra kentin ismi, fatihi olan Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın lakabına nispetle *Alâiyye*⁶⁹ adını almıştır. Böylece kent, Antalya ve Sinop'tan sonra Selçukluların üçüncü; Akdeniz'in ise ikinci limanı ve Sultanın sarayının bulunduğu yeni *kışlık başkenti* olmuştur⁷⁰.

I. Alâeddin Keykubad, Kalonoros'tan Antalya'ya dönerken yol üzerinde Kyr Vard'ın bir kardeşine ait olan Alara Kalesi'ni görmüş ve burayı da Selçuklu topraklarına katmıştır⁷¹.

Fetih ile yeni kurulan başkentin imar ve iskânı için kente başka yerlerden gelen halk ile Bizans *Kalonoros*'unun eski sakinlerinin bir kısmının birlikte yaşamış oldukları anlaşılmaktadır⁷². Fetihden hemen sonra başlanılan yapı faaliyetlerini gösteren ve I. Alâeddin Keykubad'ın ismi geçen kitâbeler 1226-1231 yılları arasında kapsamaktadır. Buna göre önce limana, gemi yapımı ve tamirâtı için kullanılan ve burçlarla korunan beş sivri kemerli bölümlerden oluşan

---

kızını da Sultan I. Alâeddin Keykubad'a akrabalık vesilesiyle verdiği bilinmektedir (Konyalı, 1946: 69-70).

⁶⁹ Bugüne kadar Alâeddin Keykubad adına Alâiyye'de darbedilmiş bir sikkeye rastlanmamıştır.

⁷⁰ Turan, 2003: 112.

⁷¹ Lloyd-Rice 1989: 4;

⁷² Türkmenlerin de ekili alanlara girmelerine izin verildiği bilinmektedir (Bilici, 2009; İbn Bibi, 1996).

Tersane Burcu (H. 623/M. 1226)⁷³ ve ardından da, batısında, sekizgen gövdeli kırmızı tuğlalardan inşa edilen Kızıl Kule⁷⁴ (H. 623/M. 1226)⁷⁵ yapılmıştır. Yayınlar *Koca Kapı*, *Yukarı Kapı* ve bazen de *Eski Pazar Kapısı* diye geçen⁷⁶ kale kapısının gerisindeki savunma sisteminin de aynı tarihte tamamlandığı (H. 623/M. 1226) görülmektedir. Kızıl Kule'ye batı yönünden bağlanan sur duvarı üzerindeki H. 623/M. 1226 tarihli bir kitâbeye⁷⁷ bakılırsa, topografyanın eğim çizgileri boyunca çeşitli kırılmalar yaparak *Ehmedek'e* kadar uzanan ve kenti kuzey yönünden tahkim eden kara suru ve *gömlek suru'nun* da bütünüyle aynı yıl içinde tamamlanmış olduğu söylenebilir⁷⁸.

---

⁷³ Lloyd-Rice, 1989: 62; Yardım, 2002: 92-93.

⁷⁴ Kızıl Kule, Tersane'yi ve kaleyi limandan koruma amaçlı olarak inşa edilmiştir (bakınız Redford, 2008: 46).

⁷⁵ Konyalı 1946: 164-167; Lloyd-Rice, 1989: 56-60; Yardım, 2002: 77-86.

⁷⁶ Konyalı, 1946: 181-186.

⁷⁷ Konyalı, 1946: 179; Lloyd-Rice, 1989: 64; Yardım, 2002: 102-103.

⁷⁸ Bilici, 2009. Ehmedek ile Kızıl Kule arasında uzanan kara suru ile hendeğin hemen önündeki *gömlek suru'nun* da dışında bir üçüncü duvar daha vardır. Bugün hâlâ kalıntı halinde de olsa izlenebilen söz konusu sur çizgisine, Konyalı ve Lloyd-Rice'in kent planlarında da rastlanır (bakınız Konyalı 1946: 144; Lloyd-Rice, 1989: 11, Resim 1). Malzeme ve teknik itibarıyla, anılan kalıntıların, hiç değilse liman kesiminde izlenen parçalarının Selçuklu Çağı öncesine ait olduğu söylenebilir. Alanya'nın ise 14. yüzyılda bile önemli bir liman kenti olduğu bilinmektedir (Tanyeli, 1987: 46-47).

Yine aynı dönem içinde, İçkale'nin güneydoğu köşesindeki Bizans Çağ'ından kalma yapı alanında, arkeolojik kazıların da gösterdiği gibi kentin fethini takiben bir *saray* inşa edilmiştir⁷⁹ (Fotoğraf 1-2). Buna göre, 1221-23 yılları arasına tarihlendirilen, giriş bölümünü oluşturan ön avlusu ve bunu çeviren iki katlı odaları, taht eyvanının da bulunduğu tören avlusu ile I. Alâeddin Keykubad'ın ikâmetine tahsis edilmiş odaları, cihannümâ ve harem gibi donatıları içeren bir avlu çevresinde kümelenmiş mekânların ve bunları birbirine bağlayan revak ve koridorların meydana getirdiği bir mimari kompleks oluşturan *saray*, İçkale'de bulunan diğer binalarla bağlantılı olarak inşa edilmiştir⁸⁰. İçkale'nin doğusundaki *Kale Kapısı*⁸¹ ve bu kapının kuzeyindeki *Tonozlu Koğuş*⁸², ve İçkale'nin ortasındaki *sarnıç*⁸³ kadar, İçkale'yi güneyden sınırlandıran sur duvarı boyunca batı yönüne doğru sıralanan ve bugün *sarnıç* denilen

---

⁷⁹ Bilici, 1997.

⁸⁰ Prof.Dr. M. Oluş Arık'ın başkanlığında Alanya İçkalesi'nde sürdürülen kazılar sonucunda ortaya çıkartılan kalıntı halindeki bina, en erken tarihli Selçuklu Sarayı örneğidir.

⁸¹ Söz konusu kapının, strüktür ve malzemesiyle, yine aynı dönemden *Kızıl Kule* ile olan benzerliği dikkat çekicidir (Bilici, 2009).

⁸² 200 ve 2001 yılı arkeolojik kazı çalışmalarında iki katlı olarak inşa edildiği ortaya çıkmıştır (Arık, 2001: 171-173; 2002: 523-528; Bilici, 2009: 10).

⁸³ İçkale'de, kilisenin güney-batı yönünde yer alan binanın sonradan *sarnıç*'a dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır (Bilici, 2009).

zemin kat mekânlarının da bütünüyle Selçuklu Çağı'ndan kaldıkları iddia edilebilir⁸⁴ (Şekil 2, Fotoğraf 3-4).

Kentin alt bölümünde, deniz surunun güney ucunda *Tersane* ve *Tophane*⁸⁵ bulunmaktadır⁸⁶. Bu arada, *Kızıl Kule*'nin güneybatısındaki küçük hamamın da Selçuklular tarafından inşa edildiği mümkündür (Fotoğraf 5-6). Bugün, Tophane Mahallesi sınırları içinde kalan ve kentteki Selçuklu Çağı'nın en anıtsal inşaatlarının yer aldığı bu kesim, deniz ve kara surları ile çevrili durumdadır ve bu haliyle “*Aşağı Şehir*” de denilen Tophane Mahallesi'nden de özenle yalıtılmıştır⁸⁷.

Tophane Mahallesi denilen, çevresi surlarla kuşatılmış kentin bu bölümünde, Selçuklu Çağı'nda, küçük de olsa bir nüfusun barındığı varsayılabilir. Burada yer alan *Andızlı Cami*'nin H. 676/M. 1277 tarihli kitâbesi⁸⁸, Selçuklu Çağı'nda bu yerde bir iskân olduğunu gösterir⁸⁹. Bugün, kale kapısının gerisinde, yerleşmenin kuzeybatı ucunda ve en üst kotunda bulunan sarnıcın da kentin bu

---

⁸⁴ Bilici, 2009.

⁸⁵ H.625/M.1227-28 tarihlidir (Konyalı, 1946: 217-218; Lloyd-Rice, 1989: 61-62; Yardım, 2002: 94-98).

⁸⁶ Tersanenin de Tophane ile aynı yıllara ait olduğu düşünülebilir (Bilici, 2009).

⁸⁷ Bilici, 2001: 163-167; 2009: 12.

⁸⁸ Konyalı, 1946: 298; Lloyd-Rice, 1989: 68; Yardım, 2002:121.

⁸⁹ Konyalı, 1946: 299; Lloyd-Rice, 1989: 67; Yardım, 2002:123.

bölümünün su ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmış olduğu anlaşılmaktadır⁹⁰.

Kentin İçkale'ye yakın bir ucunda yer alan *Akşebe Mescidi* de H. 628/M. 1230-31 tarihli Selçuklu Çağı'na ait bir binadır ve çeşitli müdahalelerle bugünkü hâlini almıştır⁹¹.

Alanya, Antalya ile birlikte Sinop'a ulaşmak üzere Anadolu'yu yukarıdan aşağıya doğru kesen ticaret yolunu paylaşmakta ve Ermenistan ile yapılan ticaretten faydalanmaktadır⁹².

1231 yılında, Hristiyanlara yakınlık gösteren Alanya komutanı, Alanya kentini Kıbrıs'a vermek istemiş; ancak bu durum, halkın I. Alâeddin Keykubad'a bildirmesiyle engellenmiştir. Kale komutanı da I. Alâeddin Keykubad tarafından asılmıştır⁹³.

1243 yılında Selçuklular, Moğollar ile yaptıkları Köseadağ Savaşı'nda yenilgiye uğramışlardır. Bu yenilginin ardından, II. Keyhüsrev'in (1237-1246) ölümünden sonra da, ülkedeki siyasî ortam nedeniyle, artık hiçbir Selçuklu Sultanının kente geldiğine dair bir kanıt yoktur. Zira Moğol baskısı altında geçen zorlu yıllar ve böyle bir ortamda Selçuklu tahtına çıkan üç kardeşin fırtınalı iktidarlara sırasında, İçkale'deki sarayın bakımsızlıktan dolayı 1260 yılı

---

⁹⁰ Bilici, 2009.

⁹¹ Konyalı, 1946: 287-290; Lloyd-Rice, 1989: 67; Yardım, 2002:118-119.

⁹² Lloyd-Rice 1989: 6.

⁹³ Hellenkemper-Hild, 2004: 588.

civarında yıkıldığı anlaşılmaktadır. Kent nüfusu da muhtemelen, sahipsiz ve gerilimli bu ortamda azalmış olmalıdır.

1250-1260 yıllarında Ermeniler, Moğollarla yaptıkları işbirliği sayesinde 1256 yılından itibaren bazı kaleleri ellerine geçirmişlerdir⁹⁴. 1261 yılında da, Moğollar tarafından Alanya kale komutanlığına Pervane atanmıştır.

Kentte, 13. yüzyılın ikinci yarısından kalma tek kitâbe, Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemine ait Tophane Mahallesi'ndeki Andızlı Camisi'ndedir. Caminin 1276-77 yılında “*Emîr'üs-Sevâhîl*” Bedrüddin Ömer tarafından yaptırıldığı bilinir⁹⁵.

1289 yılında, bir Ceneviz gemisinin, şeker, keten ve biber yüküyle İskenderiye-Candelore (Alâiye) seferi yaptığı saptanmıştır. Bir başka gemi ise İbn Battuta'yı buraya getiren gemidir. Bu dönemde, önemli bir ticaret şehri olan kent, Mısır, İskenderiye ve Suriye'den birçok tüccarın geldiği bir liman-kenttir. Ancak; yine de, hemen yakınında bulunan güney sahilindeki en canlı pazar olan Sattalia (Antalya) ile rekabet edememektedir⁹⁶.

Karamanoğlu Mehmet Bey tarafından alınan ve Alanya'da kurulan beyliğin ilk müstakil beyi, Mecdüddin Mahmut Bey'dir. Emir olarak tayin edilen Mahmut Bey, Alanya'da yerleşerek Mısır Türk

---

⁹⁴ Redford 2008: 47.

⁹⁵ Hellenkemper-Hild, 2004: 588; Konyalı, 1946: 90; Yardım, 2002: 121-122.

⁹⁶ Heyd, 2000: 610-611.

Hükümdarı Melik Eşref Selahüddin Halil (1290-1293) adına hutbe okutmuştur⁹⁷.

II. Mesud'un hükümdarlığını sürdürdüğü 1293 yılında, oldukça zayıflamış durumda olan Selçukluların en önemli liman kenti olan Alanya'nın zaptı için Karamanoğulları ile Kıbrıs şövalyeleri arasında bir rekabet başlamıştır. Karamanoğulları, Moğol saldırılarına karşı durmak için Mısır'ın yardımını sağlamışlardır. Ancak; Kıbrıs şövalyelerinin Akdeniz'de önemli bir liman olan Alâiye'yi almalarından da korkmaktadırlar. Bunun için de Alâiye'yi almaya karar vermişlerdir⁹⁸.

C- 14.Yüzyıl ve Sonrasında Kent

14. yüzyılın ilk yarısında kent, deniz-aşırı ticaret sayesinde canlı bir alışveriş merkezi haline gelmiş⁹⁹; Selçukluların tarih sahnesinden çekilmeleriyle Konya ile birlikte Karamanoğulları'na geçmiştir¹⁰⁰.

Kıbrıs ise, giderek artan gücü ile güney kıyılarda bir tehdit haline gelmiş; ancak Alanya, Anamur, Antalya ve Silifke'nin Kıbrıs

---

⁹⁷ Konyalı, 1946: 81-83; Uzunçarşılı, 2003: 8.

⁹⁸ Konyalı, 1946: 81.

⁹⁹ ; Bilici, 2008: 3, dipnot 7; Tanyeli, 1987: 47.

¹⁰⁰ Lloyd-Rice, 1989: 6.

kralı IV. Hugh'a (1324-1359) vergi ödediklerine dair bir veri bulunmamıştır¹⁰¹.

1293-1341 yılları arasında, Selçuklu soyundan geldiği iddia edilen Alâiye Beyliği, Alanya'ya hâkim olmuştur¹⁰². Bu dönemde, Mısır Türk hükümdarlarından En-Nasır Nasırüddin Mehmet (1299-1309) adına üç defa para basıldığı ve Alâiye Beylerinin de Mısır Türk hükümdarlarına karşı Karamanoğulları'na kıyasla daha ılımlı oldukları da anlaşılmaktadır. Nitekim Alanya, Moğol ve Kıbrıs tehlikesine karşı daha güçlü bir dayanak arayışı içindedir¹⁰³. Ayrıca; Alanya'da Moğol-İlhanlılardan Olcayto Hudabende Mehmet Bey (1304-1316) adına da para basıldığı bilinmektedir¹⁰⁴.

1332'de, Lazkiye'den deniz yoluyla Alanya'ya gelen İbn-i Battuta, buraya geldiğinde Celaledin Erzincani ile tanıştığını ve onun kendisine ikramda bulunarak ziyafet verdiğini anlatır¹⁰⁵. Alanya

---

¹⁰¹ Lloyd-Rice, 1989: 6.

¹⁰² Uzunçarşılı, 2003: 92.

¹⁰³ Konyalı, 1946: 82-83.

¹⁰⁴ Alâiye Beyi, Olcayto adına para bastırarak bir çığ gibi büyüyen Moğol istilasının buralara kadar yayılmasını önlemeye çalışmıştır (bakınız Konyalı, 1946: 83). 14. yüzyılda, Alanya'da ayrıca; Memluk Sultanı ve Alâiye Beyi adına gümüş sikkeler vardır. İlk sikke, Emir-i azam lakabıyla bilinen Savcı Bin Şemseddin Mehmed'indir. Ondan sonra yerine geçen oğlu Emir-i azam Karaman Bin Savcı Beyi olmuş ve o da babası gibi Memluk Sultanı adına gümüş sikke bastırmıştır (Uzunçarşılı, 2003: 92-93).

¹⁰⁵ Battuta, 2004: 402; Lloyd-Rice, 1989: 6.

ile Mısır arasındaki başlıca ihracatın kereste olduğunu, Alaya Sultanı olan Karamanoğlu Yusuf Bek¹⁰⁶ ile şehirden on mil uzaktaki sarayında görüştüğünü ve hediyeler aldığından bahseder ki bu durum Alanya Kalesi ve Sarayı'nın bu dönemde kullanılmadığını gösterir¹⁰⁷.

1340 yılında Alanya, yine önemli bir liman kenti olmuştur. Özellikle, Kıbrıs Famagusta ile yoğun bir ticaret söz konusudur¹⁰⁸.

Türk takvim kayıtlarına göre 1347–48 yılları için veba, salgın ve ölümün, Kıbrıs ve Rodos adalarından ticaret ve diğer ilişkiler ile az da olsa Antalya, Alanya ve Finike'ye geldiği; bu nedenle bela ve tehlikeden korunmak için az sayıda Eğridir ve Alanya'ya ait 13. yüzyıl sonu Selçuklulara ve 14–15. yüzyıllar Beylikler Dönemi'ne paraların Uluborlu'da basıldığı bilinmektedir¹⁰⁹.

---

¹⁰⁶ Hükümdar anlamındadır.

¹⁰⁷ Battuta, 2004: 402; Lloyd-Rice, 1989: 6.

¹⁰⁸ Bu dönemde, Türkiye'nin güney kıyıları, Kıbrıs Kralı'na vergi ödememektedirler (Hellenkemper-Hild, 2004: 589).

¹⁰⁹ Kürkman-Diler, 1981: 542. 1346–47 yıllarında patlayan büyük veba salgınları Likya ve Pamphylia bölgeleri dışında o çevrede ve hatta tüm dünyada bilinen büyük oranda bir nüfus kaybına yol açmıştır. Bu iki salgın liman yerleşimlerinde belki %50, iç kesimlerde ise %30'a varan nüfus kayıpları son on yılda arkeolojik kazılarda ortaya çıkan Patara ve Antalya toplu mezarları da bu salgınlarla bağlantılı olabilir (Duggan, 2004, 2005).

1364 yılında, Alâiye Beyi Mahmut Bey, Hamitoğulları'nın Antalya'yı işgaline yardım etmiş; Kıbrıs kralı Pierre'yi karşısına almıştır. Bunun üzerine 1366 senesinde, Antalya'yı zapt eden Kıbrıs Kralı, Alâiye'ye 22 kadirga göndermiş; fakat halkın savunması ve Karamanoğullarının yardımı gelmesi ile saldırı atlatılmıştır¹¹⁰.

Alanya, 1373-1374 yıllarında Kıbrıs baskısından kurtulduktan sonra, 14. yüzyıl sonları ile 15. yüzyıl ilk yarısında, Mısır ve Suriye ile liman ticareti ve gemi yapımında önemli bir gelir sağlamaktadır¹¹¹.

1398 yılında, Yıldırım Bayezid tarafından Karamanoğulları Beyliği'ne son verilmesi ile Alanya, Osmanlı hâkimiyetinde, Karamanoğulları Hanedanı'na bağlı bir aile tarafından yönetilmiştir¹¹².

1423 yılında Alâiye Beyi olan Karaman Bey, Alâiye Kalesi'nde ciddi tamir ve tahkimler yaptırmıştır. Bu sırada kent, Osmanlı tehlikesi ile karşılaşmıştır¹¹³.

1427 yılında, Alanya, Alara ve Manavgat, Karaman Beyi tarafından, Mısır-Memluk- Sultanı Baybars'a beş bin altına satılmıştır¹¹⁴.

---

¹¹⁰ Konyalı, 1946: 89. Kıbrıs, bir hayli de esir vermiştir (Uzunçarşılı, 2003: 92)

¹¹¹ Hellenkemper-Hild, 2004: 589

¹¹² Uzunçarşılı, 2003: 16.

¹¹³ Ehmedek'te bulunan bir kitabe bu tamirâtı gösteren bir belgedir (Konyalı, 1946: 90).

Karaman Bin Savcı, Karamanoğlu İbrahim Bey'in teşvikiyle kardeşi Lütfü Bey tarafından öldürülmüş; yerine yine Memluk Sultanı'nın yüksek hâkimiyetini tanıyan Lütfü (Latif) Bey Alâiye Emiri olmuştur¹¹⁵. 1450 yılında Alâiye Beyi Lütfü Bey, Kıbrıs'a karşı Memluk Sultanı'nın emriyle bir sefer hazırlamış; ancak Memluk ordusunun Rodos'ta mağlup olması ile Kıbrıs'a yenilmiş ve Kıbrıs Kralı II. John ile aralarında altı yıl sürecek bir dostluk ve ticaret anlaşması yapılmıştır¹¹⁶.

Lütfü Bey öldükten sonra yerine geçen Kılınç Arslan Bey, beyliğini idame ettirmek için Kıbrıslılar, Rodoslular, Karamanlılar ve Osmanlılar arasında dalgalı bir siyaset izlemiştir¹¹⁷.

1467 yılında Konya, Fatih Sultan Mehmet tarafından alınmış; II. Beyazıt hükümdarlığında 1482 yılında ise Alâiye, Gedik Ahmet

---

¹¹⁴ Hellenkemper-Hild, 2004: 589; Konyalı, bu dönem için 1426 senesini vermektedir (Konyalı, 1946: 92).

¹¹⁵ Lloyd-Rice, 1946: 8. Konyalı, Lütfü Bey'i Latif Bey olarak da tanıtmaktadır. Lütfü Bey, yerine göz diken Karamanoğulları Beyliği hariç, bütün komşuları tarafından Bey olarak tanınmaktadır. O Karamanoğullarına karşı kendilerine destek olmaları amacıyla kızını, Osmanlı vezirlerinden Mehmed-er-Rumi'ye vermiştir (Konyalı, 1946: 95-101; Uzunçarşılı, 2003: 93).

¹¹⁶ Hellenkemper-Hild, 2004: 589; ; Lloyd-Rice, 1989: 7; Uzunçarşılı, 2003: 93.

¹¹⁷ Lütfü Bey'in oğlu değildir. Belki kardeşi Ali Bey'in oğludur. Zira Mahmudiye Köyü'ndeki 1462 tarihli cami ve Mahmude Şeydi Türbesi'ndeki vakfiyede, babasının adı olarak Ali İsmi geçmektedir (bakınız Uzunçarşılı, 2003: 93).

Paşa tarafından fethedilmiştir¹¹⁸. Gedik Ahmet Paşa, Alâiye Kalesi'nin anahtarlarını teslim almadan önce Kılıçaslan'a, padişahın daha geniş ve refahlı bir hayat sürdürebilecek gelirler sağlayabileceğini vaat etmiş; Gümülcüne Bölgesi'ni Kılınç Arslan ile karısı ve oğluna vermiştir¹¹⁹.

Gedik Ahmet Paşa, Alâiye Kalesi'ni ve buna bağlı olan Alara ve Manavgat hisarlarını aldıktan sonra, bu topraklar yeni ve müstakil bir sancak halinde Osmanlı İmparatorluğu idari teşkilat kadrosuna alınmıştır¹²⁰. Paşa, şehri aldıktan sonra kaleyi tamir ettirmiş ve buraya kuvvetli toprak ve muhafızlar yerleştirmiştir¹²¹.

1523 yılında, Piri Reis tarafından tamamlanan ve Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf edilen harita, Alanya Kalesi ve kaledeki yapıların resmedilmesi açısından önemlidir (Harita 5). Tersane ve limanı metheden ünlü denizci, Alanya Kalesi'ni ihtişam bakımından Bağdat'inki ile mukayese etmekte ve buranın mahsulü olarak pamuk, ipek ve susamı saymaktadır¹²². Seyyah, kalenin aşağı kesiminin

---

¹¹⁸ Hellenkemper-Hild, 2004: 589; Konyalı, 1946: 111; Uzunçarşılı, 2003: 32-33.

¹¹⁹ Oğlu ve ailesi ile Gümülcüne'ye gönderilen Kılınç Arslan Bey, burayı beğenmemiş ve Mısır'a sığınmıştır (Konyalı, 1946: 114; Uzunçarşılı, 2003: 94).

¹²⁰ Konyalı, 1946: 115.

¹²¹ Demir, 2000: 34.

¹²² Lloyd-Rice, 1989: 8.

mamur, yukarı kesiminin ıssız olduğunu; hisar içinde ise Erenler'in bulunduğunu söylemektedir¹²³.

1571 yılında Alanya, Tarsus ile birlikte Kıbrıs eyaletine bağlanmıştır ve aynı yüzyılda, özellikle Mısır ile olan ticaretini yitirmiştir¹²⁴. Yüzyılın ikinci yarısında, Orta Hisar'da I. Alâeddin Keykubad tarafından 1231 yılında inşa edilen Kale Cami ya da Sultan Alâeddin Cami ile Alanya Kalesi'nin de yıkımına sebep olan bir deprem olduğu bilinmektedir¹²⁵.

1608 yılında Amiral Yakopo I. Portera komutasındaki Medici Donanması'nın Alanya'ya saldırısı sırasında kent, Adana'ya bağlı bir sancaktır¹²⁶. Alanya önlerindeki bu savaşa, Türkler'in de 45 kadırga ile katıldığı ve ortaya kanlı bir savaş çıktığı bilinmektedir¹²⁷ (Harita 6).

17. yüzyıl başlarında büyük seyyah Evliya Çelebi Alanya'ya geldiğinde ise burası, Adana Beylerbeyliği'ne bağlı bir paşa tarafından idare edilen bir sancağın başşehridir. Bu sancak, Alara Kalesi ile 60-70 evlik küçük bir köyü içine almaktadır. İçinde muhafızları bulunan iki kale İçkale ve Ehmedek'tir. Bunların ikisi de,

---

¹²³ Piri Reis: 272.

¹²⁴ Hellenkemper-Hild, 2004: 589

¹²⁵ Cami yıkıldıktan sonra yerine bugün görülen Süleymaniye Camisi yapılmıştır (Duggan, 2004: 144).

¹²⁶ Hellenkemper-Hild, 1989: 589; Mason, 1989.

¹²⁷ Bilici, 1993: 310; Mason, 1989.

uzun işgallere dayanacak kadar güçlüdürler ve su ihtiyaçları büyük sarnıçla temin edilmektedir. Bu askeri yerlere girmek, sivil halka kapalıdır. Evliya Çelebi, o dönemde bir dizdar ile 40 kişiden oluşan garnizonu olan Kızıl Kule'ye hayran kalmıştır¹²⁸. Bu dönemde kentin *Yukarı Şehir* bölümü büyük ölçüde boşalmış; İçkale tamamıyla terk edilerek askeri ağırlık *Kızıl Kule* ve *Tersane*'ye kaydırılmıştır. Nüfus yoğunluğu ise *Aşağı Şehir*'de bulunmaktadır¹²⁹.

Yine aynı yüzyılda Alanya, geçici bir patriklik altındadır. Fakat yüzyılın ikinci yarısında (1644 yılında) tekrar Myra Metropolit'i'ne bağlanmıştır¹³⁰. Ayrıca bu dönemde, sayıları üçyüzü bulan Rumların da, kendilerine ait bir mahalleleri bulunmaktadır¹³¹.

16. ve 17. Yüzyıllarda Alanya, Antalya ile birlikte daha önceden Mısır'a gönderdiği kereste ve odun ihracatına devam etmiştir¹³².

1810 yılında, Alanya'ya gelen Francis Beaufort, kentin paşalığın başşehri olmasına rağmen sokak ve evlerinin bakımsız

---

¹²⁸ Lloyd-Rice, 1989: 8.

¹²⁹ Bilici, 1993: 310.

¹³⁰ Bu durum, kentte Hristiyan nüfusun yaşadığını ve ibadet mekânlarının da kullanıldığını göstermektedir (Hellenkemper-Hild, 2004: 589).

¹³¹ Mevcut bir fermana göre Alanya halkı bir Frenk, Ermeni ya da Yahudi gördüğünde, gördüğü yerde onları öldürme yetkisine sahip olduğundan bahsedilmektedir (Lloyd-Rice, 1989: 8).

¹³² Faroqhi, 1994: 147; Güçlü, 2002: 239.

olduğunu ve alelade bir durumda olan bir-iki cami bulunduğunu anlatır¹³³.

1830'lu yıllarda ise Alanya, Antalya ve Kıbrıs'ta karantina istasyonları kurulduğundan da bahsedilmekte; bu da salgın bir hastalığın geniş bir bölge içinde yayıldığına işaret etmektedir¹³⁴.

Alanya, 1846 yılında, Karaman'a bağlanmış; 1864 yılında Konya'nın bir sancağı olmuş; 1868 yılında Antalya'ya bağlanarak 1871 yılında da buranın ilçesi olmuştur¹³⁵.

“Tanrı'nın güzelliklerini öteki ülkelere ayrı ayrı dağıtırken; burada hepsini bir araya getirdiği” bir şehir olarak tarif edilen, susuz bir kayanın üzerine inşa edilmiş yapıların yanında şehrin su gereksinimini karşılamak amacıyla büyük ve çok sayıda yapılan *Sarnıçlar Şehri* olan Alanya, İskenderiye, Rodos, Kahire ve Suriyeli tüccarların yanında Cenevizli, Venedikli ve Kıbrıslı tüccarların da alış-veriş ettiği bir kenttir¹³⁶. Antalya'dan sonra en önemli liman olan Alanya'nın Kıbrıs ve Mısır ile olan ticareti çok önemlidir. Kentin, kerestesinin bol olduğu ve bunların deniz inşaatlarında gemi yapımı için kullanılmak üzere ziftle birlikte Mısır'a ihraç edildiği Mısır'dan da baharat, keten ve şeker alındığı bilinmektedir¹³⁷.

---

¹³³ Beaufort, 1818: 162-180.

¹³⁴ Antalya ili ve çevre bölgelerde görülen önemli depremler kronolojik sırayla şöyledir: İ.Ö.227, İ.S. 68,365, 529-30, 1204, 1222, 1347, 1489, 1556, 1609, 1741, 1743, 1756 ve 1911, 1931. Bunlarda 1489, 1743, 1911 ve 1931 depremler Antalya yapılarında önemli hasara yol açan depremlerdir (Duggan, 2004:163164).

¹³⁵ Hellenkemper-Hild, 2004: 589.

¹³⁶ Redford, 2008: 46.

¹³⁷ Bilici, 1993: 307; Uzunçarşılı, 2003: 95.

III. İÇKALE KİLİSESİ

A- Kilise ve Çevresinde Yapılan Arkeolojik Kazılar ve Sonuçları

Alanya Kalesi Kazı Çalışmaları, 1985 yılından beri M. Oluş Arık başkanlığında devam etmektedir.

Kazı çalışmalarına, kentin surlarının ve diğer yapıların mevcut durumlarını tespit etmek üzere tüm kale gözden geçirilerek başlanmıştır¹³⁸.

1985 yılında başlayan çalışmalara İçkale'den başlanması düşünüülerek öncelikle *Saray*'ın ortaya çıkarılmasına karar verilmiştir¹³⁹. *Saray*, İçkale'nin güneydoğu köşesinde yerleşimli muhtelif yapı kalıntılarından oluşan bir düzlükten oluşmaktadır¹⁴⁰ (Foto 1-2). I. Alâeddin Keykubad tarafından inşa ettirilen ve *Kışlık Saray* olarak kullanılan *İçkale Sarayı*, güneybatı kenarı boyunca bir teras oluşturacak şekilde uzanan bir duvarla diğer bölümlerden ayrılmıştır¹⁴¹. Çok katlı bir bina olduğu ve çeşitli fonksiyonlarda ahşap asma katlarla bölüntülü fresklerle ve çinilerle bezeli odalardan oluşan *saray*'ın kuzeyinde ve vaktiyle törensel bir işleve sahip olduğu

---

¹³⁸ Arık, 1993: 15.

¹³⁹ Arık, 1993: 15.

¹⁴⁰ Arık, 1993: 16.

¹⁴¹ Arık, 1993: 16.

düşünülen avlunun bitiminde *Tonozlu Koğuş* ile *Ön Avlu* arasında *İçkale Kilisesi* yer almaktadır (Foto 2). Yapı, Akdeniz bölgesinde hayli yaygın olan *trikonchos* plan tipinde inşa edilmiştir¹⁴² (Şekil 7-13).

2003 yılında kilisede başlayan kazı çalışmaları, yapının geçmişinin Helenistik Dönem ve Roma Çağı'na kadar inen bir tapınağın temelleri üzerine inşa edildiğini ortaya koymaktadır¹⁴³ (Foto 7). Bu döneme ilişkin terrakota figürin başı ve kolu, seramik kaplar ve sikkelerden oluşan buluntular burada, Helenistik Döneme ait bir tapınak olduğunu gösteren verilerdir¹⁴⁴.

Saray'ın inşası ve kullanımı sırasında *Capella Palatina* olarak işlev gördüğü ve bilinmeyen bir tarihte tahrip olarak kalıntıları yeniden değerlendirmek suretiyle bugünkü görünümüne kavuştuğu düşünülen kilisenin, inşaat aşamalarını tespit etmek amacıyla öncelikle yapının güney bölümünde çalışmalar yapılmıştır¹⁴⁵. Bu mekânda başlayan çalışmada, -0,15 m. derinliğe kadar olan yüzey toprağı atılmış ve burada sırsız-sırlı seramik parçaları ile çini kırıklarına rastlanmıştır¹⁴⁶. Ayrıca; mekânın batısında, tek sıra taş dizisi halinde örülmüş ve mekânı ikiye bölen kuzey-güney yönlü bir

---

¹⁴² Arık, 2004a: 37.

¹⁴³ Arık, 2004b: 1; 2004a: 38.

¹⁴⁴ Arık, 2004b: 3.

¹⁴⁵ Arık, 2004b: 2; 2004a: 38.

¹⁴⁶ Arık, 2004b: 2; 2004a: 38.

seki ortaya çıkarılmıştır¹⁴⁷ (Şekil 8-9). Bunun güneybatısında, çoğunlukla ağız ve dip parçalarından oluşan cam eşya kırıkları ile mekânın içini dolduran moloz arasında kiremit parçaları da bulunmuş; -0,41 m. kotunda da bir yangın tabakası olduğu görülmüş ve bu tabakada 1225 tarihli bir bakır Selçuklu sikkesine tesadüf edilmiştir.

Mekânın kuzeydoğu-güneydoğu köşesinde, -0,45 m. kotunda, şaplı bir zemin ile karşılaşmış; döşeminin tahrip olduğu orta kesiminde bir sondaj yapılmasına karar verilerek ana kayaya kadar inilmiş ve hayvan kemikleri, kurşun bir ağırşak, bir ok ucu ve seramik parçalarına rastlanmıştır¹⁴⁸.

Mekânın güney duvarı önünde yapılan çalışmalarda ise -0, 35 m. kotuna kadar inilmiş ve burada tek renk sırlı turkuaz levha ile sıratlı çini fragmanları, bazı cam, çivi ve form vermeyen seramik parçaları ele geçirilmiş; batı kesimde de, tanımlanamayan ve geç devirlere mal edilebilecek bir konuta ait olması muhtemel bazı duvar parçaları ile sert harçlı zemin ile karşılaşarak temizlik çalışmaları ve belgelemeden sonra bu bölüm geçici olarak koruma altına alınmıştır¹⁴⁹.

---

¹⁴⁷ Arık, 2004b: 2.

¹⁴⁸ Arık, 2004b: 3.

¹⁴⁹ Arık, 2004b: 4.

2003 yılında kilisenin güney nefinde sürdürülen çalışmalara 2004 yılında da devam edilmiş ve mekânın mevcut döşeme kotunun -0,45 m. altında güney nefin orta duvarının temel kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmalar sırasında ele geçen sağlam durumda slip tekniğindeki *Bizans seramik kâsesi* önemli bir buluntudur¹⁵⁰ (Foto 206).

Daha alt kotlarda devam eden çalışmalar sırasında; seramik parçaları, kiremit kırıkları kurşun bir ağırşak¹⁵¹, metal parçalar, bozuk sikkeler ve yoğun istiridye kabuklarına rastlanmıştır. Kalsiyum kaynaklı istiridye kabuklarının yoğun olarak görülmesi, cam imalatında kullanılması ile ilişkili olabileceği düşüncesini akla getirmektedir¹⁵².

Mekânın sürpriz buluntusu, güneybatı köşesine yakın bir konumda ve doğu-batı yönünde uzanan bir iskelettir. Konumundan anlaşıldığına göre iskeletin bir bölümünün mekânın güney duvarı

---

¹⁵⁰ Arık, 2005: 1. Bu kâsenin, yapının trikonchos yapı evresinde duvarlarda dekoratif olarak kullanılan tabaklardan biri olduğu düşünülmektedir (bakınız Bölüm V).

¹⁵¹ Benzeri 2003 yılında bulunmuştur.

¹⁵² Arık, 2004b: 1. İstiridye kabukları, yiyecek olarak kullanılmış olmalıdır. Zira bu şekilde yoğun buluntulara Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazı Çalışmaları'nda da rastlanmıştır (bakınız Ötüken 1986-2007 yıllarına ait Kazı Sonuçları Toplantısı).

altında kalmış olması, hiç şüphe yok ki, iskeletin, bu duvarın inşasından önceye ait olduğunu göstermektedir¹⁵³.

2004 yılında, kilisenin kuzey cephesinde yapılan çalışmalarda, eski bazilikanın kuzey nefinin güney temel duvarları ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca; buradaki duvar kalıntısının, sonradan pik su borusu döşenmesi sırasında büyük ölçüde yıkıldığı anlaşılmıştır. Bu cephede yer alan ve kiliseye girişi sağlayan ikinci kapı önünde yoğun bir şekilde yanmış çivi ve ahşap parçalarına rastlanmıştır. Bu durum, kapı önünde ahşap bir döşeme olduğu izlenimi vermesinin yanı sıra ahşap bir sundurma ile de ilişkilendirilebilir¹⁵⁴.

Kilise içinde ve çevresinde yapılan çalışmalara kuzey alanda da devam edilmiş ve burada bir nekropol alanı olduğu anlaşılmıştır. Kuzeybatı ve kuzeydoğu yönlerde, -0,80 m. kotunda iki mezar bulunmuştur¹⁵⁵. Bu mezarların, kuzey alanın kuzeybatısına doğru yayıldığı anlaşılmaktadır. Hatta buradaki kaya formasyonlarının durumu, bu alanın doğal bir mezar yeri olarak kullanılmasına olanak sağlamıştır (Foto 8-9). Bu alanda -0,40 m. ile -0, 80 m. kotunda değişen üç mezar daha ortaya çıkarılmış (M3-M4-M5) ve M3 olarak adlandırılan mezardaki iskeletin çenesinin altına gelecek şekilde

---

¹⁵³ Arık, 2004b: 1-2.

¹⁵⁴ Ahşap sundurma, binanın batı cephesinde de bulunmaktadır (bakınız IV. Bölüm, III. İnşaat Aşaması).

¹⁵⁵ M1 ve M2 olarak adlandırılmıştır.

yerleştirilmiş sedef bir haç bulunmuştur¹⁵⁶(Foto 3-5 ve 207). Ayrıca; Helenistik Dönem'e ait bol sayıda buluntu ele geçirilmiştir¹⁵⁷.

2004 yılında kilise çevresinde ortaya çıkarılan *nekropol* alanında bulunan mezarlarda, 2005 ve 2006 yıllarında da devam edilmiş ve ortaya çıkan mezarlar numaralandırılmıştır¹⁵⁸. Kilisenin etrafında toplam 8 mezar bulunmuş ve bu mezarlardan 27 bireye ait iskelet kalıntıları açığa çıkartılmıştır¹⁵⁹. Ağırlıklı olarak genç erişkinlerden ve erkeklerden oluşan üzeri devşirme kiremit kapaklarla örtülü ve etrafı taşlarla çevrili, batı-doğu yönlü bu mezarlar Bizans dönemi Hristiyan gömü adetlerini yansıtmaktadır¹⁶⁰. Bunlardan M6'da 0,90 m. kotunda, batı-doğu doğrultusunda birbiri üstüne gömüldüğü anlaşılan üç iskelet ortaya çıkarılmıştır (Foto 10-11). M8'de de batı-doğu doğrultusunda başlangıçta sayısı üç olan iskelet sayısı dokuzaya ulaşmış ve burada çoklu bir gömü olduğu gözlenmiştir¹⁶¹ (Tablo 2). M8'de ortaya çıkan iskeletin leğen kemiğinde de bir sikke bulunmuştur. Çıkarılan iskeletlerden dördü

---

¹⁵⁶ Sedef haç Alanya Müzesi'ne teslim edilmiş, benzer örnekleri ile 10. yüzyıla tarihlenmiştir (Arık, 2004b: 2).

¹⁵⁷ Arık, 2005a: 216.

¹⁵⁸ M6-M7-M8-M9.

¹⁵⁹ Üstündağ-Demirel, 2009: 219-221.

¹⁶⁰ Üstündağ-Demirel, 2009: 221.

¹⁶¹ Mezarlardaki birey sayıları, cinsiyet ve yaş dağılımına ait tablodur (Üstündağ-Demirel, 2009: 223).

Eskişehir Anadolu Üniversitesi Antropoloji Laboratuvarı'na gönderilmiştir¹⁶².

Tonoğlu Koşu önüne kadar yayılan bu mezarların 0,45x0,65 m. boyutlarında, mezar için yapıldığı düşünülen pişmiş toprak kiremitlerle örtülü olduğu görülmüştür. Şu halde, ortaya çıkan durum, binanın kuzey alanının bazilikanın ortadan kalkmasından sonraki bir dönemde *nekropol* alanına dönüştürüldüğüdür¹⁶³. Alanda ele geçen Bizans sikkelerinin çoğunluğunun II. Iustinus'a (565-578), II. Konstans (641-668) ve VI. Leo (886-912) dönemlerine ait olması bahsedilen bu değişimin 10. yüzyılda gerçekleştiğini göstermektedir¹⁶⁴.

Kilisenin batısında yapılan çalışmalara, cephenin güneyindeki duvar önünde devam edilmiş ve burada ağız ve duvarları moloz taş ve tuğla ile örülmüş dairesel ağızlı bir kuyuya rastlanmıştır. Kuyu içinde başlayan çalışmalar sırasında yoğun olarak II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e (1237-1245) ait bakır sikkeler, cam parçaları ve çini hamurlu seramik parçaları bulunmuş ve kuyunun daha derine gittiği anlaşılmıştır. Mevcut kalıntılara göre kuyunun, güney kesimde toprak altında görülen sarnıç ile ilişkili olduğu; bilinmeyen bir tarihte

---

¹⁶² Arık, 2004b: 3.

¹⁶³ Çalışmalar sırasında ele geçen buluntulardan anlaşıldığına göre bu dönüşümün 10. yüzyıl olduğu düşünülmektedir.

¹⁶⁴ Arık, 2004b: 2.

ise doldurulup iptal edilerek ocak haline getirildiği ve kullanıldığı, yanmış tuğla ve buluntulardan anlaşılmıştır ¹⁶⁵.

Kilisenin batı girişinin önünde yapılan çalışmalar, mevcut döşeme kotu altına inilmesi ve temel seviyesinde yer alan kayalık zeminin ortaya çıkarılmasından oluşmaktadır¹⁶⁶. Bu çalışmalar sırasında, döşeme kotu üzerindeki kayaların elle düzeltildiği anlaşılmakta olup; burada ele geçen yanmış çivi, ahşap ve madeni putrellere rastlanması, vaktiyle binanın ana giriş kapısı önünde ahşap bir sundurma bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca; burada küpe, seramik, yüzük ve metal parçaları da ele geçmiştir¹⁶⁷.

Kilisenin dışında yapılan çalışmalara kilise içinde de devam edilmiştir. Bu çalışmalarda yoğun bir kül tabakasına rastlanmış, yüksek ateş dolayısıyla bozulan metal parçaları da bulunmuştur. Bu veriler, pik boru döşemesi sırasında, kaynak işleminin bu bölümde yapıldığını akla getirmektedir¹⁶⁸.

Apsis bölümünde devam eden çalışmalar sırasında, büyük ölçüde ortadan kalkmış kare tuğlalarla döşeli bir döşeme ortaya çıkarılmıştır. Bu döşemenin bozulmuş olması, burada kaçak bir kazı

---

¹⁶⁵ Arık, 2004b: 3.

¹⁶⁶ Arık, 2004b: 3.

¹⁶⁷ Arık, 2004b: 4.

¹⁶⁸ Arık, 2004b: 4.

yapıldığını göstermektedir¹⁶⁹. Aynı tuğla döşemelere, kilisenin giriş bölümünde yapılan kazılar sırasında eşiğin yaklaşık 0,40 m. aşağısında da rastlanmıştır¹⁷⁰.

2005 yılında, kilisenin kubbe, kasnak ve duvarlarındaki yarılma ve çatlakların ciddi statik sorunlar yaratması nedeniyle binanın çelik konstrüksiyonlu bir askıya alınması düşünülerek çelik kemer sistemi ve aksının projelendirilmesi sürecine başlanmıştır¹⁷¹.

Kiliseye ilişkin kazılar 2007 yılında apsis cephesi önünde devam etmiş, fakat bir buluntuya rastlanmadığı için çalışma durdurulmuştur.

B- Plan ve Strüktür Özellikleri

1- Kilise

Kaynaklarda H. Georgios¹⁷² ya da Prodromos (Müjdeleyen) Hagia Ioannes (Vaftizci Yahya) Kilisesi¹⁷³ olarak bilinen İçkale Kilisesi, doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Bina, doğu yönde dehliz gibi düzenlenen ve yarım daire planlı apsis ile kuzey ve güney yönlerde eksedraların çevrelediği kareye yakın planlı naos, batı yönde ise

---

¹⁶⁹ Arık, 2004b: 4.

¹⁷⁰ Arık, 2004b: 4.

¹⁷¹ Arık, 2006: 3.

¹⁷² Hellenkemper-Hild, 2004: 590.

¹⁷³ Voyacıoğlu, 2002: 74.

enlemesine dikdörtgen planlı batı koldan oluşan *trikonchos* plan tipinde inşa edilmiştir (Şekil 7-13).

Yapının biri batı, diğeri ise kuzey cephesinde olmak üzere iki girişi vardır: Ana girişi batı cepheden sağlanmıştır (Foto 12-13).

Yapı, kayalık bir zeminde ve bir temel seviyesi üzerinde yükselmektedir. Temel, yapının batı ve kuzey cephelerinde izlenirken; diğer cephelerde görülememektedir¹⁷⁴.

Yapının batı cephesinin uzunluğu 5,68 m., yüksekliği ortalama 4,68 m.dir ve kuzey kanatta 0,26 m.lik bir girinti görülmektedir (Şekil 18-19, Foto 14-15). Cephenin orta kesiminden 0,72 m. güneye kaymış dikdörtgen kapı açıklığı, yapının ana girişidir. 1,88 m. eninde ve 2,20 m. yüksekliğindeki giriş, kayalık zeminden 0,36 m. yükseklikte dikdörtgen kesitli iki taş bloktan oluşan eşik taşına sahiptir¹⁷⁵ (Foto 16).

Kapı açıklığı üst kotta, içi dolgulu duvar tekniğinde örülmüş üç dilimli bir kemer tarafından kuşatılmıştır (Foto 17). Kemerin üzengi taşı bugün görülememekle birlikte, ondan sonra gelen ve kemer yayını oluşturan kemer taşını yerinde görmek mümkündür. Bu

---

¹⁷⁴ Yapı temeli, “Yapıdan Gelen İzlerin Değerlendirilmesi” bölümünde de değinileceği gibi, önceki yapı döneminden günümüze ulaşan duvar kalıntıları olmalıdır (bakınız IV. Bölüm).

¹⁷⁵ Eşiktaşını oluşturan bu iki taş blok 1,03x0,79 m. ve 0,69x0,50 m. boyutlarındadır.

kemer, 0,98 m. yüksekliğinde olup, üç dilimlidir¹⁷⁶. Bunun hemen altında, üst-ortadaki kemer dilimi başlangıcında, içte bir kısmı kalabilmiş üç kemer taşının oluşturduğu bir kemer yayı daha görülmektedir¹⁷⁷ (Foto 18). Bu şekilde kapı üstünde, iç içe iki kemerden oluşan bir kuruluş ortaya çıkmaktadır: içte yuvarlak kemer ve bunu dıştan saran üç dilimli kemer.

Bu ikili kemer kuruluşu, her iki yandan taş ve tuğla ile oluşturulmuş ve yüzeyden dikdörtgen planlı çıkmalar yapan birer sütünce ve üstten de tuğladan testere dişi frizli, 1,25 m. yüksekliğe sahip üçgen bir alınlıkla çerçeve içine alınmıştır. Kemer, iki yanda iki bölümlenme oluşturarak sınırlandıran sütünceler altta, duvar örgüsüne düşey olarak gömülü¹⁷⁸ birer dikdörtgen düzgün kesme taş blok¹⁷⁹; üstte ise dikdörtgen birer tuğla¹⁸⁰ ve bunların üzerinde âdeta sütun başlığı izlenimi veren ve duvar örgüsüne yatay olarak

---

¹⁷⁶ Kemer yan dilim yükseklikleri in-situ kemer taşından itibaren 0,47 m. olup; bugün yerinde olmayan üzengi taşının var olduğu yerden itibaren düşündüğümüzde 0,64 m. olmalıdır. Üst-orta dilim yüksekliği ise 0,40 m. dir. Böylece toplam kemer yüksekliği 1,04 m. olmaktadır. İçte görülen kemer yüksekliği ise; yine üzengi taşından itibaren 0,50 m. olarak ölçülmüştür.

¹⁷⁷ 0,22 m. cidarlı bu kemer kalıntısı yüksekliği 0,47 m. dir.

¹⁷⁸ Cepheden dışı 0,8 m. kalınlığında bir çıkıntı yapmaktadır.

¹⁷⁹ Kuzeydeki 0,61 m., güneydeki 0,68 m. yüksekliğindedir. Kalınlıkları ise yaklaşık 0,6 m. dir.

¹⁸⁰ Kuzeydeki 0,35 m., güneydeki 0,37 m. yüksekliğindedir. Kalınlıkları 0,5 m. dir.

yerleştirilmiş küçük tuğlalardan oluşmaktadır¹⁸¹. Testere dişi frizli üçgen çatı alınlığı, altta ve üstte ikişer sıra yatay dikdörtgen sarı renkli tuğlaların arasına, köşeleri dışarı bakacak şekilde yatay biçimde yerleştirilmiş kırmızı renkli tuğlalar ile meydana getirilmiştir.

Bu çerçeve başlangıcının iki yanında kuzeyde bir, güneyde iki¹⁸², örtüye yakın kuzey üst kesiminde de bir tane giriş yuvası vardır¹⁸³ (Foto 19-21).

Ana giriş kapısının iki yanında simetrik olarak yerleştirilmiş sivri kemerli ve yarı dairesel formlu düşey dikdörtgen birer niş bulunur¹⁸⁴; bunlardan kuzey kanattaki, diğerine göre daha sağlam durumdadır (Foto 22-24).

---

¹⁸¹ Bu tuğlaların boyutları 0,13x0,6 m.; kalınlığı ise 0,4-0,5 m. arasında değişen bir ölçüye sahiptir.

¹⁸² Yaklaşık 1,85 m. yükseklikte simetrik olarak yerleştirilmiş bu giriş yuvalarından biri kuzey, ikisi güney kanattadır. Üçü de düşey dikdörtgen formludur ve düzgün kesme taş ile örülmüştür.

¹⁸³ Yaklaşık kareye yakın 0,15x0,16 m. boyutlarında düzgün kesme taş ve tuğla ile oluşturulan giriş yuvası diğer giriş yuvaları ile uygun boyutlardadır ve bu yuvanın, girişin üzerini örten ahşap bir sundurma için alt seviyede açılan giriş yuvalarıyla bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

¹⁸⁴ Kuzey nişin genişliği 0,54 m.dir. Üstteki sivri kemer genişliği 0,50 m. ve yüksekliği 1,13 m. olup; 0,10-0,16 m. arasında değişen bir cidara sahiptir.

0,50x 1,10 m. ölçülerindeki nişlerden kuzeydekinin denizliğine yakın güney köşesinde küçük bir açıklık dikkati çeker¹⁸⁵ (Foto 23). Güney nişin ise, kuzey kanadı ile alt kesimi yıkılmıştır; ancak kemerini güney kenarında izlemek mümkündür¹⁸⁶ (Foto 24).

Yapının kuzey cephesi 7,65 m. uzunluğundadır (Şekil 12, Foto 31). Cephenin batı üst kanadında¹⁸⁷, batı cephenin kuzey kenarında gördüğümüz seki bulunmaktadır¹⁸⁸ (Foto 32). Cephe duvarı orta üst kesiminde, sekiden sonra 1,98 m.lik kuzeydoğu-güneybatı yönünde yaptığı bir kırılma ile üç cepheli bir hale getirilmiştir. Duvar, alt

---

¹⁸⁵ Alt kenarına doğru daralan koni formundaki bu açıklık üst geniş yerinde 0,19 m., alt dar kesiminde 0,11 m. ve 0,27 m. yüksekliğinde ölçülere sahiptir. Buradan yapının iç mekânının görülebiliyor olması, geçmişte, bu açıklıktan kiliseye dışarıdan bağış yapıldığı anlamına gelebilir. Mevcut durum, söz konusu açıklığın, özgün tasarım olmadığını göstermektedir.

¹⁸⁶ Nişin sivri kemer genişliği diğer nişte olduğu gibi 0,50 m.dir. Ölçülebilen yüksekliği 1,33 m.dir. Fakat diğer nişe bakarak bu yüksekliğin 1,13-1,15 m. arasında olması beklenir. Zira nişin alt ve kuzey yan kenarının yıkık olmasından dolayı daha fazla bir yükseklik ölçüsü ortaya çıkmıştır.

¹⁸⁷ Doğu-batı yönündeki uzunluğu 2,05 m. olan seki, 0,26 m. genişliğindedir.

¹⁸⁸ Seki, batı cephede de izlenen kademeye aittir. Sekinin yaklaşık 0,50 m. üzerinde paralel yerleşimli düzgün bir forma sahip olmayan dairesel iki adet açıklık vardır. Kuzeydoğudaki açıklık 0,5-0,6 m. kadar daha üst kottadır ve çapı yaklaşık 10 m. olup derinliği 0,95 m. dir. Kuzeybatıdaki çapı ise yaklaşık 0,8 m. ve derinliği 0,65 m. dir. Bu iki açıklık arasındaki mesafe ise 1.34 m. dir.

kesimde ise doğu uçtaki kuzey-güney yönlü duvara¹⁸⁹ kadar düz bir şekilde devam etmektedir¹⁹⁰ (Foto 33). Cepheyi dikey olarak kesen bu duvar kalıntısının batı kenarında düşey dikdörtgen bir açıklık mevcuttur¹⁹¹ (Foto 34). Yıkık durumda olduğu için yer yer farklı ölçü veren bu açıklığı üstte, cephe duvarının kısmen kapattığı gözlenmektedir¹⁹².

Kuzey cephenin, üç cepheli bölümünün ortasında doğu kesimi kısmen yıkılmış düşey dikdörtgen formunda, yapının diğer bir girişini sağlayan kapı açıklığı mevcuttur¹⁹³ (Foto 35). Bunun hemen üstünde ise yine düşey dikdörtgen formda sağır alınlığa sahip sivri kemerli ikiz pencere açıklığı görülmektedir¹⁹⁴.

---

¹⁸⁹ Duvar kalıntısının doğusu 0,32 m. ve batısı 0,60 m. ölçülerinde kalabilmiştir. Duvar kalınlığı ise 0,62 m.dir.

¹⁹⁰ 4,93 m. uzunluğundadır.

¹⁹¹ 0,50x0,57 m. ölçülerindeki bu açıklık, doğu tarafında yıkık durumdadır.

¹⁹² Bu düşey dikdörtgen açıklık, batı sınırında alt kotta temel seviyesine kadar dikey bir hat şeklinde devam etmektedir. Bu iz, bu açıklığın alt kota kadar devam ettiğini ve daha sonraki bir aşamada kapatılmış olduğunu göstermektedir. Ayrıca; cephe duvarının dışta, açıklığın üst bölümünü kısmen örtmesi, bu açıklığın pencereden çok yapı içinde bir niş görevi gören bir işleve sahip olduğunu düşündürür.

¹⁹³ Kuzey kapı 2,10 m. yüksekliğinde ve 1,25 m. enindedir.

¹⁹⁴ 0,55 m. eninde 0,74 m. yüksekliğindedir. Yüksekliği kemer başlangıcına kadar 0,74 m. olan yuvarlak kemerli ikiz pencere kuruluşu dekoratif amaçlı bir sütunce ya da paye ile sağlamış olmalıdır. Şimdiki durumuyla yerinde bulunmayan bu

Hemen hemen bütün cephelerde izlenebilen yaklaşık kare boyutlarındaki giriş yuvaları, bu cephede de kapı kemerinin başlangıcının batısındadır¹⁹⁵.

Cephenin temelini oluşturan duvar, batı kanatta ise kapalı bir bölüm oluşturmaktadır¹⁹⁶(Foto 36).

Yapının apsisi de içeren doğu cephesi, kayalık zeminden itibaren 2,50 m. yüksekliğinde altlık işlevi gören bir sekiden itibaren yükselmektedir (Şekil 13, Foto 37). Yarı dairesel formdaki apsisin güney ve kuzey kanatlarında büyük giriş yuvaları vardır. Bunlar,

---

mimari ögenin yeri, 0,20 m. bir boşluğa sahiptir. Yarım daire planlı kemerli ikiz pencerelerin her biri ise 0,17 m. genişliğindedir. Apsis penceresinde olduğu gibi pencereyi oluşturan kesme taş yüzeyinde ve ortasında içte yarı dairesel formda yuvalar mevcuttur. Bunlar muhtemelen pencere camının yerleşmiş olduğu yuvalardır.

¹⁹⁵Giriş yuvalarının boyutları 0,18x0,15 m. 0,20x0,19 m. ölçülerindedir. Bu giriş yuvaları, batı cephe girişinde olduğu tahmin edilen ahşap sundurmanın burada da olabileceğine işaret eder. 0,18x0,22 m. boyutlarında yaklaşık kare bir form veren açıklığın işlevi konusunda kesin bir fikir beyan edilemeyeceği gibi; batı cephede görülen koni açıklıkla bir bağlantısı olduğu konusunda kesin bir yargı söylemek de mümkün değildir.

¹⁹⁶ Duvar kalınlığı, doğu ucunda 0,79 m. olup, batıya doğru incelenerek 0,49 m.de son bulan duvar kalıntısı, muhtemelen buradaki mezarı oluşturmak için daha sonraki bir dönemde yapılmıştır.

güney kanatta dört¹⁹⁷, kuzey kanadında ise iki tanedir¹⁹⁸ (Foto 38-39).

Cephenin ortasında, düşey dikdörtgen bir pencere izi görülmektedir¹⁹⁹ (Foto 40). Pencereyi üstten kuşatan kemerin orta bölümü yıkılmış; kenarlarda ise duvar içine yerleştirilmiş impost başlık üzerinde yükselen tuğla örgülü kemer yayları bulunmaktadır²⁰⁰ (Foto 41-42). Bu kemer yaylarının üstte devam eden bölümünde, duvar içine özensiz biçimde yerleştirilen tuğla ve kiremitlerden oluşan ve üç dilimli sivri bir kemer oluşturulmuştur²⁰¹ (Foto 43).

Apsis penceresinin içi, dolgu duvar ile kapatılmış ve bu dolgu içinde, önceki pencereden 0,25 m. güneye kaymış yuvarlak kemerli 1,15x1.10m boyutlarında, yaklaşık kareye yakın düşey dikdörtgen bir

---

¹⁹⁷ Güney kanatta bulunan dört giriş yuvası 0,27x0,54 m. aralarında değişen ölçülerdedir. Kuzey kanattaki iki giriş yuvası ise 0,47x0,20 m. boyutlarındadır.

¹⁹⁸ Apsis penceresinin kuzey payesinin 0,61 m. kuzeyinde, 0,40x0,20 boyutlarında ve bunun 0,74 m. kuzeyinde yine aynı kotta 0,40x0,47 m. boyutlarındaki bu giriş yuvalarının duvar örgüsünü âdeta tahrip edilerek açılmış olduğu görülmektedir. Bu girişlerin inşaat aşamalarında ele alınacağı gibi yapının daha sonraki bir kullanım aşamasında yapılmış olduğu anlaşılmaktadır (bakınız IV. Bölüm- V. İnşaat Aşaması).

¹⁹⁹ 2,40 m. enindedir.

²⁰⁰ 1,60 m. yüksekliğindedir.

²⁰¹ Üçüncü dilimi oluşturan kemerin, yapının II. İnşaat aşamasında yapıldığı tahmin edilmektedir (bakınız IV. Bölüm - II. İnşaat Aşaması).

pencere açıklığı daha bulunmaktadır²⁰² (Foto 44). Bu pencereyi üstte, sağır bir alınlığı olan sivri bir kemer kuşatmaktadır. Kemer üzerinde, önceki pencerenin içine yapılan dolgu duvar yüzeyinde ters yay şeklinde yerleştirilen ve şimdi yerinde izleri kalabilmiş tabaklara ait olduğu anlaşılan boşluklar bulunmaktadır²⁰³ (Şekil 21, Foto 45).

Yapının güney cephesi, doğu-batı yönünde 8,02 m. uzunluğundadır (Şekil 22, 28; Foto 46). Bu cephenin orta bölümünün üst kesimi, kuzey cephede olduğu gibi üç cephelidir.

---

²⁰² 1,15 m. enindedir. Pencere kemeri içte ve dışta ikişer tane olmak üzere dört yekpare taştan oluşmaktadır ve üzerinde 0,2 m.lik bir kademelenme görülmektedir. İç ve dış kemer aralarında görülen 0,5 m. ölçülerinde düzgün dikdörtgen yuvalar pencere camının yerleştirileceği oyuklar olmalıdır. Pencerenin düzenlemesi, ikiz kemerli olduğunu ve bu kemerleri ortada, en fazla 0,50 m. çapında bir sütunce bulunması gerekir. Ancak; bugün hem bu pencerede hem de yapının kuzey ve güney cephesinde bulunan pencerelerde bulunması gereken sütunceler yerlerinde yoktur.

²⁰³ Bu üç tabağın yerleştiriliş biçimi bir yay formu oluşturur. Yerleştirildiği boşluklardan tabakların boyutları şöyledir: üst-ortadaki 0,33 m. çapında ve 0,10 m. derinliğinde; kuzey alt çaprazdaki 0,25 m. çapında ve 0,7 m. derinliğinde; güney çaprazdaki ise 0,23 m. çapında ve 0,12 m. derinliğindedir. Geç dönemde mimari bezeme unsuru olarak cephe ve duvar yüzeylerine yerleştirilen tabaklar, muhtemelen burada da uygulama alanı bulmuştur. Özellikle 11-12. yüzyıllarda Yunanistan'daki kiliselerde (Hosios Lukas ve Daphni Manastır Kiliseleri gibi), Ankara'da Arslanhane Camii'nde (Öney, 1990), Diyarbakır'da ve Kıbrıs'taki kiliselerde (Kanakaria Manastır Kilisesi) görülmesi, bu uygulamanın büyük bir coğrafyada yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir (Megaw 1990).

Altta 4,75 m. uzunluğunda olan cephenin batı kanadı, güneydoğu-kuzeybatı yönündeki bir kırılmadan sonra düz devam etmektedir²⁰⁴ (Foto 47).

Cepheyi doğudan sınırlayan duvar kalıntısı kuzey cephedeki duvar ile aynı özellikte olup, güneyinde bulunan duvar ile kapalı bir bölüm oluşturmaktadır²⁰⁵.

Güney cephenin doğu üst bölümünde, diğer cephelerden farklı bir durum olduğu görülmektedir. Doğu kanattaki açıklığın hemen üstünde düz bir hat şeklinde ve hemen bunun 0,50 m. kadar üstünde ise yatay bir hatlı boşluğu bulunmaktadır²⁰⁶ (Foto 48-49).

Cephenin üç cepheli bölümünün üst-orta bölümünde, kuzey cephedeki ikiz pencerenin simetriği bulunur²⁰⁷ (Foto 50). Pencerenin kenarlarındaki duvar yüzeylerinde de, apsis cephesinde izlenen büyük giriş yuvalarının benzerlerine rastlanmıştır²⁰⁸.

---

²⁰⁴ Bu kırılma, 2,07 m. uzunluğundadır. Bu kırılmadan sonra düz olarak devam eden batı kanat ise 2,22 m. uzunluğundadır.

²⁰⁵ 1,02x0,64 m. kalabilmiştir (bakınız Güney Ek Yapı).

²⁰⁶ Bu yuva izi 0,15-0,20 m. arasında değişen genişliğe sahiptir. Hemen 0,45 m. üstündeki yuva izinin genişliği ise 0,27 m. dir. Duvar tekniğinin farklılığı, burada daha sonraki bir dönemde ahşap bir kata veya çatı izine işaret eder.

²⁰⁷ 2,75 m. yükseklikteki pencere 0,53 m. eninde ve 0,70 m. yüksekliğindedir.

²⁰⁸ Yatay dikdörtgen yakın formlu giriş yuvaları; 0,23x0,34 m. ve 0,24x0,29 m. ve 0,40x0,25 m. boyutlarındadır.

Cephenin batı kanadı ile üç cepheli kanadının birleştiği köşenin üstünde, koni formunda ve bunun hemen alt doğu çaprazında kareye yakın ahşap bir kiriş yuvasının²⁰⁹ altında doğu-batı yönünde cephenin temeli gibi görülen 0, 71 m kalınlığında bir duvar kalıntısı bulunmaktadır²¹⁰ (Foto 51).

Yapının, örtü sistemi kısmen ayakta. Orta bölümünün yüksek kasnaklı tambur bir kubbe ile örtülü olduğu ve bu yükünü kuzey ve güney yönde yarım kubbeler, doğu ve batı yönde ise bugün yıkılmış olmasına rağmen kubbenin kare oturtmalığının yüzeyinde kalabilen izlerden anlaşıldığına göre doğu-batı yönünde sivri beşik tonozlar ile karşılandığı anlaşılmaktadır (Foto 52-61).

Tambur kubbe, toprak zeminden itibaren 7,29 m. yüksekliğindedir ve köşelerde pendentiflerle lokalize edilmiş 5,19 m. yüksekliğindeki kare bir oturtmalık ve üstte yüksek bir kasnak üzerinde yükselmektedir (Foto 56-57). Kubbe kasnağı, sekizer adet üç kademeli yarım daire planlı kemerli düşey dikdörtgen formlu sağır niş ve pencerelerin nöbetleşe çevrelediği onaltıgen bir forma sahiptir²¹¹ (Foto 58-59). Sağır niş ve pencerelerin kemerleri, üstte

---

²⁰⁹ Kiriş yuvası 0,27x0,20-0,13 m.; alt doğu çaprazdaki ise 0,13x0,15 m. boyutlarındadır.

²¹⁰ Muhtemelen önceki yapı dönemine ait duvarlardan biridir (bakınız IV.Bölüm - I. İnşaat Aşaması)

²¹¹ Yaklaşık 0,18-0,20 m. aralıklarla nöbetleşe düzenlenmiştir. Üç kademe oluşturan yarım daire planlı kemer sağır nişi, içte 0,48 m. eninde, 1,20-1,23 m.

dışarı taşkın olarak düzenlenmiş olup; kubbe, bu haliyle dalgalı bir saçak görünümüne kavuşmuştur²¹² (Foto 57).

Apsis örtüsü bugün yıkık durumdadır ²¹³ (Foto 61).

Binaya giriş, batı cephedeki kapı açıklığından sağlanmaktadır. Girişte, kuzey-güney yönlü enlemesine dikdörtgen planlı batı kol bulunur. Bu bölüm, âdeta bir giriş bölümü gibidir ve kuzey duvarı güney duvarına göre daha iyi durumdadır²¹⁴ (Foto 65). Bu duvarların örtüye geçilen üst bölümünde, belirli aralıklarla düzenlenmiş üçer adet kiriş yuvası bulunmaktadır²¹⁵ (Foto 62-65). Kapının hemen

---

yüksekliğindedir. Kademeler yaklaşık 0,20-0,22 m. olup, dışa doğru 0,80 m. eninde ve 1,42 m. yüksekliğinde, en dışta ise 0,97 m. eninde ve 1,59 m. yüksekliğindedir. İnce uzun düşey dikdörtgen pencere eni 0,30-0,38 m., yüksekliği 1,26-1,30 m. dir.

²¹² Kubbe kasnağı örgüsü altta ve dalgalı saçakta 0,75 m., kubbe örgüsü ise 0,22 m.lik bir cidara sahiptir.

²¹³ Apsis duvarının üst kanadında görülen içe doğru bükülme ve daralma, burada yarım bir kubbe örtüsü olduğuna işaret eder. Ayrıca, içten ve dıştan yarı dairesel formdaki apsislerin örtüsün genel olarak yarım kubbe ile örtülü olduğu birçok Bizans Dönemi kilise ve şapellerinde karşımıza çıkmaktadır.

²¹⁴ 3,34x1,85 m. boyutlarındadır. Dikdörtgen mekânın batı duvarı 3,36 m. uzunluğunda ve 4,97 m. yüksekliğindedir.

²¹⁵ Kuzey duvardaki kare şeklindeki kiriş yuvaları ,0,27-0,37-0,48 m. aralıklarla düzenlenmiştir ve boyutları 0,18x0,15-0,12 m. boyutlarındadır. Yatay kiriş yuvası ise 0,20x0,16 m. boyutundadır. Güney duvardaki kiriş yuvaları, 0,51 ve 0,63 m. aralıklarla düzenlenmiş olup batıdan doğuya doğru 0,20x0,21 m, 0,15x0,12 m.,

kuzeyindeki duvarda, ters koni formundaki açıklık daha önce batı cephede bahsedilen kuzey nişteki açıklıktır. Kapının hemen yanında böyle bir açıklık olması ve buradan dışarısının görülebilmesi önemlidir.

Batı koldan 4,16x3,82 m. boyutlarındaki yaklaşık kare planlı naosa geçilmektedir. Naosu, üstte 3,75 m. çapında bir kubbe örtmektedir (Foto 66). Pandantif geçişli, onaltıgen kasnak üzerinde yükselen kubbe yükü, güneybatı ve kuzeybatı köşelerde duvara, güneydoğu ve kuzeydoğu köşelerde ise birer beton ayağa oturmaktadır²¹⁶ (Foto 67-68).

Pendantiflerin alt köşelerinde görülen dairesel açıklıklardan güneydoğu pendantifin yıkılmış olması, bunların küçük bir testiye ait olduğunu göstermektedir²¹⁷ (Foto 69-71).

0,15x0,14 m. ve 0,17x0,16 m.dir. Üstte güneydoğu köşede bulunan hatıl yuvası 0,14x0,14 m. boyutlarındadır.

²¹⁶ Beton ayaklar yapılmadan önce herhangi destek bulunmadığı ve bu şekilde kubbenin mucizevi bir şekilde ayakta durduğu ünlü seyyah İbn Battuta tarafından görülmüştür. Fakat kubbenin bu şekilde ayakta durması mümkün olamayacağı için, vaktiyle burada bulunan ayak ya da sütunların ne zaman ortadan kaldırıldığı da bir muammadır.

²¹⁷ Küçük boyutlu bu testiler diğer pendantiflerde ağız formlarından anlaşılmış; ayrıca güneydoğu pendantif köşesindeki testinin kırılmış olması nedeniyle de testinin kaidesi ve gövdesi hakkında da bir fikir elde edilmektedir. Bu testilerin yapılış amacı kilisede akustiği ve hava geçişini sağlamak içindir. Benzer örnekleri

1,62 m. yüksekliğindeki onaltıgen kasnak içinde, yapının içini aydınlatma işlevine sahip, ince uzun yarım daire planlı kemerli düşey dikdörtgen pencereler bulunur²¹⁸. Bu pencerelerin hemen kemer başlangıcı hizasında düzgün aralıklarla yerleşimli düşey dikdörtgen giriş yuvaları mevcuttur²¹⁹.

Naos, kuzey ve güneyde sivri kemerli eksedralara açılmaktadır²²⁰ (Foto 72-73).

Kuzey kol, 3,10x0,98 m.; güney kol ise 3,06x0,95 m. ölçülerindedir²²¹. Kuzey kol, güneydekinden farklı olarak yapının ikinci giriş kapısını barındırmaktadır²²². Her iki duvarda da üstte simetrik olarak yerleştirilen ikiz pencereler sağır alınlıklı sivri bir

---

aynı bölgede Arap Evliyası'nda ve Sige Kumyaka Başmelekler Kilisesi'nde görülmektedir (Buchwald, 1969; Ötügen vd. 1986: 473-476).

²¹⁸ Yaklaşık 0,80-0,83 m. arasında değişen aralıklarla yerleşimlidir.

²¹⁹ Yaklaşık 0,35-0,43 m. aralıklarla yerleşimli, 0,15-0,18x0,12-0,17 m. boyutlarında düzgün kareye yakın formda giriş yuvaları, muhtemelen, kubbe yapılırken kurulan iskeleye ait giriş yuvaları olup; sonradan kapatılmayarak bu şekilde bırakıldığı anlaşılmaktadır.

²²⁰ 4,15x3,82 m. olan naos bölümü ölçüleri, bugün görülen beton ayaklara göre yapılmıştır.

²²¹ Kuzey kol yüksekliği 4,65 m.; güney kol ise 4,56 m.dir.

²²² 1,25 m. eninde ve 2,20 m. yüksekliğindeki kapı açıklığı batı kenarında, batı yönünde içerde, 0,19x0,11 m. ölçülerinde düzgün yatay dikdörtgen formunda bir yuva görülmektedir.

kemer ile kuşatılmıştır²²³. Güney koldaki pencerenin iki yanında, düşey dikdörtgen birer giriş yuvası bulunmaktadır²²⁴.

Bu kolların hemen doğusunda doğu-batı yönünde beşik tonoz örtülü birer dehliz görülmektedir. Bunlardan kuzeydeki 1,56x1,05 m., güneydeki ise 0,96x1,44 m. boyutlarındadır²²⁵ (Foto 74 ve 76-75 ve 78). Kuzey dehlizin kuzeyinde, güney dehlizin ise güneyinde, sonradan kapatıldığı anlaşılan düşey dikdörtgen açıklıklar²²⁶ her iki kenarlarında da yıkık durumdadır (Şekil 26, Foto 75 ve 79). Ayrıca,

---

²²³ 0,55 m. eninde ve 0,59 m. yüksekliğindeki pencere açıklığı, 0,14-0,11 m. yarıçapında yarım daire planlı kemerli ikiz pencere şeklinde düzenlenmiştir. İkiz pencere arasındaki mesafe 0,27 m.dir. Güney koldaki pencere ise 0,53 m. eninde ve 0,90 m. yüksekliğindedir.

²²⁴ Bu giriş yuvaları pencerenin 0,45 m. batısında 0,17x0,21 m.; 0,40 m. doğusunda 0,14x0,22 m. ölçülerindedir. Batı ucunda, aynı kotta 0,16x0,26 m. düzgün düşey dikdörtgen giriş yuvası, düzgün tuğla örgü ile kapatılmıştır (Foto 146). Bu giriş yuvasının hemen altında 0,21x0,16 m. ölçülerinde düzgün olmayan ve üstteki giriş gibi kapatılmış bir giriş yuvası daha görülmektedir.

²²⁵ Kuzey dehliz 2,26 m.; güney dehliz ise batı uçta 1,85 m., doğu köşesinde 2,40 m. yüksekliğindedir.

²²⁶ Kuzey açıklığın batı üst kenarda üç sıra tuğla ve bir taştan oluşan kemer yayı dikkati çeker. 0,45 m. eninde, örtüye kadar olan yüksekliği 1,62 m.; kemer başlangıcına kadar ise 1,30 m. yüksekliğindedir. Dilatasyon izinden anlaşıldığına göre bunların yan neflere geçişi sağlayan kemerli açıklıklar olmalıdır. Daha sonra bilinmeyen bir tarihte, dıştan kapatılarak içerde niş olarak kullanılmış olmalıdır. Zira dışta 0,37-0,40 m. eninde ve 0,49 m. yüksekliğindeki duvar kalıntısı içerden dışarısını görmeyi engellemektedir. Güneydeki ise 0,51 m. enindedir.

kuzey dehlizin güneydoğusunda kuzey kenarı kalabilmiş bir kemer yayı görülmektedir²²⁷ (Şekil 27-Foto 80-81).

Doğuda, içten ve dıştan yarım daire planlı, 5,65 m. çapında ve 3,58 m. derinliğinde apsis bulunur (Foto 82). Toprak zeminden yüksekliği 4,64 m. olan apsisin iç yarım dairesinde 1,25 m. eninde büyük blok taşlardan oluşan bir basamaklı *synthronon* bulunmaktadır.

Apsis içinde dolgu duvar ile daraltılarak daha küçük boyutlu 2,45 m. genişliğinde 1,10 m derinliğinde bir apsis daha görülür (Şekil 25, Foto 83).

İçteki apsis penceresi, yuvarlak kemerli düşey dikdörtgen formundadır ve üstten sağır alınlıklı bir sivri kemer ile kuşatılmaktadır²²⁸ (Foto 84). Pencerenin üstünde, yatay dikdörtgen formlu bir giriş yuvası mevcuttur²²⁹ (Foto 85).

Yapı içi zemini topraktır (Foto 86). Kazı çalışmaları sırasında (2004 yılı çalışmalarında), apsis zemininde ve batı kol giriş bölümünde kare tuğla döşemeye rastlanmıştır (Foto 87). Ayrıca;

---

²²⁷ Kemer yayı, pastoforyon odalarında görülen, ayin sırasında kullanılan kutsal eşyaların konulduğu nişler gibi düzenlenmiş bir nişe ait olmalıdır.

²²⁸ 1,15 m. eninde ve kemer üzengi taşına kadar 0,90 m. yüksekliğindedir. 0,24 m. genişliğindeki kemer yayları burada üçüz pencere olmasına olanak verir (bakınız IV. Bölüm-II. İnşaat Aşaması).

²²⁹ 0,19x012 m. boyutlarındadır. Apsis örtüsü ile ilgili olup; örtünün ahşap girişlemeli olduğu düşünülmektedir.

yerinde yapılan çalışmalarımızda, güney dehliz doğu ucunda da dikdörtgen formlu taşlar olduğu görülmüştür (Foto 88).

2- Güney Ek Yapı

Yapının güneyinde içten 8,02x3,75-4,75 m. boyutlarında, kuzey yönden kiliseye bitişik kapalı bir mekân bulunmaktadır²³⁰ (Foto 89-91).

Mekânın, doğu duvarı orta kesiminde yıkılmıştır²³¹. Bu duvar, güney kesimde devam ederek güney duvar ile birleşmektedir. 2,07 m. yüksekliğinde kalabilen ve dıştan 9,30 m uzunluğunda ölçülen güney duvarın ortasında, dikdörtgen bir açıklık bulunmaktadır²³².

Batı cephe 4,80 m. uzunluğundadır (Foto 95). Cephenin kuzey ucundaki açıklık, cephe duvarının yıkılması ile oluşmuştur.

---

²³⁰ Kiliseden ayrı olarak incelenen bölüm, esasen kilisenin önceki yapı dönemine aittir. Fakat yapının planı itibariyle bağımsız olarak ele alınmış olan ek yapının kilisenin I. inşaat aşamasında inşa edilen bazilikanın güney nefi olduğunu söylemek mümkündür.

²³¹ Yıkılan kesimle birlikte toplam uzunluğu 3.75 m.dir. Kuzey kanadı 0,64 m kalınlığında ve 1,05 m. uzanmaktadır. Güney kanat duvarının çok az bir kısmı kalabilmiştir. 0,22 m.lik bir çıkıntı yapmakta olan duvar kalıntısı 0,62 m. kalınlığındadır.

²³² Açıklık pencere ya da kapı açıklığı olmalıdır. Açıklığın doğusunda üstte 0,20x0,28 m. boyutlarında giriş yuvası vardır.

Güney ve batı duvar, birbirinden farklı duvar örgüsüne sahiptir²³³. Batı duvarın daha sonraki bir döneme ait olduğu malzeme-teknik özelliklerinin yanı sıra her iki duvarın birleştiği kesimde de anlaşılır. Ayrıca; bu duvarların birleştiği güneybatı köşede duvar altında, doğu-batı yönünde uzanan moloz taş örgülü bir mezar bulunmaktadır²³⁴ (Foto 97).

Mekânın doğu kesiminde şaplı bir zeminden oluşan seki bulunmuştur²³⁵ (Foto 93 ve 96). Bu seki mekânı iki bölüme ayırmaktadır.

C- Malzeme-Teknik

Yapının ana malzemesi kireçtaşıdır²³⁶ (Foto 98-99). Kaba yonu kireçtaşının yanı sıra, özellikle kuzey-güney-batı cephelerde ve bunların üst kesimlerinde görülen duvar örgüsünde, yer yer aralarında tuğla-kiremit kırıklı bir teknik görülmektedir. Özellikle pencere, kapı ve kemerler ile üst örtüde düzgün kesme taş kullanımı dikkati çeker (Foto 100).

---

²³³ Güney duvar kalınlığı 0,72-0,74 m. arasında iken; batı duvar kalınlığı 0,66-0,70 m. arasındadır. Ayrıca; duvar örgüsünün yanı sıra harç olarak da görülmektedir.

²³⁴ Bu mezarın, yapılan kazı çalışmalarının gösterdiğine göre güney duvar altında kalması, mezarın duvardan önce yapılmış olduğunu göstermektedir.

²³⁵ 0,22 m yüksekliğindeki seki 0,24 m kalınlığında moloz taş örgüye sahiptir.

²³⁶Kireçtaşı, Doğu Akdeniz kıyı bölgelerde bulunan yapılarda sık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kesme taş malzeme küflü, kolay eriyebilen bir taş cinsinden oluşmaktadır. Ayrıca; duvar örgüsü içinde, kubbe kasnağı ile kemer gibi detaylarda ve kesme taş örgü arasında sıklıkla kiremit ve tuğla kırıklarının kullanıldığı görülmektedir²³⁷.

Doğu cephede, 2,50 m. yüksekliğe kadar apsis cephesinin altlığını oluşturan seki, iri kaba yonu ve moloz kireçtaşı duvar örgüsüne sahiptir²³⁸. Seki üstünde görülen apsis cephesinde ise, orta ve küçük boyutlu kaba yonu ve moloz kireçtaşı ile yer yer aralarda tuğla ve kiremit kırıklarından oluşan duvar örgüsü izlenmektedir²³⁹ (Foto 101).

Yapının diğer cephelerinin duvar örgüsünde kaba yonu kireçtaşı aralarında, orta ve küçük moloz taşlar ile düzgün kesme taş ve tuğla-kiremit kırıklıdır²⁴⁰.

Düzgün kesme taş ve moloz taş örgülü kubbe kasnağı, kapı ve pencere kemerleri ile giriş yuvalarında kullanılan düzgün kesme taşlar, kemerlerde, kemer formuna göre kesilmiş ve kullanılmıştır²⁴¹.

---

²³⁷ Bu kullanıma yapının temel ve alt seviyelerinde rastlanmamıştır.

²³⁸ Seki altındaki duvar örgüsünde görülen taşlar 0,89x0,49; 0,78x0,45; 0,76x0,42; 0,54x0,42; 0,66x0,57; 0,33x0,47; 0,86x0,48; 0,66x0,57 m. ölçülerindedir.

²³⁹ Seki üstünde görülen kaba yonu ve moloz taş ölçüleri ise 0,40x0,34; 0,51x0,19; 0,30x0,18; 0,31x0,25; 0,53x0,46; 0,39x0,27; 0,19x0,21; 0,24x0,18; 0,19x0,16; 0,26x0,21 m. ölçülerindedir.

²⁴⁰ 0,52x0,32; 0,50x0,42; 0,53x0,22; 0,45x0,36 m.; ortalarında 0,17x0,25; 0,27x0,34; 0,49x0,25; 0,22x0,53; 0,26x0,23; 0,30x0,15 m. ölçülerindedir.

Yapıda, duvar örgüsünde kullanılan tuğlalar, apsis penceresinde, batı cephe girişi üstündeki frizde ve kubbe kasnağını çevreleyen nişlerin ve pencerelerin sövelerinde kullanılmıştır²⁴². Apsis dış penceresini iki yandan sınırlayan kenar payelerinin üstündeki kemerlerde kullanılan tuğlalar, kırmızı renkli ve düzgün dikdörtgen bir forma sahiptir²⁴³. Battı cephede kullanılan tuğlalar ise kırık ve küçük boyutlarda olup; iki bölümlmeli bir kuruluşa sahip olan üçgen alınlığın ilk bölümünde başlık, ikinci bölümünde ise söve ve başlık olarak kullanılmıştır²⁴⁴. Aynı şekilde görülen bu uygulama, kubbe kasnağını çevreleyen pencere ve nişlerin sövelerinde de dikkati çeker (Foto 57-59, 100).

---

²⁴¹ 0,15x0,17; 0,21x0,16; 0,15x0,24 m.; 0,20x 0,17 m. aralarında değişen ölçülerdedir. Kilit taşında koni şeklinde ve kemer yayına göre şekillenen tiptedir.

²⁴² Tuğlanın kırık, kesilerek şekillendirilmesi gibi detaylardan, bu cephelerde kullanımının (kuzey, güney ve batı olmak üzere batı cephe ve kubbe kasnağında) devşirme işlevli olduğuna şüphe yoktur. Kırmızı renkli bu tuğlalar 0,10x0,21 m.; 0,12x0,20 m.; 0,19x0,9 m. ölçülerinde ve 0,4-0,7 m. arasında değişen kalınlıklara sahiptirler.

²⁴³ 0,30x0,22 m. ve 0,25x0,20 m. ölçülerindedir.

²⁴⁴ İlk bölümdeki taşlardan kuzey kenardaki 0,71x0,7 m., 0,8 m. kalınlığında; güneydeki ise 0,62x0,10 m., 0,6 m. kalınlığındadır. Üstlerindeki başlıklardan kuzeydeki 0,13x0,18 m., 0,5 m.; güney kenarında 0,12x0,9 m., 0,5 m. kalınlığındadır. İkinci bölümdeki tuğla sövelerden kuzeyde 0,38x 0,8 m., 0,6 m.; güneydeki 0,40x0,10 m., 0,7 m. kalınlığındadır. Üstteki başlıkla ise kuzeydeki 0,8x0,11 m., 0,5 m., güneydeki ise 0,7x0,12 m., 0,4 m. kalınlığındadır.

Malzeme yanında yapıda gözlenen ve incelenen en önemli detay, kaba yonu kireçtaşı, kesme taş ve tuğla malzemeyi birbirine bağlayan harçtır. Bütün cephe ve duvarlar ile çevre yapılarda yapılan çalışmalar sırasında incelenen harçlar, yapının dönemlerinin belirlenmesinde ve yaklaşık olarak tarihlendirilmesinde yararlanılan en önemli veriler olmuşlardır. Bütün cephelerde, yapı içinde ve yapının örtüsünde tek tek incelenerek örnek alınan harçlar, içerdikleri malzeme, sıklık ve gevşeklik, emiş gücü, renk gibi kriterlere göre değerlendirilerek beş gruba ayrılmıştır. Bu harçların alındığı-incelendiği yerler ve tarifleri ekte sunulan tabloda verilmiştir (Tablo 3).

Yapının duvarları sıvalıdır ve sivri uçlu bir cisimle yalancı derz çizgileri yapılmıştır. Bazı bölümlerinde bu derz çizgilerinin, cephede ve kasnaktaki nişlerin içinde de olduğu gibi kırmızı, beyaz ve sarı renklerle boyalı olduğu görülmektedir²⁴⁵.

Apsis duvarı yüzeyinde ise bu sıvadan farklı olarak içi az saman katkılı bir sıva izlenmektedir. Aynı sıva, güney ek yapının doğu ve güney duvarlarında da bulunmaktadır.

---

²⁴⁵ Kırmızı boyalı derz çizgileri, kalede, sur duvarlarında; Konya'da Alâeddin Köşkü'nde, Evdir Han ve Kırkgöz Hanı'nda da izlenmektedir (Duggan, 2008; Redford, 1991, 1993; Tekinalp, 2009: 152-153, dipnot 14-16). Bu durum Selçuklu Dönemi inşaatı ile ilişkilendirilebilir (Redford, 1993).

Yapıda, inşaat sırasında destek sistemi olarak ahşap hatıllar kullanıldığı, yapı içinde görülen boşluklarından ve kazı çalışmalarında ortaya çıkan buluntulardan anlaşılmaktadır. Kubbeyi taşıyan ayaklarda ve duvarlarda da hatıl boşlukları izlenmektedir²⁴⁶.

Ahşap malzemeye, destek sistemi dışında, batı cephe girişi önünde kazı çalışmalarında ortaya çıkan buluntular içinde de rastlanmıştır. Bu durum, batı cephe önünde bir sundurma olduğu fikrini ortaya çıkarmaktadır. Aynı şekilde, kuzey cephe kapı girişinde de ahşap malzeme buluntuları olması, ahşap bir sundurma ve ahşap bir basamak fikrini destekler.

Yapıda ayrıca; devşirme malzemenin de kullanılmış olduğu görülmektedir: Batı cephe güney kanadında, güney niş güney kenarını oluşturan yatay olarak yerleştirilmiş devşirme taş dikkati çekmektedir²⁴⁷ (Foto 102).

D- Süsleme

Yapıda izlenebilen süsleme unsurları, yapının cephe ve duvarları ile batı cephe girişindeki ile kubbe kasnağında bulunan nişlerin içinde izlenebilen kırmızı, beyaz ve sarı boyalı derz çizgileridir

---

²⁴⁶ 0,15-0,13x0,21-0,18 m. aralarında değişen ölçülerdedir.

²⁴⁷ 1,02x0,60 m boyutlarında ve pembe renklidir. Kaba yonu taş üzerinde murç izleri görülmektedir. Taşın merkezinde 0,8 m.lik bir çapa sahip küçük bir oluk vardır.

(Foto 103). Bu çizgiler yapı içinde ve cephelerinde de, mala ile kazınarak belirli hale getirilmiş ve ayrıca çizgilerin üzerinden boya ile gidilerek belirginleştirilmiştir.

Bunların benzerlerine, kale içinde, Kayseri ve Konya'da Selçuklu yapılarında, Evdir ve Kırkgöz Hanı'nda da rastlanmıştır²⁴⁸.

Bunların dışında, batı cephede girişin iki yanındaki nişlerden kuzeydeki kemerinin iç kesiminde ve nişin hemen kuzey çaprazında duvar yüzeyinde de yine kazıma tekniğinde "X" ve üzerinde "P" harfleri görülmektedir (Foto 25-30). Güney nişte ise diğerinde olduğu güney kenarında duvar yüzeyinde kazıma tekniğinde bir *kristogram* tasviri bulunduğu görülmüştür²⁴⁹ (Foto 31-33).

Ayrıca; kuzey ve güney cephedeki pencereler ile kubbe kasnağındaki pencere ve nişlerin alınlıklarında, kazıma tekniğinde iki yana doğru dalları sarkan bir bitki tasviri bulunmaktadır (Foto 104-105).

---

²⁴⁸ Duggan, 2008; Redford, 1991, 1993; Tekinalp, 2009: 152-153, dipnot 14-16. "Karşılaştırma ve Değerlendirme" bölümünde bu imitasyonlara değinilmiştir bakınız V. Bölüm).

²⁴⁹ Kristogram tasviri, kalenin aşağısında bulunan Arap Evliyası Kilisesi içinde batı duvarın güneydoğu üst köşesinde ve dışında doğu cephede üst-orta kesiminde de bulunmaktadır. Kristogram, İçkale Kilisesi'nde olduğu gibi kazıma tekniğinde yapılmıştır.

E- Duvar Resimleri Üzerine Bazı Saptamalar

Yapı içinde hayli yıpranmış vaziyette, fresko tekniğinde duvar resimleri bulunmaktadır. Bu resimler, bugün kuzey ve güney kol duvarları ile kuzey yarım kubbesinde, güney dehliz-diakonikon güney duvarında, pandantiflerde ve içteki apsis penceresinin sövelerinde ve kemerinde görülebilmektedir²⁵⁰. Hayli yıpranmış olan bu resimlerden kalabilen izlerden, figürler ve sahneler hakkında birtakım sonuçlara ulaşılmıştır: Güney kol yarım kubbesi ve duvarlarında *İsa'nın Çocukluk Ve Gençlik* dönemlerine, kuzey kol duvarlarında ise *İsa'nın Çektikleri* dönemine ait resimler sahnelenmiştir. Pandantiflerde ise, *Dört İncil Yazarı*, sembolleri ile tasvir edilmiş²⁵¹; güney pastoforyon odası-diakonikonun güney duvarında bir yapı ve iki havari ya da din adamlarının tasvir edildiği sahne bulunmaktadır. İç apsis pencere kemeri ile sövelerinde kırmızı, sarı ve mavi renkli hale izleri yer almaktadır²⁵².

Yapının kubbe iç yüzeyinde, batı kolunda ve apsis duvarlarında herhangi bir fresko izine rastlanmamıştır. Yalnız; apsis duvar yüzeylerinde fresko izine rastlanmamış olması, iç apsis duvarlarının bugün mevcut olmayışından kaynaklanmaktadır. Nitekim *trikonchos*

---

²⁵⁰ Yapının içi muhtemelen duvar resimleri ile kaplı idi. Fakat zamanın, iklimin ve insanların yaptığı tahribatlardan dolayı hepsi günümüze gelememiştir.

²⁵¹ Rott, 1908: 80.

²⁵² Geometrik ve bitkisel bezemeler kısmen seçilebilmektedir.

apsis pencere kemeri ve sövelerinde görülen boya izleri, burada da günümüze ulaşamayan bir resim programı olduğunu göstermektedir.

Yapıdaki duvar resimleri, enlemesine ve boylamasına bölümlenen koyu kırmızı şeritler ile birbirinden ayrılan sahnelerden oluşmaktadır. Sahnelerde, oldukça canlı kırmızı, sarı, mavi renklerden oluşan bir kompozisyon görülmektedir. Ancak; bazı sahnelerde turkuaz, koyu pembe gibi daha pastel renklerin kullanıldığı da dikkat çeker (Foto 126-128).

Sahnelerde görülen figürlerin halleri sarı renkli olup, içten dışa doğru kırmızı ve beyaz renklerden oluşan çift konturlarla belirtilmiştir. Yalnız, “Çobanlara Müjde” sahnesinde tasvir edilen meleğin halesi turkuaz renklidir ve sahnenin genelinde kahverengi, koyu pembe gibi pastel renkler kullanılmıştır²⁵³ (Foto 126-128).

Sahnelerde tasvir edilen figürlerin karakteristik özelliklerinin yüzlerine yansıtıldığı ve içinde bulundukları hareketlere göre yoğun çizgisel kumaş kıvrımlarının giysilerinde verildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca; figürlerin genellikle $\frac{3}{4}$ profilden, oldukça sakın, zarif, uzun ve ince olarak tasvir edildiği; bazılarının ise özellikle gözlerinin önemle vurgulanarak badem şeklinde betimlendiği görülmektedir. Figürlerin elleri de, içinde bulundukları hareketlerine göre zarif bir biçimdedir: Yanlara doğru, dans eder gibi uzanmaktadır (Foto 119)

---

²⁵³ Bu durum yapıdaki duvar resimlerinde iki farklı döneme ya da bir onarıma işaret eder.

Sahnelerin yanı sıra, özellikle kuzey ve güney kol duvarlarının alt kesimlerinde, haleli portre özelliği gösteren aziz ve azize başları tasvirleri bulunmaktadır.

Tasvir edilen duvar resimlerindeki sahnelerden kuzey duvar batı kanadında görülen “Golgotha Yolu” sahnesi Anadolu için önemli, yapı için ise ünik bir örnektir²⁵⁴.

Duvar resimleri bulundukları yerlere göre tanımlanarak gruplandırılmış olup; seçilebilen önemli ayrıntılar da tasvir edilmiştir.

1- Pandantifler

Dört pandantifte, *Dört İncil Yazarı* tasvir edilmiştir. Bunlardan güneydoğu ve kuzeydoğu pandantifteki yazarları bugün görebilmemize rağmen; güneybatı pandantifte sadece bir yapı ve yazarın sembolü olan bir hayvan tasviri; kuzeybatı pandantifte ise, yüzeyinin tamamen is ile kaplanmış olmasından dolayı hiçbir şey görülememektedir.

Pendantiflerde bulunan *İncil Yazarları* tasvirleri, üstte mavi renkli, alt bölüme doğru ise koyu yeşil-turkuaza yakın bir renge dönüşen bir zemin üzerinde kırmızı, mavi sarı ve koyu pembe renklerden oluşan bir kompozisyon içindedir.

---

²⁵⁴ “Karşılaştırma ve Değerlendirme” bölümünde değinilmiştir, bakınız V. Bölüm (Karakaya, 2007).

Güneydoğu Pandantif

Pendantifler içinde en iyi durumda olan İncil Yazarı tasviri Güneydoğu Pandantif'tedir (Foto 106-108).

Merkezde yerleşimli figür, mimari bir yapı içinde tasvir edilmektedir. Figür, hafif kel, beyaz saç ve sakallı, uzun ve yorgun yüzlü, zayıf ve öne doğru eğilerek hafifçe kamburunu çıkarmış bir şekilde tasvir edilmiştir. Kırmızı konturlu koyu pembe tonlarında, ayak bileklerine kadar uzanan, dökümlü bir elbise giymektedir. Elbise kıvrımlarında, figürün oturuşundan kaynaklanan gölgelendirme ve katlanmalar, daha koyu renkli çizgilerle verilmiştir.

Figür, sol profilden sağ tarafa doğru dönük olarak arkalıksız iç içe kare ve bu karenin köşe noktalarından çıkan çizgilerin birleşerek düz çizgiler meydana getirdiği geometrik desenli bir tabure üstünde oturmaktadır. Figürün sırtında, oturuşundan ve yaşlılığından kaynaklanan bir kamburlaşma görülmektedir. Yönü, apsise bakacak şekilde yerleşimli figürün başı, koyu sarı renkli, içte kırmızı dışta ise beyaz renkli konturlu bir hale içine alınmıştır. Figürün sağ eli kalem tutar gibi havaya kalkmış, sol eli ise bir kitap ya da defter tutmaktadır ki; bu da İncil olmalıdır.

Figürün içinde tasvir edildiği mimari öğeler de, figürün elbisesi ile aynı renktedir. Bir yapı içinde olduğu anlaşılan figürün arkasında, bir konsol ile dikdörtgen pencere tasvirleri bulunmaktadır. Bunlar, koyu pembe renklidir. Pencerenin camları ise koyu yeşil renk ile

verilmiştir. Pencerenin kenarlarında, alt tarafından düğümlemiş koyu pembe renkli ve kıvrımlarının çizgisel üslup ile verildiği perde tasviri yer almaktadır.

Konsol altında, duvar yüzeyinde, beyaz renkli oval hatlı yapraklardan oluşan bir bitki tasviri vardır.

Figürün başı üzerinde beyaz renkle yazılmış bir yazı vardır. Bu yazı, figürün kimliği ile ilgili önemli bir ayrıntı verecek detaydır: “Ιωοθεο” yazılı kelime “Iootheo” olarak okunmaktadır (Foto 108).

Kuzeydoğu Pandantif

İyi durumdaki diğer İncil yazarı Kuzeydoğu Pandantif’tedir (Foto 109-113).

Kısmen tanımlanabilen bu İncil Yazarı da diğerinden farklı olarak yapı içinde değil; dışarıda ve yapılar arasında tasvir edilmiştir. Mavi tonunda bir zemin üzerinde ve merkezde yerleşimli figür, ayaklarına kadar görülebilmektedir. Figürün, bir önceki yazardan biraz daha genç olduğu, karakteristik yüz ifadesi ve koyu gri saçlarından anlaşılmaktadır. Figür, uzun ve ince bir vücuda sahiptir ve ayakları da çıplaktır²⁵⁵. Başındaki halesi diğerinde olduğu gibi koyu sarı renkli ve dışta beyaz, içte kırmızı kontur içindedir. Diğerinden farklı olarak sola dönüktür ve sağ profilden tasvir edilmiştir. Bu şekilde güneydoğu pandantifteki İncil yazarı ile

---

²⁵⁵ Herhangi bir sandalet, çizme ya da bir ayakkabı olabilecek bir unsur görülmektedir.

karşılıklı olarak birbirine ve apsise doğru yönelmiştir. Önünde ve arkasında üst köşelerde koyu pembe renkli ve kırmızı konturlu kubbeli birer yapı vardır. Önde-sağdaki kubbeli yapının kasnağında, ortadaki yuvarlak kemerli iki, yandaki düşey dikdörtgen formlu birer üçüz pencere; solda arkada görülen kubbe kasnağında ise yan yana iki adet düşey dikdörtgen pencere açıklığı görülmektedir. Sağdaki kubbeli yapı girişinde kırma çatılı bir sundurma bulunmaktadır. Girişin bu sundurma ile iki bölüme ayrıldığı ve ortalarında da bir ahşap direk ile bunun sağlandığı göze çarpar. Sol elinde tuttuğu ve sağ eli ile sayfalarını açtığı bir İncil net olarak seçilememekte olmasına rağmen; figürün ellerinin konumundan elinde bir İncil olduğu anlaşılabilmektedir. Diğer İncil yazarı gibi koyu pembe renkli ve ayaklarına kadar inen dökümlü bir elbise içindedir. Bu elbisenin figürün oturuşundan kaynaklanan kıvrımları elbisenin renginin biraz daha koyu rengi ile çizgisel bir üslupla sağlanmıştır. Oturduğu taburenin bele kadar bir arkılığı olduğu gözlenmektedir. Tabure, koyu sarı renkli ve alt kesimlerinde siyah geometrik motiflerin seçilebildiği bir bezeme içermektedir.

Figürün başının üzerinde, diğerinde olduğu gibi bir yazı izi görülmez; zira bu bölüm kısmen dökülmüştür.

Güneybatı Pandantif

Güneybatı pandantifin ise kuzey bölümü oldukça tahriptir (Foto 114-115).

İncil yazarı tasviri görülememektedir. Fakat güney üst köşede batı-sağa dönük olarak oturmuş beyaz renkli ve boynuz şeklinde bir kuyruğu olan öküz tasviri vardır. Bu tasvir, simgesi öküz olan Matta'yı akla getirmektedir. Bu figürün hemen önünde ve batısında, diğer pendantsiflerde rastlanan koyu pembe renkli mimari tasvir dikkat çeker. Bu yapının saçak altında bir yuvarlak pencere ile alt ve üst köşelerde çapraz yerleşimli yuvarlak kemerli düşey dikdörtgen pencereleri olan kırma çatılı ve yuvarlak kemerli bir geçişi olan mimari yapı tasviri bulunmaktadır. Yapının geri kalan bölümü sahnenin tahrip olmasından dolayı görülememektedir.

Kuzeybatı Pendantsif

Kuzeybatı pendantsif ise hiçbir fikir vermeyen ve hiçbir tasvir görülemeyen bölümdür. Pendantsifin yüzeyi, tamamen is ile kaplanmış siyah bir zemine sahiptir ve fikir verebilecek bir detay ya da iz bulunmaktadır (Foto 116).

2- Güney Kol

Güney kolda görülen resimlerde, belirlenen sahneler kırmızı şeritlerle ayrılan bölümlerler içinde tasvir edilmiştir.

Güney duvar, üstte yarım kubbe sınırından itibaren yatay ve dikey bölümlere ayrılmıştır. Duvarın doğu kanadının üst bölümünde, herhangi bir sahne seçilememektedir. Bordo renkli bir figüre ait bir

bacak ile hemen bunun güney üst çaprazında koyu sarı renkli beyaz pencerele bir kasnağı olan kubbeli küçük bir yapı tasviri vardır (Foto 117).

Duvarın doğu kanadının alt bölümünde ise, koyu sarı renkli beyaz ve kırmızı konturlu haleler içinde portre şeklinde aziz başları tasvir edilmiştir.

Kuzey kanatta alt seviyede pencere altında yer alan sahnede, kubbeli ve ön tarafı kırma çatılı bir girişi olan kırmızı konturlu sarı renkli yapı tasviri görülmektedir. Hemen bu yapının batısında, yaklaşık yapı ile aynı boyutlarda kırmızı konturlu bir maphorion içinde yine kırmızı konturlu sarı haleli bir kadın figürü vardır(Foto 118). Bu tasvirde figür ve yapı boyutları diğer sahnelere göre oldukça küçük ölçülerdedir.

Batı kanatta üst seviyede hemen pencerenin batısında, ince-uzun-küçük suratlı genç bir adam yüzü koyu sarı renkli ve kırmızı ve beyaz konturlu hale içinde aşağı doğru yönelmiştir. Yöneldiği batı alt tarafta, koyu kırmızı saçlı, koyu sarı haleli bir figür başının sağ üst bölümü ile ve büyük badem şeklindeki sağ gözü görülmektedir. Figürün geri kalan bölümü sahnenin tahrip olmasından dolayı görülememektedir. Figürün, diğerlerinde olduğu sarı renkli kırmızı ve beyaz konturlu bir haleye sahiptir ve arkaya doğru nazik bir şekilde uzanan elinin zarıflığı göze çarpmaktadır (Foto 119-120). Bunun hemen batı yanında karşısına gelecek biçimde yerleşimli, koyu pembe

renkli bir maphorion içinde oldukça zarif ve orantılı bir yüze sahip bir kadın figürü vardır. Kadının vücudu cepheden verilmiş olup; omuz ve boyun bölümünden itibaren sağ profilden tasvir edilmiştir. Oldukça zarif bir biçimde ve gözleri kapalı şekilde âdeta karşısında bulunan figüre bir saygı ve naz içinde tasvir edilmiştir. Batı yanında ise yine koyu pembe maphorion içinde bir figür göze çarpar. Figür, sola dönük ve sağ profilden tasvir edilmiştir (Foto 120). Sahnenin durumuna bakılırsa, bu sahne büyük olasılıkla *İsa'nın Vaftiz Ediliş'*dir (Foto 119). Kuzeyde-solda üstte görünen haleli genç figürün Vaftizci Yahya, kıvil saçlı badem gözlü figürün İsa²⁵⁶; hemen batı yandaki figürlerin ise Mecdelli Meryem ile Hz. Meryem olabileceği düşünülmektedir²⁵⁷.

Güney Yarım Kubbe

Güney Yarım Kubbe'de yapının en önemli sahnelerinden ikincisi görülmektedir. Burada, *İsa'nın Doğumu*, *İsa'nın İlk Banyosu* ve *Çobanlara Müjde*'deden oluşan sahneler bütünü bulunmaktadır²⁵⁸ (Foto 121-128). Merkezi bir kompozisyon düzeninde şekillenen sahnenin merkezinde *İsa'nın Doğumu* sahnesi bulunmaktadır.

---

²⁵⁶ Zira İsa'yı kilisedeki görülen bütün sahnelerde kıvil saçlı ve başını da incili haçlı haleli olarak görmekteyiz. Burada incili haçlı halesinin sadece sol üt köşesi görülmektedir. Kırmızı konturlu sarı renkli hale içindedir.

²⁵⁷ Çünkü hemen üstte, yarım kubbede İsa'nın doğumu sahnesi bulunmaktadır.

²⁵⁸ Burada Rott, bir taht içinde Meryem ve alt sırasında kutsal figürlerin olduğundan bahsetmektedir (Rott, 1908: 80).

Merkezde kuzeydoğu-güneybatı yönde eğimli büyük yatak üzerinde, sağ profilden ve sağ eli ile hemen batı yanındaki küçük yatağa uzanan Meryem görülmektedir. Baş, net olarak görülemeyen Meryem'in yüzünün bir kısmı is ile kaplı olmasına rağmen-gözleri ve ağzı- seçilebilmektedir. Bordo konturlu koyu kırmızı renkli bir yatak üzerinde bulunan Meryem, koyu mavi ve kırmızı renkli bir maphorion giymektedir. Yatmaktan kaynaklanan hareket ise, kumaş kıvrımlarının çizgisel bir üslup ile verilmesiyle gösterilmiştir. Meryem'in sağ-batı tarafında şefkatle elini uzattığı daire formu ve yine dıştan içe doğru beyaz-kırmızı konturlu sarı zemine sahip incili haçlı hale içinde tasvir edilen yatakta, *Bebek İsa* bulunmaktadır (Foto 123). Açık mavi ya da beyaz renkli bir kundak içindeki *Bebek İsa*'nın duruşu tam olarak anlaşılamamaktadır. İncili-haçlı haledaki inciler beyaz renklidir ve bir iki tane mavi renkli inciler göze çarpar.

Sahnenin üst bölümünde yazı sahnenin tanımı için bilgi verici olarak yazılmıştır: "HYΨOΣ" çevirisi "IFPSOS" şeklindedir (Foto 122).

Meryem ve İsa'nın yatağının hemen altında, badem gözlü kızıl saçlı bir figürün kucığında incili haçlı haleli *Bebek İsa* görülmektedir (Foto 124). Üzerinde beyaz renkli bir örtü ya da havlu bulunmaktadır. Sola doğru dönük, sağ profilden tasvir edilen bu figürün hemen önünde dikdörtgen koyu sarı renkli ve kırmızı konturlu bir tekne içinde açık mavi renkli su tasviri görülmektedir. Teknenin hemen yanında-batısında kırmızı konturlu, dizleri üstüne çökmüş, sağ

profilinden sağ tarafa dönük sakallı bir erkek figürü bulunur (Foto 125). Sadece kırmızı konturlu olarak tasvir edilen figürün kimliği konusunda kesin bir yargıya varılamamıştır.

İsa'nın Doğumu sahnesinde eksik olan Yusuf, genellikle sahnenin sol alt köşesinde otururken ve düşünürken tasvir edilir (Foto 147-154). Ancak; burada Yusuf figürü, sahnenin hayli tahrip olmasından dolayı görülememektedir. *İsa'nın Banyosu* sahnesinde ise görülen erkek figürünün Yusuf olması ihtimali de zayıftır.

Sahnenin hemen batı-sağ tarafında kemerin köşesinde, mavi bir zemin üzerinde, uzun kıvıll saçlı ve saçlarını beyaz bir bant ile ensede bağlamış koyu mavi bir giysi içindeki melek figürünün halesi, daha önce gördüğümüz gibi koyu sarı değil, koyu soluk yeşil-turkuaz renktedir (Foto 127). Melek, hemen alt tarafta bulunan ve sağ profilden tasvir edilen bir figüre doğru yönelmiş durumdadır. Meleğin sağ eli figüre doğru uzanmış, takdis işareti yapmakta ve bir şey tarif etmektedir. Figür ise oturur şekilde ve sağ profilden üstte solda bulunan meleğe doğru bakmaktadır. Kahverengi bir giysi içindeki figürün elbisenin dış konturları ve oturuşundan kaynaklanan kumaş kıvrımları koyu kahverengi ile verilmiş olan figürün sol omzunda koyu kırmızı konturlu koyu pembe bir kumaş parçası daha görülmektedir. Kollarının dirseklere kadar kapalı olarak tasvir edilen elbisesi dizlerine kadar uzanmaktadır. Figürün ayaklarında, birer çizme vardır. Koyu kahverengi uzun sağları ve sakalları olan figürün

başında âdeta denizcilerin başlarına taktığı şapkalara benzeyen, öne doğru sivrilen yine elbise ile aynı renkte bir kep vardır. Figürün sağ eli boştur; sol elinde ise ipe benzeyen bir cisim bulunmaktadır (Foto 128). Bu sahne, *Çobanlara Müjde* sahnesidir (Foto 126). Aslında, genelde iki çobanın tasvir edildiği sahnede figür sayısının bire indirilmiş olduğu dikkat çekicidir. Sahnede, tasvir edilen figürler, kullanılan renkler ve üslup ile diğerlerinden ayrılan bir özellik görülmektedir. Daha çok pastel renklerin tercih edildiği gözlenen sahnede meleğin halesinde görülen renk farklılığı, burada daha önce diğer sahnelerde izlenen sarı renkli halenin üzerinin mavi renk ile boyanması ile elde edilmiştir. Bu şekilde hale, turkuaz bir renge dönüştürülmüştür. Bu durum, bu sahnenin, daha sonra bir dönemde gördüğü bir müdahale-onarım ile açıklanabilir.

3- Kuzey Kol

Kuzeybatı duvarda, üstte ve pencerenin batısında, yapının en önemli sahnesi bulunmaktadır (Foto 129-132). Bu sahne, güney kıyı bölgelerinde görmeye alışık olunmayan bir sahnedir. *Golgotha Yolu* olarak tasvir edilen sahnede, batıdan doğuya doğru sıralanan figürler sırasıyla: Mecdelli Meryem, İsa ve Kayafa'dır (Foto 129). Solda koyu pembe renkli maphorion içinde güney duvardaki *İsa'nın Vaftiz Edilişi* sahnesindeki gibi tasvir edilen Mecdelli Meryem, zarif bir biçimde başı sağ tarafa doğru hafifçe yönelmiş ve sol yan profilden tasvir

edilmiştir. Genç kadın figürü gözleri kapalı olarak görünmektedir. Figürün, boynu açık bırakılmıştır. Uzun, ince ve zarif bir biçimde küçük dudaklı, küçük suratlı figürün ince boynunun zarafeti de gözler önüne serilmiştir. Figürün doğusunda kalan duvar yüzeyi bir hayli tahrip olmuştur. Ayrıca; figürün yöneldiği batı tarafta da tam olarak fikir veren bir durum söz konusu değildir²⁵⁹ (Foto 130).

Figürün biraz doğusunda, bedeninin üstü çıplak, belinden dizlerinin üstüne kadar bir kumaş parçası ile örtülü, uzun kızıl saçlı ve sakallı, uzun-zayıf genç erkek figürünün başındaki beyaz ve kırmızı konturlu koyu sarı renkli incili-haçlı halesi, bu figürün İsa olduğunu anlamaya yardımcı olmuştur. İsa, ellerini göbeğinde bağlamış ve başını hafifçe öne eğmiş, âdeta her şeyi kabullenen bir durumda gösterilmiştir. Ayakları çıplaktır; herhangi bir sandalet veya ayakkabı bulunmamaktadır (Foto 131).

İsa'nın doğusunda-önünde, biraz daha üst seviyede yerleşimli, koyu kırmızı renkli bir merdiven ile merdiven başında gri saç ve sakallı, kel, beyaz renkli bir boyunluk takmış koyu kırmızı uzun bir elbise içinde yaşlı bir erkek figürü bulunur (Foto 132). Merdivenin başı ve sonu tam olarak seçilememekte olup; dört basmağı

---

²⁵⁹ Bu nedenle, figürün, batısında ya da doğusunda herhangi bir sahneye veya biraz daha doğu kesimde kalan *Golgotha Yolu* isimli sahne ile bağlantılı olup olmadığı konusunda kesin bir yargıya varılamamıştır; zira figürün doğu bölümü oldukça tahrip olmuş, buradaki sıva tamamen dökülmüştür.

görülmektedir. Dış konturları koyu kırmızı renkle verilen merdivenin iç bölümlerinde daha açık tonlarda bir renklendirme söz konusudur.

Bu sahne, Akdeniz çevresinde Demre Aziz Nikolaos Kilisesi dışında görülen ikinci yapı olması bakımından önemlidir²⁶⁰.

Kuzeydoğu duvarda, pencerenin doğusuna gelen doğu kanadında *Çarmıhta İsa* sahnesi bulunmaktadır (Foto 133-136). Sahnenin solunda kırmızı maphorionunu acı içinde ağzına götüren ve başı yukarı kalkmış, beyaz ve koyu kırmızı konturlu koyu sarı renkli haleli Meryem figürü, önünde-üst seviyede çarmıhta olduğu anlaşılan İsa için ağlamaktadır (Foto 134). İsa'nın yalnızca sağ kolu ve elinin çarmıha gerilmiş vaziyetteki durumu görülmektedir. Vücudunun diğer bölümü, sahne tahrip olduğu için tam olarak seçilememektedir (Foto 135).

İsa'nın solunda, doğu tarafta, Meryem ile aynı seviyede koyu kırmızı ve koyu pembe renklerden oluşan toga giysisi içinde bir Roma askeri görülmektedir. Askerin başlığı da koyu kırmızı renklidir. Giysisinin ön tarafında, elbisesinin üstünde püskülleri görülen koyu sarı renkli parçası bulunmaktadır. Ayaklarının olduğu bölümü tahrip olan asker, sol elinde kırmızı konturlu koyu sarı renkli bir mızrak tutmaktadır. Sağ elini ise yukarı kaldırmış ve İsa'yı işaret etmektedir

---

²⁶⁰ Bu sahnenin yapılan çalışmalar ile Demre'den de önce olduğu anlaşılmıştır (bakınız Bölüm IV - III. İnşaat Aşaması); Karakaya , 2005.

(Foto 136). Uzun, ince ve koyu renkli bir yüze sahip asker dışında başka bir figür yoktur.

Bu üç kişi dışında daha doğuda tam olarak tarif edilemeyen figürlerin haleleri görülmektedir. Bunlar da olasılıkla Vaftizci Yahya ve Mecdelli Meryem gibi sahnenin tamamlayıcı diğer üyeleri olabilecekleri gibi başka bir sahnenin tanımında yer alan figürler olma ihtimali de söz konusudur.

Kuzey kol duvarının alt bölümlerinde, güney kolun alt kesimlerinde olduğu gibi kırmızı şeritlerle ayrılan beyaz ve kırmızı konturlu sarı renkli haleli portre şeklinde tasvir edilen Hristiyanlığın kutsal aziz ve azizelerinin başları bulunmaktadır. Bunlar, beyaz ya da gri saç ve sakallı ya da başı kapalı maphorion içinde tasvir edilmiştir (Foto 137-139).

4- Güney Dehliz-Pastoforyon (Diakonikon)

Güney duvarda bulunan sahnenin zemini, diğer sahnelerde olduğu gibi mavi renklidir (Foto 140).

Sahne, batıya doğru hareket halinde iki figür görülmektedir. Bu figürlerin arkasında-doğuda, muhtemelen kırma çatılı bir sundurmaya sahip yapı tasviri görülmektedir²⁶¹. Yapı, figürlerden

---

²⁶¹ Daha önceki senelerde, daha iyi durumda olan bu sahnede yer alan yapının, tez konusunu oluşturan kiliseye ait tasvir olması mümkün olabilir.

daha küçüktür. Yapının bu şekilde yapılması, perspektifle bağlantılı olup; uzaklığı vermek için olabilir. Ancak; bu konuda çok başarılı olunmadığı görülmektedir (Foto 141).

Yapının önünde-batıda, sırtları yapıya dönük olarak tasvir edilen iki figürden doğudakinin sağ elinin çapraz biçimde iki anahtar tuttuğu görülmektedir. Figür, anahtarları alt tarafı üstte kalacak şekilde tutmaktadır. Oldukça üzgün bir yüz ifadesine sahip beyaz saç ve sakallı bu figür, öne doğru hafifçe eğik ve kamburu çıkmış şekildedir. Üzerinde de dökümlü, bir kumaş parçasının bedene sarılması ile oluşturulan- ki kumaşın kenar kısımları bele dolanmış şekildedir- açık ve koyu pembe renkli ve kumaş kıvrımları koyu pembe renk ile verilen elbise bulunmaktadır. Elbise, figürün ayaklarına ve ellerinin bileklerine kadar uzanmaktadır. Sağ elinde iki büyük anahtarı tutan figür sol eli ile de üstten sağ kolunu tutmaktadır (Foto 142). Yaşlılığı belki de bu şekilde tasvir edilen figürün önünde, yine aynı şekilde ve aynı renkte elbise içinde bir figür daha bulunmaktadır. Omuzlarının üst bölümü tahriptir. Figürün sağ eli ileriye doğru uzanmış biçimdedir. Arka tarafında sütun ve sütun başlığı²⁶² görülmektedir. Bir yapı içine doğru hareket halinde oldukları anlaşılan figürlerin önünde ise koyu kırmızı bir tasvir görülmektedir. Bunun bir figüre mi yoksa bir eşya ya da sütunları görülen yapının kapısına mı ait olduğu belirsizdir (Foto

---

²⁶² Dor sütun başlığına benzemektedir.

143). Zira sahnenin durumuna göre tam olarak ne olduğu da anlaşılamamıştır.

Bu iki figürün havarilerden Petrus ve Paulus olduğu ya da kilisede görevli din adamları olduğu ve kentin veya yapının anahtarlarını hemen yöneldikleri yöndeki kentin hâkimine –ya da İsa’ya- takdim ettikleri düşünülebilir. Ancak, tasvir edilen her iki figürün de kambur, çökmüş ve üzgün oluşu, yaptıkları işi istemeden yaptıklarını göstermektedir.

Figürlerin giysileri oldukça dökümlüdür. Bu dökümler, renk tonlamaları ile yapılan çizgisel üslup ile verilmiştir. Elbise, bir kumaşın bedene sarılması suretiyle ve uçlarının da omuzlarının üstüne atılmasından oluşan bir şekildedir. Bu giysi tasvirine birçok yapıdaki duvar resimlerinde havari ve din adamları üzerinde rastlanmaktadır. Bu da din görevlilerinin giysi modası hakkında fikir vermesi açısından önemlidir.

5- Apsis

Duvar resimlerinin izlerine, iki farklı dönem içeren apsisin ikinci pencere kemerinin iç yüzeyinde ve sövelerinde rastlanmaktadır. Burada kırmızı, koyu sarı ve mavi renklerden oluşan geometrik ve bitkisel bezemeler ile haleli figür tasvirlerinin yer aldığı bir kompozisyon bulunmaktadır. Fakat oldukça harap durumda

olduğundan dolayı burada, tam olarak ne tür bir sahne ya da bezeme olduğu anlaşılamamıştır (Foto 144-146).

IV- YAPIDAN GELEN İZLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ:

YAPI DÖNEMLERİ, TARİHLENDİRME VE RESTİTÜSYON DENEMESİ

Kilise üzerine yaptığımız incelemeler, günümüze kadarki süreçte, yapının iki farklı inşaat aşaması ve üç farklı eklenti ve müdahalelerden oluşan evreden oluşmaktadır. Mevcut izlere bakılırsa, ilk iki inşaat aşaması, Geç Antik Çağ'a ait bir bazilikadan Ortaçağ'da şimdiki kiliseye dönüşüm süreçlerini içermektedir²⁶³ (Şekil 7).

A- İnşaat Aşamaları

1- I. İnşaat Aşaması

Kale içinde bulunan binanın bulunduğu alanın, Helenistik Çağ'a kadar inen bir geçmişi olduğu ve bu dönemde *Korakesion*'un akropolü olarak işlev gördüğü düşünüldüğünde; Roma Çağı'nda da kullanıldığı iddia edilebilir²⁶⁴. Bu husus, binanın şimdiki konumunun, geçmişte de kutsal sayılan bir yerle ilişkilendirilmesine

---

²⁶³ Malzeme-teknik açıdan incelenen yapı, duvar örgüsünde bağlayıcı olarak kullanılan harçları ile birlikte değerlendirilmiş; söz konusu harçlar da içeriklerine ve sertliklerine göre gruplandırılmıştır (Tablo 3).

²⁶⁴ Arık, 2004: 37.

imkân sağlar. Hiç kuşku yok ki akropol, Bizans Çağı'nda da aynı görevi görmüş olmalıdır.

Yapının ilk inşaat dönemi, apsisin 2,50 m.lik altlık işlevi gören parçası üzerinde yükselen şimdiki duvarı ile apsis yayının bitiminde ve batı ucunda kuzey ve güney yönlerine doğru devam eden duvar kalıntılarını içermektedir (Şekil 3, 7).

Apsis yayının bittiği batı uçta, apsisi dikey olarak keserek kuzey ve güney yönlerine doğru çıkıntı yapan duvar kalıntıları, ortadan yok olan binanın doğu cephesini teşkil etmektedir. Kuzey duvar kalıntısı 0,60 x 0,32 x 0,64 m. ölçülerinde; güney duvar kalıntısı ise 1,02 x 1,05 x 0,64 m. ölçülerinde cepheden güney yöne devam etmektedir (Foto 148-149 a-b).

Güney cephedeki bu duvar kalıntısı, hemen güneyinde görülen aynı malzeme-teknik özellikteki duvar ile birleşerek batı yönüne doğru devam ederek burada dikdörtgen bir mekân oluşturmaktadır. Mekânı, batı yönünde sınırlandıran duvar malzeme-teknik özellikleri ile güney duvardan ayrılmakta olup, daha sonraki bir dönemde yapılmıştır. Güney duvar, yer yer yıkılmış olmasına rağmen batı alanda devam etmektedir. Kuzeyde ise, güney cephedeki gibi bir duruma işaret edecek herhangi bir ize rastlanmamıştır. Fakat batı alanda güney bölümde olduğu gibi yer yer yıkılmış, batı yöne doğru devam eden duvar kalıntıları, binanın planı ve ölçüleri hakkında fikir yürütmeye yardımcıdır (Foto 152-154). Mevcut duvar kalıntılarının

sonlandığı yere bakılırsa bina apsis çıkıntısı ile birlikte yaklaşık 17,00x29.00 m.lik dikdörtgen bir oturum alanına sahiptir²⁶⁵. Şu halde, duvar kalıntılarından ortaya çıkan ve ilk inşaat dönemini oluşturan binanın *üç nefli bir bazilika* olarak inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır²⁶⁶.

Günümüzde bazilikanın apsis cephesinin ortasında, 2,28 m. genişliğinde dikdörtgen formlu bir açıklık bulunur (Foto 43). Anılan bu açıklığın iki yanında, duvara gömülü ve karşılıklı birer impost başlık üzerinde kalıntı halinde kalabilmiş tuğla örgülü kemer eğrilerinin durumu, burada vaktiyle ikiz kemerli bir pencere olduğunu ortaya koymaktadır²⁶⁷ (Şekil 6, Foto 44-45). Bu pencerenin üstünde, tam bir form vermeyen üçüncü kemer, ikiz pencere kemerleri ile çağdaş olmayıp; şüphesiz daha sonraki bir aşamada yapılmıştır. Nitekim bu kemerin düzenlenişi farklı bir tekniktir; çünkü kemer, sivri bir kemer kuruluşu gibi kırık tuğla ve kiremit parçalarının cephe duvar örgüsü içine yerleştirmesiyle

---

²⁶⁵ Apsis, 4,00 m.dir. Bazilikanın dikdörtgen alanı 25,00 x 17, 00 m.dir.

²⁶⁶ Hellenkemper-Hild, 2004: 590; Lloyd-Rice, 1989: 38; Riefstahl, 1931: 57; Rott, 1908: 79.

²⁶⁷ Kuzeydeki yaklaşık 0,72 m., güneydeki ise yaklaşık 0,62 m. eninde olan kemer yaylarının kalınlıkları ise yaklaşık 0,20-0,22 m. arasında değişmektedir.

oluşturulmuştur. Bu durum, müdahalenin kesinlikle sonraki bir aşamada yapıldığını göstermektedir²⁶⁸ (Foto 46).

Binanın apsis genişliği içte 5,65 m.²⁶⁹, dışta ise 7,95 m.dir. İçte, 1,25 m. genişliğinde tek basamaklı bir *synthronon* bulunmaktadır. Bina, apsis yayının bittiği her iki batı ucunda, kuzey yönünde 0,64 m., güney yönünde ise 0,58 m. ölçülerinde birer payanda ile desteklenmektedir²⁷⁰. Bu haliyle orta nef, yan neflerden 3,00 m. daha fazla bir genişliğe sahiptir.

Yapının naos bölümü 24,40 x 15,40 m. ölçülerindedir. Orta nef, 6,75 m, yan nefler ise 3,75 - 3,80 m.dir. Anadolu'daki üç nefli bazilikalara bakılarak yapılan İçkale Bazilikası'nın restitüsyonunda, nefler birbirinden iki sıra 6 sütun dizisi ile ayrılmıştır. Sütunlar arasındaki uzaklık 2, 60 m., bu sütunların çapları ise 0,50 m. değerinde gösterilerek yapılan çiziminde, narteks bölümü dâhil edilmemiştir²⁷¹ (Şekil 4).

---

²⁶⁸ Bu durum, bazilika ile çağdaş olmadığı net olarak anlaşılmaktadır. Muhtemelen II. İnşaat aşamasında anlatılacak olan trikonchos planlı binanın inşası sırasında doğu cephenin yeniden düzenlenmesi sırasında yapılan bir müdahaledir.

²⁶⁹ Derinliği 3,58 m.dir.

²⁷⁰ Burada, hiç şüphe yok ki kuzey-güney yönlü dikdörtgen bema bölümü bulunuyordu.

²⁷¹ Buchwald, 1999a; Ceylan, 2000: 93.

Orta nefin kuzey ve güney duvarında mevcut durumunda kapatılan açıklıkların doğu kenarlarındaki dilatasyon izi, bunların vaktiyle yan neflere geçişi sağlayan kemerli açıklıklar olduğunu göstermektedir²⁷². Düşey dikdörtgen formundaki bu açıklıklardan kuzeydeki batı üst kenarında kalabilen üç sıra tuğla ve taş örgülü kemer izi, açıklığın kemer düzeni hakkında tam bir fikir yürütmemize olanak vermemektedir²⁷³ (Foto 36-37, 80-82).

Kuzey ve güneyde, şimdiki yapının altında izlenen duvar kalıntıları, bazilikanın *stylobati*'dir²⁷⁴.

3,75 m. genişliğindeki güney yan nefin 8,02 m.lik bölümü bugün görülmekle birlikte, batıya doğru devam eden duvar kalıntıları da batı alanda izlenebilmektedir.

Kuzey yan nefin güney duvarını ise batı alanda, şimdiki binanın 10,00 m. batısında görmek mümkündür (Foto 154 mor renkli ok). 2,26 m. uzunluğundaki duvar temel kalıntısının devamında kareye tamamlanabilecek nitelikte farklı bir malzeme-teknik özellik gösteren ve duvar kalınlığı daha az olan bir temel kalıntısı

---

²⁷² Bu açıklıklar, daha sonraki II. İnşaat Aşaması'nda dıştan kapatılarak içte bir niş haline dönüştürülmüştür.

²⁷³ 0,45 m. eninde, örtüye kadar olan yüksekliği 1,62 m.; kemer başlangıcına kadar ise 1,30 m. yüksekliğindedir.

²⁷⁴ Yapının II. İnşaat Aşaması olan *trikonchos* planlı döneminde aynı işlev ile kullanıldığı görülmektedir.

görülmektedir²⁷⁵ (Foto 154 mavi renkli ok). Bu duvar kalıntıları dışında kuzey nefe ait başka bir duvar kalıntısına rastlanmamıştır. Binanın kuzey yan nefi, büyük olasılıkla, bilinçli bir müdahale ile yıkılmıştır. Selçuklu Çağı'nda inşa edilen İçkale yapılarından kilisenin kuzeydoğusunda yer alan *Tonozlu Koğuş* ile çakışan kuzey yan nef, muhtemelen bu binanın yapımı sırasında ortadan kaldırılmış olmalıdır. Zira kuzey yan nef olarak tarif edilen kuzey alanda yapılan kazı çalışmalarında, toplu gömü mezarlarına rastlanmıştır (Foto 3-5)²⁷⁶. Bu durum, kuzey alanın, bazilikanın ortadan kalkmasından sonraki bir döneminde nekropol olarak işlev gördüğünü göstermektedir²⁷⁷. Ne var ki; kuzey nefin güney duvarına ait duvar kalıntısı, şimdiki binanın kuzeybatı köşesinde kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkan bir mezarın duvarlarını teşkil etmektedir (Foto 5, 38).

Bazilikanın batı kesiminde devam eden duvarlar, 25,00 m.de bitmektedir. Bu nedenle, binanın girişine ve narteksine dair bir fikir

---

²⁷⁵ 0, 40 m.dir. Bu duvar kalıntısı, büyük olasılıkla daha sonraki bir dönemde yapılmıştır. Fakat işlevi konusunda hiçbir fikre sahip değiliz.

²⁷⁶ Üstündağ-Demirel, 2009; Mezarların, yapılan kazılar sonucunda kireç ile kaplandığı ve üzerlerinin de büyük boyutlu kiremitler ile örtüldüğü gözlemlenmiştir.

²⁷⁷ Kilisenin çevresinde ya da bir alanında, geç dönemlerde ise nekropol olması, Bizans Dönemi'nde sıklıkla görülen bir uygulamadır (Eyice, 1977).

yürütülememektedir²⁷⁸. Fakat binanın bulunduğu alanın topografyası dikkate alınrsa, burada bir narteks bölümünün bulunması düşünülemez. Çünkü topografya buna izin vermemektedir. Çok büyük olasılıkla bina, 25.00 m.de son bulmakta ve binaya burada her bir neften ya da sadece orta neften açılan kapı açıklıklarından girilmektedir. Ayrıca; kuzey ve güney cephelerde bir girişin olup olmadığı da belli değildir. Binanın benzer örnekleri ile yapılan değerlendirme sonucunda, restitüsyonda da gösterildiği gibi giriş bölümünün batı cephede olması beklenir (Şekil 4) .

Bazilikanın örtü sistemi hakkında, yine benzer örneklerden yararlanılarak fikir yürütmek mümkün olmuştur. Binanın apsis bölümünün yarım bir kubbe ile örtülü olduğu hem apsis duvar kalınlığından hem de duvar örgüsünün üst seviyede iç kesime doğru içbükey olarak kıvrılmasından anlaşılmaktadır. Güney yan nefin bugün mevcut olan durumunun yanı sıra, orta ve yan neflerin ortadan kalkmış olması, bu bölümlerin örtü sistemi hakkında bir fikir yürütmemize olanak vermemektedir. Ancak; binanın benzer örnekleri ile yapılan değerlendirmesinde, İçkale Bazilikası'nın örtü sisteminde, naos bölümünün ahşap kirişlemeli bir çatı; apsisin ise yarım bir kubbe ile örtülü olduğu sonucuna varılabilir²⁷⁹ (Şekil 5).

---

²⁷⁸ Binanın nartekse sahip olup olmadığına dair bir iz yoktur.

²⁷⁹ Hellenkemper-Hild, 2004: 590.

Binanın güney nefinin doğu kesiminde ve yer yer duvar diplerinde, kuzey nefi oluşturan kesiminde ise yine duvar diplerinde rastlanan şaplı bir zemin dikkati çeker. Bu zeminin bazilika ile çağdaş olup olmadığı konusunda kesin bir yargıya sahip değiliz.

Malzeme-Teknik

İlk inşaat aşamasında görülen malzeme-teknik özellikler incelendiğinde binanın, 2,50 m.lik apsis altında altlık işlevi gören parçası ile üst bölümde görülen malzemenin farklı olduğu görülmüştür. Aynı harç ve teknik ile bağlanan kireç taşı altta, büyük bloklar halinde kaba yonu olarak ve aralarında yer yer küçük ve orta büyüklükte moloz taşları ile örülmüştür²⁸⁰. Malzemenin daha büyük boyutlu olarak tercih edilmesi, bazilikanın kot olarak da daha altta olan doğu bölümüne bir altlık sağlayarak bir temel oluşturmak istenildiği açıktır. Burada ve binanın tamamında bağlayıcı olarak kullanılan harç (H1); yoğun kireç, iri çakıl taşı ve az kum katkılı beyaz-bej renğinde sert bir karışıma sahiptir (Tablo 3).

Apsis üst cephesi ile diğer cepheler ise, aynı harç ile bağlanan daha orta ve küçük boyuttaki kaba yonu ve moloz kireç taşları

---

²⁸⁰ Kireçtaşı iri büyük blok kaba yonu taş ölçüleri 0,89x0,41m., 0,42x0,72 m., 0,55x0,52 m., 0,57x0,66 m. ve 0,78x0,45 m. boyutlarında değişmektedir.

aralarında yer yer tuğla-kiremit kırıklarından oluşan bir duvar örgüsüne sahiptir²⁸¹.

Tarihleme

İlk yapı aşamasında üç nefli bir bazilika olarak inşa edilen yapının tarihlendirilmesi konusunda, çevrede ele geçen buluntulardan yararlanılmıştır. Bu çevrede bulunan 36 sikkeden 10'u Zenon (474-475/476-491) ve I. Anastasios'a (491-518) ait sikkeler ile Prof. Dr. M. Oluş Arık başkanlığında, 2003 yılından itibaren kilise ve çevresinde yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında ele geçirilen II. Iustinos (565-578), II. Konstans (641-668) ve VI. Leo (886-912) dönemlerine ait sikkeler²⁸², bu inşaat aşamasının 5. yüzyıl üçüncü çeyreği ile 10. yüzyıl arasında gerçekleştirilmiş olabileceğini göstermiştir.

2- II. İnşaat Aşaması

Hiç şüphe yok ki I. inşaat aşamasında *üç nefli bir bazilika* olarak yapılan bina, en geç 10. yüzyıl içinde kentin yaşadığı ve ancak

---

²⁸¹ Moloz kireçtaşı 0,41x0,44 m., 0,40x0,34 m., 0,21x0,19 m., 0,26x0,17 m. ve 0,33x0,21 m. aralarında değişen ölçülerdedir.

²⁸² Arık, 2002: 529; 2003; 2005-3; 2005: 216. Hellenkemper-Hild, 2004: 590, dipnot 81.

bir afet olarak nitelendirilebilecek bir dönemde ortadan kalkmış olmalıdır. Nitekim bu durum, şimdiki kilisenin özellikle kuzey yönündeki alanında sürdürülen kazı çalışmalarında ortaya çıkartılmış mezarlardan da rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Mevcut duruma bakılırsa, bazilikanın, vaktiyle kuzey nefinin bulunduğu bu alan, söz konusu nefin ortadan kalkmasından sonra bir nekropole dönüştüğü gibi, bu kesimdeki mezarlara da toplu gömü yapılmıştır²⁸³. Kazılar, mezarlarda ikili-üçlü-dörtlü ve beşli gruplar halinde gömü yapıldığını; ayrıca belli ki bir salgının önüne geçilmek üzere mezarların da kalın bir kireç tabakası ile örtüldüğünü ortaya koymuştur. Bu husus, kentte 10. yüzyıl içinde yaşanan bir deprem ve ardından başlayan bir salgın tehdidi ile yüz yüze gelindiği şeklinde yorumlanabilir. M3'de iskeletin çenesinin hemen altına gelecek şekilde yerleştirilmiş olduğu anlaşılan sedef haç buluntusu 10. yüzyıla tarihlendirilmektedir²⁸⁴ (Foto 180, 207). Bu durumda, anılan felaketin en geç 10. yüzyılda yaşandığı dikkate alınır, *terminus post quem* olarak, bu tarihte bazilikanın da ortadan kalktığı söylenebilir. Kazı çalışmaları sırasında, şimdiki kilisenin kuzeybatı köşesinde, duvar altında ortaya çıkartılan bir mezarın durumuna bakılırsa, söz konusu nekropol alanının henüz şimdiki kilise inşa edilmeden önce, eski bazilikanın yıkılan nefinin içinde yayıldığı, hatta binanın yıkılmış güney nefinde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim şimdiki

---

²⁸³ Arık, 2005a: 216-218.

²⁸⁴ Arık; 2005a: 216; 2005b: 2.

kiliseye güney yönünde bitişen mekânın güneybatı köşesinde ve mevcut yapının naos bölümünün altında da kimi iskeletlere rastlanmıştır. Öyle anlaşıyor ki, eski bazilika ortadan kalktıktan sonra, arsanın üzerinde en geç 10. yüzyıldaki nekropol oluşmuş; akabinde, 10-11. yüzyıllar içinde, eski bazilikanın başta apsisi olmak üzere, doğu bölümüne ait kalıntılardan yararlanılmak suretiyle, şimdiki kilise inşa edilmiştir. Bu işlem sırasında, eski bazilikanın yapı malzemelerinin de kullanıldığı varsayılabilir (Şekil 7).

Bina, önceki yapının mevcut kalıntılarına da uyum sağlamak suretiyle, Akdeniz’de hayli yaygın olan *trikonchos* plan tipinde inşa edilmiştir: Doğu bölümünde, eski bazilikanın apsisinin içten daraltılarak dehliz şekline getirilerek oluşturulduğu yarım daire planlı apsis, kuzey ve güney yönlerde içten eksedra dıştan ise üç cepheli bir kılıf içindeki kuzey ve güney kollar, batıda güney-kuzey yönünde dikdörtgen planlı batı kolun çevrelediği kare naostan oluşmaktadır²⁸⁵ (Şekil 11).

Doğu-batı doğrultusunda uzanan trikonchos planlı bina, 12,80x 5,70 (batı) x 8,18 m. (doğu) ölçülerindedir²⁸⁶ (Şekil 11).

---

²⁸⁵ Binanın *Latin haçı Formu*’na yakın bir özellik gösterdiği de söylenmektedir (Arık, 2004a: 37; 2004b: 1). Kuyulu ise binanın planı için, *üç yapraklı yonca* ve *serbest haç* plan tiplerinin kaynaştırıldığını söyler (Kuyulu, 1978-80:25).

²⁸⁶ Rott, kiliseyi 10,75 x 7,45 m. ölçülerinde vermiştir (Rott, 1908: 79).

Binanın dıştan 7,95 m., içten 5,65 m. genişliğindeki eski bazilikanın apsisi, içten daraltılarak 2,46 m.ye düşürülmüştür²⁸⁷. Bu şekilde eski bazilikanın genişliği yarı yarıya düşürülmüştür²⁸⁸. Cephenin ortasında, önceki bazilikanın penceresi içine yerleştirilmiş 1.15 x 1,10 m. ölçülerinde düşey dikdörtgen formundaki pencere açıklığı üçüz kemerli bir pencere şeklinde düzenlenmiştir. Bugün sadece yekpare taştan oluşan iki yarım daire planlı kemer yayı görülebilmektedir²⁸⁹. Bu kemerleri birbirine bağlayan dekoratif iki sütünce bugün yerinde yoktur (Foto 47). Önceki yapının ikiz kemerli penceresinden farklı olarak üçüz şekilde kullanımı, Orta Bizans Dönemi yapılarında yaygın olarak rastlanan bir durumdur²⁹⁰.

Pencere üstten, sivri kemerli bir alınlık ile kuşatılmıştır. Bunun hemen üstünde cepheyi süslemek için duvar örgüsü içine yerleştirilen ve 0,20-0,30 m. çapları arasında değişen ölçülerdeki

---

²⁸⁷ Apsis Rott tarafından dıştaki 5,80 m.; içteki 2,50 m. olarak verilmiştir (Rott, 1908: 79)

²⁸⁸ 5,65 m. olan bazilika apsisi çapı, trikonchos döneminde 2,46 m. ölçülmüştür.

²⁸⁹ Kemer çapları 0,22 m. olup; 1,15 m.lik pencere eni, 22,50 x 0,50 x 0,22 m. şeklinde bölümlenerek, ortada dekoratif bir sütünce barındırıyor olmalıdır.

²⁹⁰ Çorağan, 1989; Schafer, 1973: 73; İstanbul Konstantin Lips Manastırı (Fenari İsa) , Pantokrator (Zeyrek Kilise Camii), Heybeliada Panagia Kamariotissa, Selanik Aziz Eliah, Mistra Hodegatria, Trabzon Hagia Sophia, Pherrai Panagia Kosmosoteria, Atina Panagia Lykodemou, Sakız Adası Hosios Lukas Manastırı, Skripou Koimesis ve Kithairon Dağı Aziz Meletios Manastırı kiliseleri apsis cephelerinde, üçüz kemerli pencere açıklıklarına sahiptir (Mango, 2006: 158-210).

tabaklara ait oyuklar, uçları aşağı bakan bir yay formu şeklindedir²⁹¹ (Şekil 21-Foto 48). Bu süsleme unsuru, geç dönemde özellikle Kıbrıs'taki binalarda karşılaşılan bir mimari süsleme ögesi olup; ele aldığımız binanın tarihlenmesine de ışık tutacak verilerdir²⁹².

Apsis batı ucunda kuzey-güney yerleşimli bema, kuzey ve güney duvarlarında, yapının bazilikal döneminden kalan ve yan neflere geçişi sağlayan açıklıkların niş haline getirildiği bölümler ile sonlanmaktadır²⁹³ (Şekil 26). Bunların hemen batısında, doğu-batı yönünde uzanan beşik tonozlu dikdörtgen mekânlar dikkati çeker. Kuzeydeki mekânın doğusunda bir nişe ait kemer yayı dikkat çekicidir (Şekil 27). Yaptığımız ölçüler, bu mekânlardan kuzey yönündekinin 1,56x1,36 m.; güney yönündekinin ise 1,44x1,28 m. boyutlarında olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu odaların,

---

²⁹¹ Üst-orta kesimdeki 0,33 m. yarıçapında ve 0,10 m. derinliğinde; altta 0,22 m. güney çaprazında 0,25 m. yarıçapında, 0,7 m. derinliğinde; 0,20 m. kuzey çaprazında, 0,23 m. yarıçapında ve 0,12 m. derinliğinde olup, hepsi beraber bir yay formu oluşturur.

²⁹² Geç dönemde mimari bezeme unsuru olarak cephe ve duvar yüzeylerine yerleştirilen tabakların örnekleri, 18. yüzyılda Atina akropolünde görülmüş olup “damla boyalı” kaplar olarak tasvir edilmektedir (Megaw 1990). Özellikle Yunanistan kiliselerinde (Hosios Lukas ve Daphni Manastır Kiliseleri) 11-12. yüzyıllarda yaygın olarak kullanılan bu bezeme unsuruna Ankara Arslanhane Camisi'nde ve Diyarbakır'da da rastlamak mümkündür (Öney, 1990).

²⁹³ Kuzey nişin güneyinde mevcut olan kemer yayı, burada, üçüncü inşaat aşamasında yapılan ikinci bir niş olduğunu göstermektedir.

geçmişte, kutsal eşyaların saklandığı ve hazırlandığı pastoforyon mekânları olarak işlev gördüklerine şüphe yoktur²⁹⁴.

Anılan her iki oda da, kapalı birer mekân olup; kuzey ve güney yönünde kollara açılmaktadır. Lloyd, dehliz şeklinde düzenlenmiş bu odaların kubbeyi taşıdığını; fakat bugün yerinde görülmediğini belirtmekte; yayınladığı planda da bunu göstermektedir²⁹⁵ (Şekil 12). Pastoforyon odalarında hazırlanan kutsal eşyalar bemaya getirildiğine ve bu hazırlama işlemi diakonikon'da yapıldığına göre Lloyd'un bema ve pastoforyon odaları için önerdiği çizim yanlış sayılmaz. Pastoforyon odalarına giriş, kemerli ya da düşey dikdörtgen birer kapı ile sağlanıyor olmalıdır. Bu girişlerin kapalı olup olmadığı konusunda kesin bir yargıya varılamamış olsa da; Lloyd'un gösterdiği gibi bir duvar sistemi bulunuyor olsa idi, bugün bunların izlerine rastlamamız gerekirdi. Oysa buna işaret eden herhangi bir iz günümüze ulaşmamıştır. Ancak; Lloyd'un önerdiği çiziminde gösterdiği gibi, güney odanın kuzey yöne açılan kapısının da kapalı olduğunu ve her iki odaya da batı yönde bulunan birer kapı açıklığından giriş-çıkışın sağlandığını söyleyebiliriz. Bu kapı açıklıklarının da ahşap bir gergi üzerine yerleştirilen perde ya da ahşap bir geçiş kapısı ile sağlandığı düşünülebilir. Şu halde, kubbe

---

²⁹⁴ Kuzey dehliz, prothesis olup kutsal eşyaların hazırlandığı mekândır. Güney bölüm ise diakonikon olup ayin sırasında kutsal eşyaların saklandığı yerdir.

²⁹⁵ Lloyd, 1989: 38.

yükünün doğuda, bu odaları oluşturan duvarlar ve apsis beşik tonozu ile sağlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Binaya girişi sağlayan kapılardan batı cephedeki ana giriş kapısı, üzerinde sağır alınlıklı iki sıra kemerli ve hemen bunun üstünde üçgen bir çatı alınlığı ile vurgulanmıştır. Diğer bir giriş kapısını barındıran kuzey cephede de kapı açıklığı batıdakine göre daha dar tutulmuş ve üstte sağır alınlıklı yarım daire planlı bir kemer ve üstte sivri kemerli ikiz bir pencere ile vurgulanmıştır. Her iki cephe önünde yapılan kazı çalışmaları, batı cephedeki ana giriş kapısı önünde ahşap bir sundurma; kuzey cephe önünde ise ahşap bir döşeme olduğunu ortaya koymuştur²⁹⁶.

Kareye yakın dikdörtgen bir alan meydana getiren naos üzerinde yükselen 3,75 m çapındaki kubbe, kare oturtmalığı ile birlikte, binadan ayrı bir birim olarak dikkati çekmektedir. Kubbe, 16 adet üç kademeli yarım daire planlı kemerler ile kuşatılan düşey dikdörtgen formlu sağır niş ve pencerelerin nöbetleşe çevrelediği onaltıgen bir kasnağa oturur (Şekil 23-24). Kubbe iç yüzeyinde ise belli ve sık aralıklarla düzenlenmiş kare şeklindeki kiriş yuvalarına sahiptir. Bu kiriş yuvalarının, kubbenin yapımı sırasında kurulan iskele kirişlerine ait olabileceği gibi, esasen binanın içten

---

²⁹⁶Kuzey cephede -0, 35 m. kotunda ortaya çıkan çivi ve ahşap buluntular burada bir döşeme olduğunu; batı cephe önünde ele geçen yanmış çivi, ahşap ve madeni putreller ise ahşap sundurmaya işaret eder (Arık, 2005: 216-217).

aydınlatılmasını sağlayan eşyaların asma düzenekleriyle de ilişkili olabilir (Foto 69).

Kubbenin yükü, güneybatı ve kuzeybatı köşelerde pendentiflere ve duvarlara; bugün ise VI. İnşaat aşamasında yapılan kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerde görülen beton ayaklara bindirilmiştir²⁹⁷.

Kuzey ve güney kollar bugün de görüldüğü gibi yarım kubbelerle, batı kol ve doğu kol ise örtüleri yıkılmış olmasına rağmen mevcut izlerden anlaşıldığına göre sivri beşik tonoz ile örtülüdür. Bu örtüler dıştan, bugün yerinde görülemeyen ve bilinmeyen bir nedenle ortadan kalktığı anlaşılan harçlı kiremitler (H3) ile kaplanmış olmalıdır²⁹⁸ (Tablo 3).

Apsis üstündeki sivri beşik tonozun yıkılmış olması, bir önceki apsis genişliğinin büyük olmasına bağlanırken; oldukça dar bir genişliğe sahip olan batı kol üzerindeki sivri beşik tonozun yıkılmış olması şaşırtıcıdır. Zira orta mekân üzerindeki kubbenin bir dönem beton ayaklar olmadan ve yıkılmadan günümüze kadar ayakta kalabilmesine rağmen, bu kadar dar bir mekânı örten tonozun

---

²⁹⁷ Lloyd burayı gördüğünde bu ayaklar yerinde değildir. “esas kubbenin köşe ayaklarını teşkil eden bu şapellerin iç duvarları bugün yıkılmış durumda olmasına rağmen kubbe mucizevî bir şekilde ayakta durmaktadır” demektedir (Lloyd, 1989: 38).

²⁹⁸ Kubbelerde izlenen ve daha sert, mermerimsi bir özellik gösteren harç, üstten kaplanan kiremitleri tutmak için binanın harcından farklı olarak yapılmıştır.

ortadan kalkması ancak; bilinçli bir müdahaleden kaynaklanan bir durum olduğunun göstergesidir²⁹⁹.

Binanın içinde kalabilmiş duvar resimleri bugün, kubbe pendentifleri, kuzey ve güney kollar ile apsis pencere ve kemeri ile güney dehliz-pastoforyon odasında görülmektedir. Özellikle kuzey ve güney yarım kubbe ve duvarlarında belirlenebilen sahneler, İsa'nın yaşamına aittir ve bu sahnelerin altlarında ise portre şeklinde haleli aziz ile azize başları; pendentiflerde ise *dört İncil yazarı* tasvir edilmiştir. Güney pastoforyonda ise yapının anahtarlarının şehrin hâkimine teslim edildiği bir sahne bulunmaktadır. Bir hayli harap olmuş duvar resimleri, hiç şüphe yok ki, yapının inşasından sonra bina içinde bütün duvar yüzeylerini kaplamaktaydı. Özellikle İsa'nın yaşamından sahnelerin ele alındığı örneklerden *Golgotha Yolu* sahnesi Anadolu'da, Demre Aziz Nikolaos Kilisesi dışında ve ondan önce rastlanan ilk ve tek örnek olması açısından önemlidir. Diğer sahnelerin benzerlerine ise hemen yakın çevresindeki şapelde ve Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Mezar Odası duvarlarında; ayrıca Kapadokya Bölgesi'ndeki yapılarda rastlanmıştır.

---

²⁹⁹ Bu müdahale, muhtemelen 1922 mübadelesinden sonra Hristiyan nüfusun kentten ayrılması ile onlara ait yapılara yönelik olarak yerel halk tarafından yapılmıştır (bakınız IV. İnşaat Aşaması).

Malzeme-Teknik

Bina, bu dönemde kaba yonu ve kesme taş ile tuğla ve kiremit kırıklarından oluşan malzemenin daha sert beyaz-gri renkli bir harç (H2) ile bağlandığı bir duvar örgüsüne sahiptir (Tablo 3).

Bu duvar örgüsünde daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak anlatıldığı gibi kesme taş ve kaba yonu kireç taşı ile bunların aralarında bol tuğla-kiremit kırıklı bir duvar tekniği görülmektedir. Özellikle, kubbe kasnağında ve batı cephe girişi üstünde görülen üçgen alınlıkta, tuğlanın çok sık olarak dekoratif bir şekilde sütun başlığı ve testere dişi frizde kullanıldığı, bu şekilde cepheye de bir hareket kattığı görülür.

Kubbe, yarım kubbeler ile bugün yerinde görülmeyen beşik tonozlar üzerinde ise, daha sert ve sıkı, mermerimsi bir özellik gösteren ısıtlı ve gri renkli bir harç (H3) ile bağlanan kiremitler olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 3).

Tarihleme

Beaufort, İçkale Kilisesi'ni tarih vermeden eski bir yapı üzerine inşa edildiğinden bahsederken³⁰⁰; Riefstahl, kilisenin kuzey ve güney

---

³⁰⁰ Beaufort, 1818: 171.

yönlerden yarım kubbelerle desteklenen merkezi bir kubbe ile örtülü olduğunu tarif ederek herhangi bir tarih vermez³⁰¹.

Thierry, I. Aleksios Comnenos (1081-1118) tarafından Akdeniz Limanları'nın yeniden fethedildiği sırada Alanya'nın da bu yerler içinde olduğunu ve bu fetih ile Alanya Kalesi'nin de restore edildiğini anlatmaktadır. Araştırmacı, bu inşaat döneminde, buradaki kilisenin de yaptırıldığını söyleyerek İçkale Kilisesi'ni 12. yüzyıla tarihlendirmektedir³⁰².

Tanyeli de, hiçbir kanıt göstermeden, Selçuklu Sarayı'nın yapıldığı sırada burada bulunan 11-12. yüzyıla ait kiliseye dokunulmadığını söylemektedir³⁰³.

13. yüzyıl başında Selçukluların gelmesinden önce kentin Kyr Vard'ın elinde bulunduğu dikkate alınırsa, binanın da Kyr Vard tarafından yaptırıldığı ve kullanıldığını söylemek mümkündür. Kyr Vard'ın *saray*'ının da muhtemelen şimdiki kalıntı harabelerinden anlaşıldığı üzere *Selçuklu Sarayı*'nın bulunduğu yerde bulunuyor olması ve *Capella Palatina* olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır³⁰⁴.

11-12. yüzyıla tarihlenen Yunanistan ve başkent İstanbul örnekleri, İçkale Kilisesi'nin bu tarihler arasında yapılmış

---

³⁰¹ Riefstahl, 1931: 57, fig.105.

³⁰² Thierry, 1975: 83 ve 103, fig.11.

³⁰³ Tanyeli, 1987: 48.

³⁰⁴ Arık, 2004: 37.

olabileceğini, bu inşaat sürecinin esasen kentin Selçuklu hâkimiyetine girdiği 1221 yılından önce, 13. yüzyıl birinci çeyreğini de içerdği anlamına gelir. Geç Orta Bizans Komnenoslar Hanedanı Dönemi'nde (1081 - 1185) eski yapı üzerine yapılan daha kullanışlı ve daha küçük boyutlu yapılan *trikonchos* planlı kilise, 1221 yılından önceye tarihlendirilmektedir³⁰⁵ (Foto 151). Bu bağlamda, İçkale Kilisesi için en erken 11. yüzyıl başı, en geç 13. yüzyıl ilk çeyreğini verebiliriz.

A- Ek-Onarım Aşamaları

1- I. Ek-Onarım Aşaması

Yapının iki inşaat aşamasından sonra geçirdiği onarım ve müdahaleler üç evrede incelenmiştir.

Trikonchos planlı yapı, kent Türk hâkimiyetine geçtikten sonra büyük olasılıkla kilise olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Nitekim yapı içinde, yapının Selçuklular tarafından kullanıldığına işaret eden herhangi bir iz olmadığı gibi, yapı içinde görülen duvar resimlerinin de kapatılmamış ya da tahrip edilmemiş olması bunu kanıtlar niteliktedir.

---

³⁰⁵ Hellenkemper-Hild, 2004.

Yapı kilise olarak kullanılmaya devam ederken bu inşaat evresinde yapının güneybatısına, bazilikal dönemine ait güney nefini batıdan sınırlayarak kapalı bir mekân haline getiren kuzey-güney yönlü batı duvar eklenmiştir³⁰⁶ (Foto 156-157). Bu şekilde doğu-batı doğrultusunda 3,75-4,75 x 8,02 m. boyutlarında uzanan mekân, *güney ek yapı'yı* oluşturmuştur. Ayrıca; bu mekânın güneybatı köşesinde, 2003 yılında yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkan ve güney duvarın altında kalacak şekilde yerleştirilmiş bir mezar ile yine mekânın kuzeybatı köşesinde alt seviyede, seramik bir kap ile oldukça yoğun istiridye kabuğuna rastlanmıştır³⁰⁷. Bu durum, mekânın işlevi konusunda kesin bir yargı söylemeye imkân sağlamamaktadır. Belki de mekânın, bu kilisede görevli din adamı veya din adamlarının barındığı bir oda ya da bir atölye gibi kullanılmış olabileceği gibi, yoğun istiridye kabuklarının bulunması, yemek olgusundan hareketle mutfak olma ihtimalini de akla getirmektedir.

Yine bu çalışmalar sırasında, mekânın doğusunda, kuzey-güney yönlü tek sıra taş dizisinden oluşan -0,45 m. kotunda şaplı bir zemin ile kaplı seki ortaya çıkmış ve burada yoğun miktarda cam ve

---

³⁰⁶ Bu duvar, 4,75 m. uzunluğunda ve 0,66-0,72 m. arasında değişen kalınlığa sahiptir.

³⁰⁷ Arık, 2005: 1.

seramik eşya kırıkları, bol sayıda kiremit parçasına tesadüf edilmesi de mekânın işlevi açısından önemlidir³⁰⁸.

Malzeme-Teknik

Bu duvar, kaba yonu, moloz taş ve aralarında tuğla kiremit kırıklı bir duvar örgüsüne sahip olup; H4 olarak adlandırılan daha sert, kum, az kireç katkılı yer yer ıslıtlı gri bir harçtır (Tablo 3).

Tarihleme

0,41 m. kotunda 1225 tarihli bakır bir sikkeye rastlanmıştır. Bu durum, mekânın, en erken 1225 yılında bu hale getirildiğini ve Türk döneminde de kullanılmaya devam edildiğini göstermektedir³⁰⁹.

2- II. Ek-Onarım Aşaması

Bu dönemde, binaya yapılan müdahaleler, güney ek yapıda ve apsis dış cephesindedir. Ayrıca; daha önce de değindiğimiz batı ve doğu kol üzerindeki tonozların yıkılması da bu döneme ilişkin bir müdahaledir.

---

³⁰⁸ Yapının üst örtüsünün kiremitle kaplı olduğunu gösterir (Arık, 2005a: 1; 2004a).

³⁰⁹ Arık, 2005.: 38.

Bu dönemde, binanın güney nefinin batı kesimi ile apsis cephesi ve doğu sur arasında da bir konut olduğu bilinmektedir. Bu duruma işaret eden veriler, güney ve doğu cephelerde görülen büyük giriş yuvalarının yanı sıra, 2003 yılı kazı kampanyasında *güney ek yapı*'da yapılan çalışmalarda, batı kesimde tanımlanamayan ve form vermeyen geç devirlere mal edilebilecek bir konuta ait olması muhtemel bazı duvar parçaları ile sert harçlı bir zemin ile de açıklanabilir³¹⁰ (Fotoğraf 38-42, 50).

Güney cephenin doğu kanadının üst seviyesinden orta bölümündeki ikiz pencerenin alt sınırına kadar devam eden 0,13-0,23 m. arasında değişen düz bir şerit halindeki yatay yuva izi, burada ahşap bir kata işaret etmektedir (Foto 49-53) .

Güney ek yapı'nın hemen önünde, güneybatı köşede bulunan ocak, yapının bu döneminde kullanılan bir kuruluştur. Daha önceki inşaat aşamasında kuyu olarak kullanılan kuruluşun bu evrede içinin doldurulması ile bir ocak haline getirildiği anlaşılmaktadır³¹¹.

Şu durumda, ortaya çıkan sonuç; *güney ek yapı* ile apsis çevresinde acil bir müdahale ile yapılan ahşap bir kata sahip ve ahşap bir örtü ile kapatılan bir konutun varlığına işaret etmektedir.

---

³¹⁰ Arık, 2005 : 38.

³¹¹ *Trikonchos* planlı binaya ait olmalıdır.

Malzeme-Teknik

Bu döneme ilişkin malzeme ve teknik, binanın cephelerinde, cepheyi darp eder şekilde açılan büyük kiriş yuvaları ile güney cephedeki kat izinde bugün yerinde görülmeyen ahşap malzemedir.

Tarihleme

Bu dönemde, konut haline dönüştürülen bina, kilisenin işlevini yitirmiş olduğu mübadeleden sonraki dönemde, Hıristiyan halkın kenti terk etmesi ile buraya gelen Türkler tarafından kullanılmıştır. Bu müdahaleler için en erken mübadelenin yapıldığı 1922 yılı verilebilir.

3- III. Ek-Onarım Aşaması

Yapının güney cephesinde görülen ve son aşamayı oluşturan inşaat izleri, halen anılan cephe üzerinde görülebilmektedir. Cephenin üç cepheli bölümünün batı kanadı ile doğu kanadının üstünde görülen müdahale, yapının dökülen taşlarının çimento katkıli bir harç (H5) ile yeniden örülmesi ile açıklanabilir (Tablo 3, Foto 158 a-b).

Yine yapının bu dönemine tarihleyebileceğimiz bir müdahale de yapı içindeki kubbeyi güneydoğu ve kuzeydoğudan destekleyen beton

ayaklardır. 0,22x0,23 m ölçülerinde olan kare ayaklar, bilinmeyen bir tarihte ortadan kalkan destek sisteminin yerine, kubbe yükünü karşılamak amacıyla yapılmıştır³¹².

Malzeme-Teknik

Binanın, güney cephesinde dökülen taşlarının yeniden örülerek kapatıldığı duvar örgüsünde kullanılan harç çimento katkılı koyu gri renklidir (H5, bakınız Tablo 3).

Tarihleme

Bu onarım, 1940-1960'li yılları arasında, Alanya'da yapılan onarımlar dönemini kapsayan dönem içinde değerlendirilmektedir³¹³.

---

³¹² Arık, 2005: 37.

³¹³ ³¹³ Arık, 2005: 37.

V. KARŞILAŞTIRMA ve DEĞERLENDİRME

A-Bazilikal Yapı Aşamasına İlişkin Saptamalar

İçkale Kilisesi'nde iki büyük inşaat aşaması ile üç ek-onarım aşaması belirlenmiş olup; bu iki büyük inşaat aşaması üzerinde durulmuş, her iki aşamaya ilişkin planlara yönelik analogiler yapılmaya çalışılmıştır³¹⁴.

İlk inşaat aşamasından kalan izler, apsis ile kuzey ve güney yan nef doğu duvarlarının çok az kalabilen bir bölümü ve batı alanda doğu-batı yönünde uzanan ve yer yer rastlanan duvar kalıntılarıdır. Mevcut bu kalıntılardan ortaya çıkan sonuç; binanın ilk inşaat döneminde, *üç nefli bir bazilika* olarak inşa edilmiş olduğudur (Şekil 2).

Binanın örtü sistemi ve batı bölümü ile ilgili ise tahminlerden öteye gidilememiş; yakın çevresindeki bölgelerde bulunan benzer örneklerine bakılarak değerlendirme ve restitüe yapılmıştır (Şekil 3-4).

İçkale Bazilikası gibi *üç nefli bazilikal* planlı yapılardan iki sıra sütun dizisi ile üç nefe ayrılan kiliselere; Pamphylia Bölgesi'nde

---

³¹⁴ İnşaat aşamaları için bakınız IV. Bölüm.

Alanya ve çevresinde Halil Limanı Ören Yeri'nde³¹⁵ ve Laertes Ören Yeri'nde, Alanya'ya 35 km uzaklıktaki Mylome A ve B³¹⁶, Side'de³¹⁷, Kilikya Bölgesi'nde Anamur A- Nekropol ve Merkez, Sömek Köyü Batı, Öküzlü Güney ve Silifke'de Tapureli A³¹⁸ Bazilikaları'nda; Likya Bölgesi'nde Kaş'ta Susuz Dağı Kolybrassos antik kentinde³¹⁹ bulunan kiliseler ile Andriake A-E³²⁰, Apollonia Aşağı³²¹, Aperlae Yukarı, Sura Vadisi³²² Bazilikaları'nda ve Kıbrıs'taki Panagia Kanakaria³²³ ile Soli³²⁴ Kiliseleri'nde rastlanmıştır³²⁵ (Şekil 34-58). Batı Anadolu'da

---

³¹⁵ Doğan, 2005a; 2000b: 101, resim 4; 2006: 537; Hellenkemper-Hild, 1986: 120-122, resim 183-184.

³¹⁶ Doğan, 2005a.

³¹⁷ Mansel, 1978: 257-261.

³¹⁸ Aydın, 2002.

³¹⁹ Doğan, 2005a.

³²⁰ Borchhardt, 1975: 402-411, fig. 61-65; Harrison, 1963: 141-142, fig. 17; Tekinalp, 2000; 2001: 495.

³²¹ Alpaslan, 2002: 129.

³²² Harrison, 1963: 144-145, şekil 21.

³²³ Arbel, 1999; Çalış, 2006; Englezakis, 1995; Megaw, 1977.

³²⁴ Çalış, 2006; Megaw, 1977.

³²⁵ Bunlardan Side Bazilikası'nda 12, Andriake Kiliseleri 6-7, Anamur Merkez Kilisesi 7, Hasanliler Kilisesi 6, Sura Vadisi ve Aperlae Yukarı Kiliseleri ise 6 kare şeklindeki payeler; Kıbrıs Asamatos Kilisesi'nde ise "T" şeklindeki 3 payeler; Kanlıdivane Bazilikaları ise 4-6 ve Sömek Köyü Batı Kilisesi 3, Öküzlü Güney Kilisesi 6, Kıbrıs Kanakaria Kilisesi'nde 5, Kıbrıs Soli Bazilikası 11 ve Hagia Trias Bazilikası ise 5 sütun dizisi ile yan neflere ayrılmıştır.

ise 4-7. yüzyıllar arasına tarihlenen Assos Güney, Sardis EA, Gülbahçe, Hierapolis Katedral, Hierapolis Direkli, Hierapolis Tiyatro, Milet H. Michael, Iasos Mousoleum, Doğu ve Akropolis, Bergama Aşağı, Efes Doğu Gymnasium, Milet Katedral, Iasos Agora Bazilikaları'nda görülmektedir³²⁶. Bu örnekler, İçkale Bazilikası'nın orta ve yan neflerinin de benzerleri gibi vaktiyle paye ya da sütunlarla bölüntülü olduğu anlamına gelir³²⁷.

Örnekleri verilen sütunlu bazilikalar arasındaki sütun aralıklarının 2,00 ile 2,40 - 3,10 ile 3,40 m arasında değiştiği anlaşılmıştır³²⁸. 2 sütundan 12 sütuna kadar değişen değerlerle üç nefe ayrılan Anadolu'daki bu bazilikalara bakılarak yapılan İçkale Bazilikası'nın restitüsyonunda, nefler birbirinden iki sıra 6 sütun dizisi ile ayrılmış; sütunlar arasındaki uzaklık 2,60 m., sütun çapları ise 0,50 m. olarak gösterilmiştir (Şekil 4).

Bu binaların apsis cepheleri, İçkale Bazilikası'nda olduğu gibi içten ve dıştan yarım daire planlıdır. Ancak; bu örneklerden Öküzlü Güney, Sömek Köyü Batı, Kanlıdivane, Anamur Merkez ve

---

³²⁶ Ceylan, 2000: 189.

³²⁷ Alanya Müzesi'nde, Bizans Dönemi'ne tarihlenen taş eserlerden sütun başlıkları, templon paye ve sütun başlıkları, atlar ayağı, sütun kaidesi, paye ve plaster başlıklarının bulunduğu bilinmektedir (Doğan, 2004). Kızıl Kule, Konstantin Kilisesi gibi çevre yapılarda ve bölgedeki ev ve kafelerde de rastladığımız sütun, sütun başlıkları ve kaideleri bazilika ile ilişkilendirilebilir kanıtlardır.

³²⁸ Buchwald, 1999a: 25; Ceylan, 2000: 193.

Hasanaliler Bazilikalarının apsis cephesi içten yarım daire planlı iken; dıştan düz bir duvar halinde düzenlenmiştir (Şekil 34-43). İçkale Bazilikası'nın apsis cephesinde görülen ikiz kemerli pencere açıklığı Halil Limanı, Laertes 3 ve 5 numaralı, Yabancı Ören, Andriake B ve C, Kanlıdivane 1 ve 3 numaralı, Öküzlü Güney, Aperlae Yukarı, Sura Vadisi Bazilikaları'nda da bulunmaktadır (Şekil 34- 37, 40-41, 48, 50, 53-55).

İçkale Bazilikası'nın apsis yayı bitiminde kuzey ve güney yönlerde görülen payandalara Andriake A-E, Laertes 3 numaralı, Anamur A, Merkez ve Nekropol, Hasanaliler, Kanlıdivane 3 numaralı, Sömek Köyü Batı, Sura Vadisi, Aperlae Yukarı Kiliseleri'nde rastlanmıştır (Şekil 35, 39-43, 44-47, 50, 52, 54-55).

Binada, pastoforyon odalarına ait izler yoktur³²⁹. Bu yönüyle Laertes 5 numaralı Bazilika, Andriake Kiliseleri, Anamur A ve Aperlae Yukarı Kiliseleri'ni hatırlatır (Şekil 36, 39-43, 44, 55).

Apsis çıkıntısı ile birlikte yaklaşık 29,00 x 17,00 m. boyutlarındaki İçkale Bazilikası ile değerlendirmeye alınan *üç nefli bazilikaların* ölçüleri yaklaşık olarak birbirine uymaktadır³³⁰ (Tablo 4). Bu ölçülere apsis çıkıntısı dâhil edilmiş, narteks ise dâhil

---

³²⁹ Hellenkemper-Hild, 2004: 590.

³³⁰ Apsis çıkıntısı 4,00 m.dir. Bazilikanın dikdörtgen bölümünü ölçüsü 25,00 x 17,00 m.dir.

edilmemiştir³³¹ (Tablo 7). Bu ölçülere göre İçkale Bazilikası'nın en-boy oranları da hesaplanmıştır. Yan nef oranı 1/6; orta nef oranı 1/3; yan neflerin orta nefe oranı 1/2; naosun en-boy oranı ise yaklaşık 1/2'dir. Bu oranlar ile değerlendirilen örneklerin oranları yaklaşık olarak benzemektedir³³² (Tablo 9).

İçkale Bazilikası'na plan ve ölçü bakımından benzer yapılara, Pamphylia'da Alanya ve çevresindeki Halil Limanı Mevkii'ndeki Kilise ile Mahmutlar Köyü'nde yer alan Laertes Ören Yeri harabelerinde bulunan 3-4 numaralı ve Yabancı Ören Bazilikaları³³³, Karaman'da Dağ Pazarı Nekropol Kilisesi³³⁴, Kilikya'da Canbazlı'nın 10 km kuzeyinde bulunan Tapureli A ve C (6. yüzyıl) Bazilikaları³³⁵, Ayaş'ın 8 km. kuzeybatısındaki Karaahmet Köyü yakınındaki Çatıören Bazilikası³³⁶, Silifke ve Uzuncaburç arasındaki İmamlı Bazilikası, Silifke'nin yaklaşık 40 km. uzaklığında bulunan Sömek Köyü yakınındaki iki kiliseden biri olan Batı³³⁷, Mersin (İçel)'de Yanıkhan Kuzey ve Güney³³⁸, İçel ili Erdemli İlçesi'nde 6. yüzyıla tarihlendirilen

---

³³¹ Buchwald, 1999a: 28, Tablo 1 ve 2.

³³² Buchwald, 1999a: 29, Tablo 3 ve 4; Ceylan, 2000: 190-192.

³³³ Akkaya, 2001: 5-7.

³³⁴ Hill, 1996: 160-162.

³³⁵ Hill, 1996: 174-175; 246-249.

³³⁶ Hellenkemper-Hild, 1986: 76-77, fig. 11; Hill, 1996: 147-148.

³³⁷ Aydın, 2004: 85-88.

³³⁸ Hellenkemper-Hild, 1986: 82-85, fig. 13-14.

Hasanaliler Köyü Kilisesi³³⁹, Kanlıdivane'deki dört bazilika, Likya Bölgesi Sura Vadisi'nde 6. yüzyıla tarihlendirilen bazilika ile Aperlea'daki bazilikalar ile batıda Muğla antik kentindeki Knidos (E) Bizans Kiliseleri'nde rastlanmaktadır (Şekil 34-58).

Binanın ölçüleri en çok Andriake B ve D ile Binbirkilise 5 ve 7 numaralı Kiliseleri ile benzetilmektedir. Nef uzunluğu ile ise Binbirkilise 3 numaralı kilise ile Sura Vadisi'ndeki kilise ile aynıdır (Tablo 7).

Kilikya Bölgesi'nde Anamur'un 8 km. kuzeyinde Kızılaliler Köyü içerisinde bulunan Kızılaliler Kilisesi, yaklaşık kare formundaki nasou ve boyutları ile İçkale Kilisesi'nden küçük bir yapıdır. Ancak; planı, apsis kuruluşu ve apsis cephesindeki ikiz pencerelerinin düzenlenişi açısından İçkale Bazilikası'nı hatırlatan 5-6. yüzyıl yapısıdır³⁴⁰.

Silifke ve çevresindeki Kanlıdivane'de bulunan dört bazilikadan 1 numaralı kilise, boyutları ve ikiz kemerli pencere kuruluşu ile³⁴¹; 6. yüzyıla tarihlendirilen 2 numaralı bazilika ise boyutları ile İçkale Bazilikası'nın ölçüleriyle yakındır³⁴² (Şekil 48-49).

---

³³⁹ Aydın, 1999-2000; Hellenkemper-Hild, 1986: 64-65.

³⁴⁰ 15,00 x 13,60 m. boyutlarındaki yapının apsis genişliği de 4,20 m.dir (Hellenkemper-Hild, 1986: 119, fig.19).

³⁴¹ Eyice, 1976-77: 424-425.

³⁴² Eyice, 1976-77: 429

Kanlıdivane 3 ve 4 numaralı bazilikalar, yamuk bir dikdörtgenden oluşan *üç nefli bazilikal* planlı kiliselerdir. 3 numaralı bazilikanın naosu ile ilgili kesin bir fikir olmamasına rağmen, 4 numaralı bazilikanın plan açısından farklılık gösterdiği, transeptli bazilika plan tipini yansıttığı göze çarpar. Bu yönü ile İçkale Kilisesi'nden ayrılan yapı, naos bölümünün, kuzey ve güney yan neflerinin de farklı ölçüler vermesi dışında, sütunlu ve üç nefli oluşu açısından İçkale Bazilikası ile benzerlik gösterdiği söylenebilir (Şekil 50-51).

Likya bölgesinde, Sura Vadisi'nde 6. yüzyıla tarihlendirilen kilise, İçkale Bazilikası ile oldukça benzer bir yapıdır³⁴³. Yapının apsis ve apsis pencere düzenlemesi İçkale Bazilikası'ndaki gibidir. Boyutları ile İçkale Bazilikası'na yakın bir özellik gösteren yapı, doğu cephesinde yer alan 2,10 m. genişliğindeki ikiz pencere kuruluşu ile de 2,20 m. genişliğindeki İçkale Bazilikası apsis penceresine benzemektedir³⁴⁴ (Şekil 54).

Yine Likya'da Aperlae bölgesinde bulunan ilk inşaat aşamasında üç nefli bir bazilika olarak inşa edilen Yukarı Kilise, İçkale Bazilikası ile yaklaşık ölçülere sahiptir. Binanın apsisi ve apsis penceresi, İçkale Bazilikası gibi ikiz pencere şeklinde düzenlenmiştir. Tarihi konusunda kesin bir bilgi vermeden ikinci dönemde yapının

---

³⁴³ Grossmann-Severin, 1981: 103; Harrison, 1963: 144-145, şekil 21.

³⁴⁴ Borchhardt, 1975: 414, fig. 67.

içinde meydana gelen değişikliklerle kilise için verilen 10-11. yüzyıllar İçkale Bazilikası'ndan daha geçtir³⁴⁵ (Şekil 55).

Batı'da ise Sardis'te ve Muğla Knidos'ta, *üç nefli bazilikalara* rastlanır. Sardis EA Bazilikası, boyutları ve planı ile İçkale Bazilikası'na benzer. Binanın içten ve dıştan yarım daire planlı apsis genişliği İçkale Bazilikası'ndan biraz büyüktür ve 4. yüzyıla tarihlenmektedir³⁴⁶ (Şekil 56).

Muğla'nın Datça antik kentinde bulunan Knidos E Kilisesi, nef genişlikleri ve boyutları açısından İçkale Bazilikası'na yakın ölçülerde olup, binanın yan neflerinin doğusunda da içten ve dıştan yarım daire planlı birer küçük apsis vardır³⁴⁷.

İçkale Bazilikası ile değerlendirmeye alınan yapılara kentin yakınında bulunan Kıbrıs Adası'nda da rastlamak mümkündür. Karpaz Yarımadası'nda Boltaşlı Köyü girişinde yer alan Panagia Kanakaria Manastır Kilisesi³⁴⁸ dört inşaat aşamasına sahiptir. İçkale Kilisesi ile benzer biçimde, birçok inşaat aşamasına sahip olması ve

---

³⁴⁵ Vann- Hohlfender, 1998: 447, şekil 11.

³⁴⁶Yapı ile ilgili yararlanılan kaynakta, Batı Anadolu'daki Bizans mimari formları periodlar halinde incelenerek gruplandırılmıştır (Buchwald, 1999b: 204, fig. 1-3).

³⁴⁷ Love, 1974.

³⁴⁸ Çalış, 2006; Megaw, 1997.

mimari özellikleri ile İçkale Bazilikası ile benzerlik gösteren yapı, en erken 6. yüzyıla tarihlenmektedir³⁴⁹ (Şekil 58).

Bazilika'nın giriş kapısının yeri konusunda, herhangi bir iz kalmadığı için hiçbir fikir yürütülememektedir. Ancak; karşılaştırılan örneklerden hareketle, binanın ana giriş kapısının batı cephede bulunduğunu söylemek mümkündür. Diğer cephelerde kapı olup olmadığı konusunda ise kesin bir yargı söylemek, verilerin eksik olmasından dolayı zordur.

Andriake A-E Kiliseleri, Anamur'daki Nekropol, Merkez, Kanlıdivane 1 ve 3 numaralı Bazilika, Sömek Köyü Batı, Öküzlü Güney Kiliseleri her bir nefe açılan birer kapı ile üçüz bir girişe sahiptir (Şekil 39-43, 45-46, 48, 50, 52-53).

Sura Vadisi, Kanlıdivane 2 numaralı, Kıbrıs Kanakaria ve Laertes Ören Yeri'ndeki kiliseler orta nefe açılan birer girişe sahiptirler (Şekil 35-37, 49, 54).

Plan şeması ve iç mekân düzenlemesi ile karşılaştırma yapılan yapılara ve kazı çalışmalarında ele geçen buluntulara göre İçkale Bazilikası, 5. yüzyıl sonu ile 6. yüzyıl arasına tarihlendirilebilir³⁵⁰.

---

³⁴⁹ Çalış, 2006: 15-17, Megaw, 1977.

³⁵⁰ Hellenkemper-Hild, 2004: 590; kazı çalışmalarında ele geçen II. Iustinos (565-578), II. Konstans (641-668) ve VI. Leo (886-912) dönemlerine ait sikkeler, bina için yaklaşık tarihler vermektedir (Arık, 2004).

A-1- Cephe Düzeni

İçkale Bazilikası'nın malzeme-teknik açıdan yapılan karşılaştırmasında ele alınan örneklerden çoğu ile benzediği görülmüştür.

İçkale Bazilikası, cephe düzenlemesi açısından özellikle apsis cephesinde yer alan ikiz kemerli pencere açıklığı ile Halil Limanı Kilisesi ile benzetilmektedir . Yapı, cephenin ortasında görülen pencere kenarlarında kalabilmiş kemer yaylarının bir kısmına sahip olması ile İçkale Bazilikası'nın pencere düzenlemesini hatırlatır³⁵¹ (Foto 158-159). Alanya'ya yakın bir yerleşimde bulunan binanın cephe düzenlemesinin yanında binanın duvarlarında kullanılan malzeme-teknik özellikleri de İçkale Bazilikası'nın çok yakın benzeridir. Bina, İçkale Kilisesi gibi 6. yüzyıla tarihlenmektedir³⁵².

Laertes Ören Yeri'nde bulunan 3 numaralı bazilika, moloz taş ve düzensiz kesme taş malzeme ile örülen duvar tekniği ile İçkale Bazilikası malzeme-teknik özellikleri ile benzetilmektedir³⁵³. Yine aynı

---

³⁵¹ Özellikle malzeme-teknik yönünden de benzerdir (Doğan, 2006: 537; 2005; Hellenkemper-Hild, 1986: 120-122, resim 183-184).

³⁵² İçkale Kilisesi kazılarında bulunan II. Iustinos (565-578), II. Konstans (641-668) ve VI. Leo (886-912) dönemlerine ait sikkeler bazilikanın tarihi hakkında bilgi vermektedir (Arık, 2002: 529; 2003, 2005-3, 2005).

³⁵³ Akkaya, 2001: 5-6.

bölgedeki 4 numaralı bazilika, küçük moloz taş ve düzensiz kesme taş örgülüdür ve apsiste yer yer fresko izleri mevcuttur³⁵⁴.

Silifke ve çevresinde Kanlıdivane’de bulunan dört bazilikadan 1 numaralı kilise, apsis cephesinin ortasında bulunan ikiz pencere kuruluşunun yanı sıra, kemerlerinin düzgün kesme taşlarla örgülü olması ve binanın batı cephesinde iki sütunun taşıdığı iki kemerli üçüz bir girişe sahip olması ile İçkale Bazilikası ile benzerlik gösterir³⁵⁵.

A-2- Örtü Sistemi

İçkale Bazilikası’nın örtü sistemine ilişkin hiçbir iz bulunmamaktadır. Ancak; planı itibariyle ve benzer örnekleri ile yapılan karşılaştırmalar doğrultusunda bir sonuca varılabilir. Mersin’in Erdemli İlçesi’ndeki Hasan aliler Köyü’ndeki Kilise’nin orta nefi beşik, yan nefleri ise tek pahlı kırma bir çatı ile Kıbrıs’ta, Diskarpaz’da bulunan Asamatos Kilisesi³⁵⁶ ahşap çatı ile örtülmüştür. Bu durumda, İçkale Bazilikası’nın naos bölümünün ahşap kirişlemeli bir çatı; apsisin ise yarım bir kubbe ile örtülü olduğu sonucuna varılabilir³⁵⁷.

---

³⁵⁴ Akkaya, 2001: 6.

³⁵⁵ Eyice, 1976-77: 424-425.

³⁵⁶ Megaw, 1946: 50, fig. 6-7.

³⁵⁷ Hellenkemper-Hild, 2004: 590.

B- Trikonchos Yapı Aşamasına İlişkin Saptamalar

İçkale Kilisesi II. inşaat aşamasında, *trikonchos* plan tipinde inşa edilmiştir (Şekil 11). *Trikonchos*, üç yapraklı yonca şeklindeki yapılara verilen plan tipidir. Merkezi bir plan çevresinde eşit büyüklükte yarım daire planlı üç konkhosun -yaprağın- yer aldığı plan tipi *cella trichora*, *cella trichorum (triclinium)* ve *üç konkhoslu* plan olarak adlandırılmaktadır³⁵⁸. Merkezdeki kare bölüm çapraz tonoz ya da kubbe ile yarım daire-eksedra formundaki yan kollar ise yarım kubbe ile örtülmektedir. Yan kollar bazen karenin aynısı ölçülerinde veya İçkale Kilisesi'nde olduğu gibi çokgen kılıf içine alınırken bazen de yapının tümü kare ya da doğu-batı yönünde bir dikdörtgen içine alınır³⁵⁹.

Stollmayer, *üç yapraklı yonca* planlı yapıları aralarında; *bağımsız (serbest)*, *tek nefli* ve *çok nefli* olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Ayrıca her birinin bir alt grubunu oluşturmak da mümkündür³⁶⁰.

Trikonchos planın bağımsız (serbest) olan türü, yapının tümüne hâkim olan *trikonchos*; *tek nefli trikonchos* kuzey-güney-doğu kollarının yonca şeklinde, batı kolunun doğu-batı doğrultusunda

---

³⁵⁸ Aydın, 2005: 244; Deichmann, 1954: 944.

³⁵⁹ Aydın, 2005: 244; Deichmann, 1954: 945-946.

³⁶⁰ Aydın, 2005: 244; Stollmayer, 1999: 116.

uzanan türü; *çok nefli trikonchos* ise, bazilikaların doğu bölümünün *trikonchos*, batısının ise bazilikal planlı olduğu *Mısır Ege Tipi* olarak adlandırılan bir bazilika türüdür.

Trikonchos plan tipi, Erken Bizans Dönemi'nden itibaren çeşitli yapı türlerinde görülmektedir³⁶¹ (Tablo 6). 3. ve 4. yüzyıllarda Hristiyan mimarisinde merkezi tipte çokgen, yuvarlak, kare, haç ve *tetragonchos* ile birlikte *trikonchos* plan tipini, farklı işlevler üstlenen saray³⁶², kabul salonları, vaftizhane ve martyriumlar gibi yapı türlerinde görmek mümkündür³⁶³. *Trefoil* ya da *trikonchos* plan olarak bilinen *üç yapraklı yonca* planının ilk örneklerinden biri, Sardis'te Antonia Claudia Sabina Mezar Yapısı'nda³⁶⁴ görülmektedir.

Roma imparatorluk tarihinde daha çok mezar yapılarında kullanılan *trikonchos* plan, Erken Hristiyanlık Dönemi 5. ve 6. Yüzyıl başından itibaren Filistin, Mısır, Anadolu, Ermenistan, Hırvatistan ve İtalya'nın yer aldığı geniş bir coğrafyada yerini almış ve genellikle şapellerde uygulanmıştır³⁶⁵.

---

³⁶¹ Mercangöz, 1990: 126.

³⁶² Bizans saray yapılarında bir hayli yaygın olan *trikonchos* planı, İslam mimarisinde de yaygın olarak kullanılmaktadır (Bent, 1887); Lavin, 1962.

³⁶³ Aydın, 2005: 244; Mercangöz, 1990: 127.

³⁶⁴ Butler, 1913: 477; Ward-Perkins, 1966: 297, dipnot 3.

³⁶⁵ Aydın, 2005: 244; Harrison, 1963: 149; Stollmayer, 1999: 135.

Trikonchos planının görüldüğü ilk örnekler, saray, sivil mimari yapıları ya da piskoposluk mekânlarıdır³⁶⁶. Özellikle Erken Dönem Bizans Saray Mimarisi'nde *triclinium*³⁶⁷ olarak da adlandırılan kabul salonları veya odalarda yaygın olarak uygulanan *trikonchos* planı, Stollmayer'in gruplandırmasında ilk yapı grubunda yer alan yapının tümüne hâkim olan bağımsız *trikonchos* şeklindedir³⁶⁸. Bu mekânların, akşam yemeklerinin yendiği, yakın arkadaşlar ile ailelerin oturduğu ve bazen de büyük yemek davetlerinde ve soylu misafirlerin kabulünde rol oynayan salonlar olarak tarif edilirken³⁶⁹; ayrıca, geç antik çağda farklı görevler üstlendiğinden bahsedilmektedir: Bir kolu giriş bölümü ve diğer bölümleri ise ana mekânı oluşturmaktadır³⁷⁰. Merkezi *triclinium* ya da kabul salonunda tercih edilen *trikonchos planı*, erken Bizans sivil yapılarında ve Roma Saray Mimarisi'nde Nero'nun Domus Aureası'na kadar geri giden yaygın bir uygulamadır³⁷¹.

Ptoleamis'deki *trikonchos* planlı kabul salonunun benzerini, Apollonia yakınındaki Dux'da, Aphrodisias'da, Bosra Sarayı'nda,

---

³⁶⁶ Trikonchos planlı yapılarla ilgili geniş tipoloji ve örnekler için bakınız Romancuk, 2005; Steppan, 1995; Stollmayer, 1999.

³⁶⁷ Lavin, 1962.

³⁶⁸ Ward-Perkins, 1966: 298.

³⁶⁹ Dark, 2004: 38

³⁷⁰ Dark, 2004: 40.

³⁷¹ Mango, 2006: 79.

Sicilya Piezza Armerina’da ve III. Leo Triclinium Lateran’da görmek mümkündür³⁷² (Şekil 59-60, 62-63). İslam Mimarisinde de, 6. yüzyılın sonuna tarihlenen Mshatta Sarayı’nda rastlanır³⁷³ (Şekil 61).

Ptoleamis’deki *trikonchos* planlı oda, İçkale Kilisesi planında olduğu gibi doğu kolu kuzey ve güney kollara göre daha derin tutulmuş, batı kolunun ise enlemesine dikdörtgen planlı olarak düzenlenmiştir³⁷⁴. İçkale Kilisesi’nin de doğu kolunun dehliz şeklinde uzanması, önceki yapının apsisinden kaynaklanan bir durumdur (Şekil 59).

Diğer yapılar ise *serbest trikonchos* grubundadır ve bunlar, kare bir mekânın üç yönden yarım daire planlı kollar ile sonlanması ile elde edilmiştir.

Anadolu’da da *trikonchos* planlı kabul salonlarına Side’de rastlanır. Buradaki Piskoposluk Sarayı’nda VII ve III ile gösterilen odalar kare bir mekânın *trikonchos* planlı hale getirilmesiyle oluşturulan *serbest trikonchos* grubunda yer almaktadır (Şekil 64).

Stollmayer’in *çok nefli trikonchos* plan tipi içinde incelediği *Mısır Ege Tipi* olarak adlandırılan doğu bölümü *trikonchos* planlı bazilikalar Mısır, Suriye, Filistin, Yunanistan ve İtalya bölgesinde

---

³⁷² Dark, 2004: 39-40, şekil 2.1; Steppan, 1995.

³⁷³ Grabar, 1964.

³⁷⁴ Dark, 2004: 39-40, şekil 2.1.

yaygın olarak kullanılan bir yapı türü olup; örnekleri, Anadolu topraklarında da görülmektedir³⁷⁵.

Doğu bölümü *trikonchos* planlı yapılar özellikle güneyde Mısır, Suriye ve Filistin bölgelerinden Anadolu topraklarına girmiştir³⁷⁶. Bu yapılardan özellikle Anadolu örneklerinin orta nef ve bema bölümünü

---

³⁷⁵ Trikonchos planlı yapılarla ilgili birçok örneklerin ele alındığı geniş kapsamlı bir kaynaklar Steppan, 1995; Stollmayer, 1999.

³⁷⁶ 5. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen Hermopolis (Ashmunein)'teki katedralde ve Beyaz Manastır olarak bilinen Deir-el-Abiad, 430-440 yıllarına tarihlendirilmektedir (Krautheimer, 1975: 120-121, şekil 67-68; Teteriatnikov, 1988: 67, fig. 8-9). Sühag Bazilikası 431-451 yılları arasına tarihlendirilir (Grossmann, 2008: 35, şekil 1). Beytüllahim Doğum Kilisesi'nde de bu plana rastlanmıştır (Ebersolt, 1934; Krautheimer, 1975: 279, şekil 227; Steppan, 1995: 66). Atina'da 11. yüzyıl başına tarihlenen Panagia Lykodemou Kilisesi'nde de bu plan tipi görülür (Krautheimer, 1975: 431, 446, Mango, 2006: 182, şekil 192; Steppan, 1995: 126); Distomo Stiris'te Hosios Lukas Manastırı Katholikon Kilisesi'nin (11. yüzyıl ilk yarısı) IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055) tarafından yapıldığı iddia edilerek, yapının 7. yüzyıl Ermeni mimarisi yapıları ile benzer plan şemasına sahip olduğuna değinilir (Curcic, 1977: 104, fig.18); Phocis'te 6. yüzyıl tarihli St. Luc Kilisesi 11. yüzyıl başına aittir (Millet, 1916: 163-165, şekil 131); 7. yüzyıl tarihli Paramythia Bazilikası, Sparta Bazilikası ve 6-7. yüzyıl tarihli Epiros Bölgesi'ndeki Dodona Bazilikası, İtalya'da piskoposluk merkezi Napel dışında Cimitile-Nola'da St. Felix Manastır kilisesi, doğusu *trikonchos* planlı kiliselerdir ve 4 yüzyıl sonu ile 5. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir (Krautheimer, 1975: 207, şekil 159; Steppan, 1995: 35; Stollmayer, 1999). Syracuse S.Pietro Baias Kilisesi 5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başına tarihlenmektedir (Krautheimer, 1975: 513; Nicklies, 1994: 18-19, fig.12).

içeren kesiminde, daha sonraki bir dönemde daha küçük boyutlarda bir kilise inşa edildiği görülmüştür.

Anadolu'da güney kıyılarda kendini gösteren bu yapılara, Antalya'nın antik Myra kenti kuzeyinde yer alan ve birbirine yakın yerleşimli dört manastır grubunda rastlanmaktadır: Alacahisar³⁷⁷, Dikmen³⁷⁸, Karabel³⁷⁹, Batı Asarcık³⁸⁰ ve Devekuyusu'nda³⁸¹ bulunan bu manastırlar Mısır örneklerinden farklı olarak transeptsiz olup, neflerin doğu bölümü *trikonchos* ile kaynaşmış durumdadır³⁸² (Şekil 65-69). Sadece apsis bölümü *trikonchos* planlı diğer bir yapı yine Likya bölgesinde Aperlea'da³⁸³ ve Patara Doğucasarı Akropolü'nde³⁸⁴,

---

³⁷⁷ Aydın, 2006: 43.

³⁷⁸ 4,50 m. ölçülerindedir (Aydın, 2006: 44; Foss, 1994: 29; Harrison, 1963: 130, fig.8).

³⁷⁹ Foss, 1994: 28; Harrison, 1963: 132, fig. 11; Krautheimer, 1975: 286; Steppan, 1995: 42.

³⁸⁰ Aydın, 2006: 43; Harrison, 1963: 137, fig. 14.

³⁸¹ Devekuyusu'nda bulunan yapı, apsis duvarında ikiz pencere açıklığına sahiptir. 6,20 m. çapındaki apsisin ölçüleri Karabel'deki Manastır yerleşiminde bulunan *trikonchos* ile yakın ölçülere sahiptir. İlk yapı döneminde doğu bölümü *trikonchos* planlı olan yapının yarım daire mekânları yarım kubbeler ile örtülüdür (Aydın, 2006: 41, 44; Harrison, 1963: 137, şekil 10; Harrison 1979: 527).

³⁸² Aydın, 2006: 43-44; Çorağan, 1989: 90; Grossmann-Severin, 1981: 101-111; Harrison, 1963: 126-147; Harrison, 1979: 526-527; Kuyulu, 1978-1980: 52; Mercangöz, 1990: 127.

³⁸³ Hohlfender-Vann, 1999-2000.

İstanbul'da ise Toklu Dede Mescidi'ndedir³⁸⁵ (11-12. yüzyıl) (Şekil 70-71).

Apsis dışında, pastoforyon odalarında da sıklıkla kullanılan *trikonchos* planı, İstanbul'da Komnenoslar ve Palailogoslar Dönemi yapılarından 10. yüzyıl ilk yarısına tarihlendirilen Molla Fenari İsa (Theotokos Konstantinos Lips Manastırı) Kuzey³⁸⁶ (907) ve Güney Kilisesi³⁸⁷(1282), 1100 yılı civarına tarihlendirilen Kilise Cami³⁸⁸ ve

---

³⁸⁴ Erken Bizans Dönemi ikinci evre yapısı olan bazilika, doğu bölümü *trikonchos* planlı ve üç neflidir. 4 ayak ile 3 nefli hale getirilen bazilika taş ve kiremit kırıklı bir duvar ile örülmüştür (Aydın, 2006: 40,45; Işık, 2000: 85).

³⁸⁵ Mathews, 1975: 38-39; Müller-Wiener, 2002: 206-207; Steppan, 1995: 78.

³⁸⁶ İstanbul Fenari İsa Kuzey Kilisesi Patrik ve Drungarios Konstantinos Lips tarafından 907 yılında inşa edilmiştir. "Lekesiz Meryem"e ithaf edilen yapı, 11-12. yüzyıllarda temelinden itibaren yeniden inşa edilmiştir. *Üç yapraklı yonca* formulu ve çapraz tonoz örtülü pastoforyon odaları, imparatoriçe Theodora tarafından 1296 yılından önce yapılmış olan Güney Kilisesi'nin diakonikonunda da uygulanmış olup; farklı olarak kuzey ve güney nişleri fazla bir derinliğe sahip değildir. Aynı durum, apsis için de geçerlidir. Bu yönü ile özellikle Likya Bölgesi'nde karşılaşılan örneklerde görülen *doğusu trikonchos* planlı yapıları akla getirmektedir (Curcic, 1977: 109; Eyice, 1980: 17; Krautheimer, 1975: 380-381; Mango, 2006: 165, 236, şekil 245-246; 220, şekil 225-226; Steppan, 1995: 75, 78).

³⁸⁷ Eyice, 1980: 15-21; Krautheimer, 1975: 80-83, 312-313; Mango, 2006: 220.

³⁸⁸ Molla Gürani Cami adı ile de bilinmektedir. Kilise aynı zamanda cephe düzeni, yuvarlak kemerli pencerelerin çevrelediği yüksek kasnaklı kubbe örtüsü ile ve malzeme-teknik açıdan da İçkale Kilisesi ile benzerlik göstermektedir (Eyice, 1980:

Laleli semtinde bulunan ilk *kapalı yunan haçı* planlı kiliselerden biri olan manastıra ait Myrelaion (Bodrum Cami) Kilisesi³⁸⁹ (920), Zeyrek Kilise Cami Pantokrator Kilisesi³⁹⁰ (1118-1124), Gül Cami³⁹¹ (1050-1150); Bithynia bölgesinde Dil İskeleyi'nde bulunan Yılanca Bayır Kiliselerinde (9. yüzyıl)³⁹²; Likya Bölgesi'nde, Finike'nin yaklaşık 50 m. güneyindeki Kök Burnu'ndaki Manastır Kilisesi'nde³⁹³, Kumluca'nın 27 km. kuzeyindeki Akalissos³⁹⁴ ve Melanippe Bazilikası'nın sadece güneydoğu köşesindeki diakonikon mekânında³⁹⁵ görülmektedir (Şekil 72-77).

62; Krautheimer, 1975: 386, şekil 317, Mango, 2006: 224-229; Müller-Wiener, 2002: 169-171; Steppan, 1995: 76.

³⁸⁹ Bu mekânların doğusunda birer pencere açıklığı bulunmaktadır: Kuzeydeki odanın pencere açıklığı güney odaya göre daha büyüktür. Tamamı tuğla malzeme ile yapılmış, yüksek bir alt yapı üzerine inşa edilmiştir (Mango, 2006: 166-167, şekil 174-175; Müller-Wiener, 2002: 103-104; Steppan, 1995: 75).

³⁹⁰ Sadece prothesis mekânı *trikonchos* planlıdır. 1118-1124 yıllarına tarihlenen kilise, imparatoriçe Hz. Eirene tarafından yaptırılmıştır (Mango, 2006: 197-203, şekil 206-208; Müller-Wiener, 2002: 209-215; Steppan, 1995: 76).

³⁹¹ Krautheimer, 1975: 388-390, Mango, 2006: 201; Müller-Wiener, 2002: 140-142; Steppan, 1995: 77.

³⁹² Curcic, 1977: 99, fig.7.

³⁹³ Aydın, 2006: 42; Grossmann-Severin, 1981: 104-105; Harrison, 1963: 138, fig. 15.

³⁹⁴ Aydın, 2006: 43.

³⁹⁵ Aydın, 2006: 42; Harrison, 1963: 138-19, şekil 15; Jacobek, 1994: res.6.

Trikonchos planı kabul salonu-*triclinium*-, pastoforyon, apsis bölümleri dışında manastır ve kiliselerin ek yapılarında, özellikle vaftizhane, martyrium gibi yapılarda daha çok tercih edilmiştir. Anadolu'da yaygın olarak görülen *trikonchos* planlı ek mekânlar, Likya Bölgesi'nde Güceymen Tepesi³⁹⁶, Letoon³⁹⁷, Andriake³⁹⁸, Xanthos Akropolis³⁹⁹ ve Olympos'ta Piskoposluk⁴⁰⁰ Kiliseleri'nde görülmektedir⁴⁰¹: Andriake Limanı'nda bulunan A Yapısı'na ek olarak yapılan A2 Ek Yapısı'nda⁴⁰², Elmalı Hacımusalar Köyü Kilisesi ikinci yapı dönemi⁴⁰³ güneydoğu cephede, Gülmez Asar Bazilikası yanındaki yapı⁴⁰⁴, Akalissos Kilisesi'nin kuzeydoğusunda ve Limyra'dadır⁴⁰⁵. Andriake A2 Ek Yapısı, diğer ek yapılar gibi 10-11. yüzyıla tarihlenmekte olup Orta Bizans Dönemi özelliği göstermektedir⁴⁰⁶ (Şekil 78-39).

---

³⁹⁶ Aydın, 2006: 40; Grossmann-Severin, 1981: 107.

³⁹⁷ Aydın, 2006: 42; Foss, 1994: 13.

³⁹⁸ Foss, 1994: 25; Grossmann-Severin, 1977: 101-102; Harrison, 1963: 142.

³⁹⁹ Aydın, 2006: 42.

⁴⁰⁰ Mezar ya da vaftizhane olduğu düşünülmektedir (Parman, 2001: 137-144 çizim 1; Uçkan Olcay, 2008: 53).

⁴⁰¹ Aydın, 2006: 41-42; Harrison, 1963: 126-147.

⁴⁰² Aydın, 2006: 41; Tekinalp, 2000, 2001: 512-513.

⁴⁰³ Aydın, 2006: 41.

⁴⁰⁴ Aydın, 2006: 41.

⁴⁰⁵ Aydın, 2006: 42; Harrison, 1963: 126-147.

⁴⁰⁶ Tekinalp, 2001: 495, 512.

Tez konusunu oluşturan İçkale Kilisesi *tek nefli trikonchos planlı* grupta yer almaktadır ve bu grupta yer alan yapılar değerlendirmeye alınacaktır.

İçkale Kilisesi, önceki yapı dönemine ait bir yapının – bazilikanın- apsisi kullanılmak suretiyle yeniden inşa edilmiştir. Önceki yapının kalan mimari kalıntılarıyla yeniden inşa edilmesi, Likya Bölgesi'nde sıkça rastlanan bir durumdur⁴⁰⁷. Gürses, Sura Ova Kilisesi, Patara, Karabel Manastır Kilisesi (5-6. yüzyıl)⁴⁰⁸, Dikmen, Alacahisar, Deve Kuyusu, Batı Asarcık⁴⁰⁹, Arycanda Mabet Kilise ve Side AA Bazilikası⁴¹⁰ gibi yapılarda⁴¹¹ bu tür uygulama bulunmaktadır⁴¹².

Bina ile öncelikle Anadolu örnekleri ile karşılaştırma yapmak, bu plan tipinin Anadolu'da tercih edilmesinin nedenlerini de ortaya çıkarmak açısından gereklidir. Daha çok güney kıyılarda görülen *trikonchos* planlı yapılardan Alanya ilçesine daha yakın bir bölge olan Kilikya ve Isaura Bölgesi'nde bulunan yapılar ele alınmıştır. Antakya

---

⁴⁰⁷ Tekinalp, 2000: 321; Peshlow-Jacobeck, 1993: 61.

⁴⁰⁸ Alpaslan, 1998: 164, 167; 2002: 127; Grossmann-Severin, 1981: 106; Jacobek, 1994: 12-13, res.6.

⁴⁰⁹ Grossmann-Severin, 1981: 109.

⁴¹⁰ Eyice, 1978: 258; Mansel, 1978: 257-266.

⁴¹¹ Alacahisar Kilisesi, doğu bölümü kayaya oyulmak suretiyle yapılmış doğusu *trikonchos* plan teşkil eden bir bazilikadır (Harrison, 1963).

⁴¹² Tekinalp, 2000: 321.

Simeon Stylites Kilisesi, Mersin'in Mut ilçesinde bulunan 5. yüzyıla tarihlenen Mahras Dağı'ndaki yapı⁴¹³, yine 5. yüzyıla tarihlenen Gazipaşa'da Güney Köyü Nohut Mahallesi'ndeki Kragos Antiokheiası ve Adana Feke ilçesinde yer alan Süphandere Köyü'ndeki yapı (12-14. yüzyıl) *trikonchos* planlıdır⁴¹⁴ (Şekil 82-84). Adana Feke ilçesinde halk tarafından "ziyaret" olarak adlandırılan Süphandere Köyü'ndeki *trikonchos* yapı *tek nefli trikonchos* tipindedir. Yapı, doğu, kuzey ve güney kollarının içten ve dıştan yarım daire planlı; batı kolunun ise dikdörtgen planlı oluşuyla İçkale Kilisesi ile benzer (Şekil 82).

Likya'da, Kumluca ilçesi Güneşli Köyü'nde, kalenin kuzeyindeki tepenin yamacında yer alan *tek nefli trikonchos* planlı kilise, İçkale Kilisesi'nde olduğu gibi önceki evreye ait bir yapının apsisi kullanılarak yapılmıştır. Apsis, eksenden biraz kaymış biçimdedir ve yapıya giriş güney ve batı cephelerde bulunan birer kapı açıklığından sağlanmaktadır⁴¹⁵. Binanın, İçkale Kilisesi'nden ayrılan yönü batı kolun doğu-batı yönünde uzanmasıdır. Kuzey ve güney kollar ise, İçkale Kilisesi'nden farklı olarak kare bir kılıf içindedir (Şekil 85).

Likya ve Kilikya dışında Kapadokya Bölgesi'nde de trikonchos yapılara rastlanmıştır. Kapadokya Bölgesi'nde, Madenşehir 9

---

⁴¹³ Aydın, 2005: 242-243.

⁴¹⁴ Aydın, 2005: 241-262; Rosenbaum vd.; 1967:18-20, fig.12.

⁴¹⁵ Doğan, 2004: 79, çizim 2.

numaralı yapı, Ortaköy H. Georgios, Tagar⁴¹⁶, Kızılören ve Göstesin Kaya Kiliseleri *trikonchos* planlıdır⁴¹⁷. Özellikle Madenşehir 9 numaralı yapı, Ortaköy H. Georgios ve Göstesin Kaya Kiliseleri'nin planları ile İçkale Kilisesi ile hemen hemen aynı şekilde düzenlenmiştir (Şekil 86-89).

Karadağ'da Madendağı'nın eteğinde yer alan yapılardan günümüze temelleri ulaşabilen 9 numaralı yapı, 6 numaralı bazilikanın kuzeyinde *üç yapraklı yonca* planlı küçük bir şapel şeklindedir⁴¹⁸ (Şekil 86). Vaftiz binası olarak tarif edilen yapının İçkale Kilisesi'nden farkı, kolların dıştan da yarım daire planlı olması ve batı kolun doğu-batı yönünde uzanmasıdır. Orta kare mekân ise üçgen köşe taşları ile geçilen bir kubbe ile örtülüdür⁴¹⁹.

Ortaköy'de bulunan H. Georgios Kilisesi'nin doğu kolu dıştan yedi cepheli, diğer kolları ise beş cepheli kılıf içindedir. Bu yönüyle bina, İçkale Kilisesi'nin dıştan üç cepheli kılıf içindeki kuzey ve güney kolları ile benzerlik gösterir (Şekil 87). Yalnız, İçkale Kilisesi, bu kollarının üç cepheli kılıf içine alınması, doğu kolun da dıştan yarım

---

⁴¹⁶ Restle, 1967; Steppan, 1995: 130.

⁴¹⁷ Çorağan, 1989: 86.

⁴¹⁸ Tamamen yıkılan bina, temel izlerden anlaşıldığına göre üç yonca yaprağının ortasında kare bir mekân bir kule halinde yükselmekte ve pandantif gibi üçgen biçimli köşe taşları ile geçilen bir kubbe ile örtülmektedir (Eyice, 1971: 34 resim 72-78).

⁴¹⁹ Eyice, 1971: 34.

daire planlı olması, batı kolun ise enlemesine bir dikdörtgenden oluşması ile farklıdır. H. Georgios Kilisesi girişi, İçkale Kilisesi'nden farklı olarak bir tanedir ve farklı bir cephede düzenlenmiştir⁴²⁰. İçkale Kilisesi'nde ise batı kolun batı duvarındaki kapının yanı sıra kuzey kolda da bir giriş mevcuttur. Yapının örtü sistemi, İçkale Kilisesi gibidir. Orta kare mekân pandantif geçişli tambur bir kubbe, kuzey ve güney eksedralar yarım kubbe, bema ve batı kol ise beşik tonoz örtülüdür⁴²¹. Kuzey-güney yönündeki bema, İçkale Kilisesi'ndeki gibi enine dikdörtgen planlıdır ve doğu-batı yönlü beşik tonoz ile örtülüdür⁴²².

Kapadokya'da, Niğde-Nevşehir illeri sınırları içinde Göstesin (Ova ören) Köyü yakınındaki ören yerinde, yüksekçe kayalık bir kesimde yerli kayalara oyularak yapılan nekropol ile *trikonchos* planlı şapel, İçkale Kilisesi ile oldukça benzer bir plan tipindedir. Apsis nişinin doğusunda 0,25x0,60 m. ölçülerinde yarım daire planlı bir niş daha bulunmaktadır. 6-10. yüzyıllar arasına tarihlenen bina, H. Georgios Kilisesi gibidir. Orta kare bölüm, İçkale Kilise'nde olduğu gibi kubbe ile örtülüdür; farklı olarak kubbeye geçiş burada tromp ile sağlanmıştır. Batı kol da, İçkale Kilisesi'nde olduğu gibi doğu-batı yönünde beşik tonoz, diğer kollar ise birer yarım kubbe ile örtülüdür.

---

⁴²⁰ Batı kolun güney cephesinde bulunmaktadır (Ebersolt, 1934: 38, fig. 27.; Rott, 1908: 149, resim 48).

⁴²¹ Rott, 1908: 149, fig. 48.

⁴²² Rott, 1908: 149-150.

Ölçüleri ile İçkale Kilisesi'nin 2 katı küçüklüğünde olan bina, plan tipi ile İçkale Kilisesi'ni yansıtır. Yapıya giriş, batıda batı kolun ortasındaki dikdörtgen kapı ile sağlanması ile İçkale Kilisesi'ne benzemektedir⁴²³. Bu girişin önünde kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen planlı nekropol odası bulunmaktadır. Bu bölüme giriş de batı cephede bulunan dikdörtgen kapı ile sağlanır (Şekil 88).

Batıda ve Trakya Bölgesi'nde de *trikonchos* planlı kiliseler bulunmaktadır. Bunlar, Muğla'nın Bafa Adası'ndaki Kilise ile Trakya Bölgesi'ndeki Vize Kaya Kilisesi'dir⁴²⁴ (Şekil 90-91).

İçkale Kilisesi ile en çok benzerlik gösteren yapı Muğla'nın Milas ilçesinin Selimiye bucağı sınırları içinde yer alan Bafa Gölü'nün kuzeyinde eski bir manastır kalıntısı içindeki Bafa Menet Adası'ndaki kilisedir (Şekil 90). Doğu-batı yönünde uzanan yapı, 3,40 x 1,70 m. ölçülerinde bir apsis ile içten yarım daire planlı dıştan ise beş cepheli kollara sahiptir. Yapı, kuzey ve güney kolların boyutları ve dıştan beş cepheli olması ile İçkale Kilisesi ile benzerlik gösterir.⁴²⁵ Yapının tarihi Madenşehir 9 numaralı yapı gibi belirsiz olup, benzer örnekleriyle 9-11. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir⁴²⁶.

---

⁴²³ Gürçay - Aktok, 1965: 35-36.

⁴²⁴ Çorağan, 1989: 90.

⁴²⁵ Mercangöz, 1990: 120-122.

⁴²⁶ Mercangöz, 1990: 132.

Anadolu dışında tek nefli ve ibadet mekânı olarak inşa edilen *trikonchos* yapılardan, özellikle Yunanistan ve Girit'te bulunan örnekler önemlidir. *Trikonchos* planın ortaya çıkışı erken 9.-10. yüzyıllarda, Yunanistan'ın Athos Yarımadası'ndadır. *Trikonchos* planı, bu bölgede yeniden ortaya çıkmış ve bunu takip eden üç yüzyılda da yaygın olarak kullanılmaya devam etmiştir⁴²⁷. Serbest haç planının kuzey ve güney kollarının içten yarım daire planlı olarak inşa edilmesiyle ortaya çıkan *trikonchos* planın Balkanlarda yaygın olarak kullanımı, Ortodoks Kültürü içinde koro ve müziğe verilen önemden kaynaklanmaktadır. Bu şekilde, apsis önü ve bema daha geniş hale gelmiş ve vurgulanmıştır. Planın Athos Yarımadası'nda çıkması, bu bölgenin mistik bir karakter taşımasını sağlamıştır. Athos Yarımadası kiliselerinin hepsi *üç yapraklı yonca* planında inşa edilmiştir ve bu plan, *Athonit* olarak adlandırılan keşiş ve rahipler tarafından 961 yılından sonra Balkanlar'a taşınmıştır. Plan, özellikle Yunanistan, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan'daki manastır yapılarında tercih edilmiştir⁴²⁸.

Athos Yarımadası dışında, Yunanistan ve Girit'te oldukça fazla sayıda 10-11. yüzyıllara tarihlenen *trikonch* yapı bulunmaktadır⁴²⁹. Kumpelidiki ve Varasovas Hagios Demetrios Kiliseleri, İçkale Kilisesi

---

⁴²⁷ Anonymous, 1874; Palade, 2007: 53.

⁴²⁸ Anonymous, 1874; Babic, 1969: 44; Curcic, 1977: fig.5; Mango, 2006: 177-180, şekil 186; Orlandos, 1999a : 105-120; Palade, 2007: 49-63.

⁴²⁹ Orlandos, 1999a: 117.

ile aynı plan tipinde yapılardır; farklı olarak bu yapıların batısında narteks bölümü bulunmaktadır⁴³⁰ (Şekil 92-93). Buradaki diğer yapılardan H. Ioannes Salaminos ve H. Nikolaos Koropiou Kilisesi planları İçkale Kilisesi ile benzer olmalarına rağmen farklı olarak doğu, kuzey ve güney kollar eşit ölçülerdedir. Yunanistan'da H. Demetrios Saraniku, H. Sozon Skripu, H. Ioannes Elaionos ve H. Nikolaos Methanon ve Platini'deki H. Nikolaos Kiliseleri İçkale Kilisesi gibi düzenlenmiştir⁴³¹. Bu yapıların doğu kolları daha derin tutulmuş; batı kolları ise enlemesine dikdörtgen planlı olarak yapılmıştır⁴³² (Şekil 94-100). Yapıların örtü sistemi de İçkale Kilisesi'ndeki gibidir: Orta kare bölüm kubbe, kuzey ve güney eksedralar yarım kubbeler, batı kol ise beşik tonoz ile örtülmüştür.

Aynı bölgede, bütün kolları eş boyuttaki *trikonchos* planlı yapılar ise şunlardır: Sternes, Sfakia, Myopotamos, Sikalaria, Kyrgiana, Molla ve H. Nikolaos Serres Kiliseleri'dir⁴³³ (Şekil 101 A-F-102). Molla ve Kyrgiana Kiliseleri dışında, bütün diğer yapıların doğu-kuzey ve güney kolları, içten ve dıştan yarım daire planlı, orta bölüm kare planlıdır. Batı kol ise Molla Kilisesi dışında doğu-batı yönünde

---

⁴³⁰ Millet, 1916: 93-94, şekil 47-48; Varasovas Kilisesi ile ilgili makalede, yapı benzer örneklerle karşılaştırılarak 10-11. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir (Orlandos, 1999a: 107, fig. 3 ve fig. 8).

⁴³¹ Orlandos, 1999a: 110-116, fig. 5-6-7,12.

⁴³² Mercangöz, 1990.

⁴³³ Orlandos, 1999a: 110-114, fig.10.

dikdörtgen şeklinde uzanmaktadır. Molla Kilisesi'nde orta bölümde, dikdörtgen bir bölüm oluşturulmuştur. Bu yapılar, planları itibariyle *trikonchos* ile *Latin Haçı* planının kaynaştırılmış bir uygulaması gibidir. Özellikle Kyrgiana Kilisesi'nin, kuzey ve güney kolları dıştan dikdörtgen bir kılıf içine alınarak dışta *Latin Haçı* formu yansıtılmıştır⁴³⁴.

H. Nikolaos Serres Kilisesi, Athos Yarımadası'ndaki *trikonchos* planlı yapıları anımsatan bir düzenlemeye sahiptir ve bu yapıda batı kol yoktur. Bunun yerine batıda üç kubbeli kuzey-güney yönünde dikdörtgen şeklinde uzanan bir giriş mekânı-narteks bulunmaktadır⁴³⁵ (Şekil 102).

10-11. yüzyıllar arasına tarihlenen bu bölgedeki diğer yapılar Vinenis ve Aulis'teki H. Nikolaos Kiliseleri'dir⁴³⁶ (Şekil 103-104). Doğu kolu, kuzey ve güney kollardan daha geniş ve derin olan yapı, pastoforyon odalarının düzenlenmesi ile de ilgi çekicidir. Kuzey pastoforyon odası bir dehliz şeklinde kuzey kola; güneyinde ise apsisle açılmaktadır. Güney oda ise kapalı bir mekân olup, sadece apsisle açılır⁴³⁷. Odalarının özellikle kuzey odanın dehliz şeklinde düzenlenmesi ve kuzey kola açılması, İçkale Kilisesi'nin pastoforyon odalarına benzer. Ancak, İçkale Kilisesi'nde bu odalar, önceki yapının

---

⁴³⁴ Orlandos, 1999a: 114.

⁴³⁵ Orlandos, 1999a: 110-115, fig.11.

⁴³⁶ Orlandos, 1999a: 117, fig. 13-14.

⁴³⁷ Orlandos, 1999a: 117.

doğu bölümünün kullanılmasından kaynaklanan durumdan dolayı apsisin iki yanında değil; biraz daha batıda, kuzey ve güney kol doğu ucunda yerleşimlidir. Bütün bu yapıların, apsis cephesinde birer pencere açıklığı vardır. Bu pencerelerin geneli ikiz pencere şeklinde düzenlenmiş iken; birkaç yapıda tek bir açıklıktan oluşan pencere açıklığı bulunmaktadır.

İçkale Kilisesi ile oldukça benzer tipte olan diğer bir yapı, Selanik'te 1864 yılında camiye çevrilen ve Saraylı Cami olarak anılan *trikonchos* planlı Eliah Kilisesi (Peygamber İlyas)'dir. Yapı, İçkale Kilisesi ile benzerlik göstermektedir ve Athos Yarımadası'ndaki Manastır Kilisesi'nden daha büyüktür⁴³⁸. Doğu kolu, İçkale Kilisesi gibi daha uzun olan yapının, dikdörtgen şeklindeki beması da İçkale Kilisesi ile benzerdir. Ancak; yapı, batısında bulunan narteksi ile İçkale Kilisesi'nden ayrılır. (Şekil 105). Doğu-kuzey ve güney kolları içten yarım daire planlı, dıştan ise beş cepheli kılıf içindedir ve her bir cephenin ortasında üçüz pencere açıklığı mevcuttur. Bu hali ile İçkale Kilisesi'nin kuzey ve güney kollarının dıştan üç cepheli durumunu hatırlatır. Pencereler ise İçkale Kilisesi'nde her cephede birer ikiz pencere şeklindedir⁴³⁹. Bina, Papazotos tarafından 12. yüzyıl ikinci

---

⁴³⁸ Papazotos 1991: 121-122.

⁴³⁹ Orlandos, 1999b: 178-180, fig. 1-2.

yarısına, bazı araştırmacılar tarafından ise Palailogos Dönemi'nde yapıldığı iddia edilerek 14. yüzyıla tarihlendirilmektedir⁴⁴⁰

Athos Yarımadası'ndaki Büyük Lavra⁴⁴¹'nın ana yapısı ve güney ek yapısı *trikonchos* planlıdır ve İçkale Kilisesi gibi içten yarım daire planlı, dıştan ise üç cepheli bir kılıf içindedir. Orta kare mekân ise kubbe ile örtülüdür (Şekil 106).

Athos Yarımadası'nda İçkale Kilisesi ile benzerlik gösteren diğer yapılar St. Laure Athanese⁴⁴² (10-11. yüzyıl), Vatopedi⁴⁴³ (10-11. yüzyıl) ve Ivion⁴⁴⁴ (10-11. yüzyıl)'dur ⁴⁴⁵. Vatopedi ve Ivion Kiliseleri'nde, dıştan üç cepheli bir kılıf içindeki daha derin doğu

---

⁴⁴⁰ Bina, daha sonraları camiye çevrilmiştir (Ebersolt, 1934: 38, fig. 28; Kontogiannis, 2008; Mango, 2006: 233, şekil 243; Mercangöz, 1990: 11, dipnot 26; Papazotos 1991: 121-127).

⁴⁴¹ 961 yılında Aziz Athanasios'un Büyük Lavrası'nın⁴⁴¹ kurulmasından sonra Bithynia Olympos'u yerine Bizans manastır yaşamının merkezi haline gelecek olan Athos Yarımadası'ndaki manastırlar, Yunanistan'daki mimari gelişimden farklı bir konuma sahiptir (Babic, 1969: 44; Curcic, 1977: fig.5; Mango, 2006: 177-180, şekil 186; Palade, 2007: 49-63.).

⁴⁴² Babic, 1969: 45-47, fig.17.

⁴⁴³ Babic, 1969 : 44-47, fig.18; Ebersolt, 1934: 81; Steppan, 1995: 121-123.

⁴⁴⁴ Babic, 1969: 47, fig.19; Ebersolt, 1934: 81, fig. 64; Steppan, 1995: 123-125.

⁴⁴⁵ St.Laure Athanase Kilisesi ve Ivion Kilisesi her bir cephede dar dikdörtgen pencere; Vatopedi Kilisesi, apsis cephesi kuzey ve güney kanatta birer pencere açıklığına sahiptir. Yan apsisler ise birer pencere açıklığına sahip pastoforyon mekânlarından oluşmaktadır.

kolun her iki yanında, doğusu yarım daire planlı birer küçük apsisle sahip dikdörtgen planlı pastoforyon odaları bulunmaktadır (Şekil 107-108). Kuzey ve güney kollar ise içten yarım daire planlı, dıştan da kare ya da üç cepheli kılıf içindedir. Bu yönleri ile İçkale Kilisesi'ni hatırlatan yapılar 10-11. yüzyıllara tarihlenmektedir⁴⁴⁶. Bu yapılardan sadece Chilandar Kilisesi'nin dıştan beş cepheli olarak planlanan apsis kolunun daha derin olarak inşa edilmesi İçkale Kilisesi ile benzerlik göstermektedir⁴⁴⁷ (Şekil 109).

Bütün yapılarda orta kare mekân dört serbest desteğe oturan kubbe ile örtülüdür. Bu yönüyle dört yönde duvarlara oturan İçkale Kilisesi'nin kubbesinden ayrılır.

Yunanistan'da *trikonchos* plan yapı içinde her bir kolda ayrı ayrı uygulanan bir yapı da, 9. yüzyıl ikinci yarısına ait Selanik'in yaklaşık 20 mil güneydoğusundaki Peristerai'daki Manastır Kilisesi'dir⁴⁴⁸. Yapının planı *dört yapraklı yonca* şeklindedir. Her bir kolu da içten ve dıştan *trikonchos* plana sahiptir. Biri merkezdeki kare mekânı, diğerleri ise dört kolu örten beş kubbeli yapının doğusunda pastoforyon hücreleri bulunmaktadır⁴⁴⁹ (Şekil 110).

---

⁴⁴⁶ Babic, 1969: 44-47, şekil 17-18-19.

⁴⁴⁷ Ebersolt, 1934: 82, fig.65; Millet, 1916: 61-62.

⁴⁴⁸ Ebersolt, 1934: 80, fig.61.

⁴⁴⁹ Pastoforyon mekânları doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen şeklinde olup; doğusunda içten ve dıştan yarım daire planlı bir apsis ile sonlanmaktadır (bakınız: Krautheimer, 1975: 395, şekli 328; Mango, 2006: 170, şekil 178).

Bulgaristan mimarisindeki *trikonchos* yapılar, St. Panteleimon, Poganovo Manastırı ile Kulata Köyü'ndeki Aziz Athanas Manastır Kiliseleri'dir. Makedonya'nın Ohrid kentinde 10. yüzyıla ait St. Panteleimon Kilisesi'nin batı kolu yoktur⁴⁵⁰ (Şekil 111-113). Poganovo Manastır Kilisesi, dikdörtgen mekânı örten kubbesi ile İçkale Kilisesi'nin naosu ile oldukça yakın ölçülere sahiptir. Yapının batı kolu İçkale Kilisesi'nden daha derindir ve doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Kuzey ve güney kollar ise ölçüleri ile İçkale Kilisesi'ne yaklaşıp⁴⁵¹. Ayrıca; 2.17 m. ölçülen apsis genişliği, İçkale Kilisesi'nin 2.46 m.lik apsisi ile uyumludur⁴⁵².

Aziz Athanas Manastır Kilisesi'nin ölçüleri de İçkale Kilisesi ile hemen hemen aynıdır⁴⁵³ (Şekil 113). Yapı, diğer *trikonchos* yapılardan farklı olarak dıştan dikdörtgen bir kılıf içine alınmıştır. Seramik ve mozaik buluntuları ile 10. yüzyıla tarihlenen yapı, Athos Yarımadası'ndaki *trikonchos* planlı yapılara benzemektedir⁴⁵⁴. Doğu kolunun daha derin tutulduğu yapının kuzey ve güney köşelerinde pastoforyon odaları bulunmaktadır. İçkale Kilisesi'nde de doğu kol,

---

⁴⁵⁰ Bu nişler, pastoforyon odalarına ait olmalıdır (Krautheimer, 1975: 393-394, şekil 327C). Stepan, 1995: 155.

⁴⁵¹ 4.20x2.20-2.17 m.dir. Kuzey kol 3.08 m. iken; güney kol 2.89 m. genişliğindedir.

⁴⁵² Ebersolt, 1934.

⁴⁵³ Milcev, 1964: 290-292, fig 2,6,11,12 a-c.

⁴⁵⁴ Milcev, 1964: 306.

diğer kollara göre daha derin tutulmuş; pastoforyon odaları ise, kuzey ve güney kolların doğu ucuna eklenmiştir⁴⁵⁵.

Sırbistan'da, Treska Aziz Andre Kilisesi⁴⁵⁶ ve Yugoslavya'da Kursumlija'da ile Caricin Grad'daki yapılar da *trikonchos* planlıdır⁴⁵⁷ (Şekil 114-115).

Athos Yarımadası'nda başlayarak Romanya'da da oldukça benimsenen *trikonchos* planlı kiliseler, toprak sahipleri ve Roman prensleri tarafından özel olarak yaptırılmıştır. *Trikonchos* plan, Romanya'nın baskın mimari plan tipi olarak gelişmiş ve Athos Yarımadası ile Roman mimari prensibi olarak benimsenerek herkesi birleştirmek için uygulanmıştır⁴⁵⁸. Bir prene ait Kurtea de Argeş'teki 1150 tarihli Aziz Nikolaos Kilisesi, *trikonchos* planlı olarak inşa edilmiştir⁴⁵⁹.

Trikonchos planını, yaygın olarak Ermeni ve Gürcü mimari yapılarında da görmek mümkündür⁴⁶⁰. Bu plan türü, Ermeni mimarisinde 7. yüzyıldan itibaren sıklıkla tercih edilmiştir. Özellikle

---

⁴⁵⁵ Yapının duvar kalınlıkları 0,78 m.dir kuzey ve güney kol duvarları 1,10 m.dir (Milcev, 1964: 294 fig.2).

⁴⁵⁶ Aziz Andre Kilisesi'nin özellikle apsis genişliği ile İçkale Kilisesi apsisi ile aynı ölçüye sahiptir (Ebersolt, 1934: 79-80).

⁴⁵⁷ 6. yüzyıla tarihlendirilir (Stricevic, 1957: 173, şekil 1a-b; 1963).

⁴⁵⁸ Palade, 2007: 62.

⁴⁵⁹ Steppan, 1995: 164-166.

⁴⁶⁰ Marancı, 2001; Teteriatnikov, 1988: 69.

trikonchos ve *tetrakonchos* planı, kilise ve şapellerde sıklıkla kullanılmıştır⁴⁶¹. Bunlardan Ataman'da *trikonch* S. Ananias Kilisesi, orta kare mekânı pandantif geçişli kubbesi ile İçkale Kilisesi ile benzerlik gösterir⁴⁶².

Sevan'da Arakelot Kilisesi (12 Havarî)⁴⁶³, S.Astvatsatsin (Tanrı Anası Meryem) Kilisesi⁴⁶⁴ ve Magazberd'in 10 kilometre güneyindeki bir köyde bulunan Alem Kilise⁴⁶⁵ *trikonchos* planlı olup; İçkale Kilisesi ile oldukça benzer tiptedirler. Bu yapılarda kuzey, güney ve doğu kollar İçten yarım daire dıştan üç cepheli kılıf içine alınmıştır. Batı kol ise doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen bir mekândan oluşmaktadır (Şekil 116-118, 138).

Ermeni yapılarından iki büyük katedral de sonraki inşaat aşamalarında *trikonchos* planlı olarak yenilenmişlerdir. Dvin (5. yüzyıl-7. yüzyıl-10-11. yüzyıllar) ve Thalin (7. yüzyıl-10-11. yüzyıllar) Katedralleri, ilk aşamalarında kubbeli bazilika iken, 10-11. yüzyılda

---

⁴⁶¹ 1-5 arasındaki örneklerde Ermeni Mimarisi'nde tercih edilen plan tipleri bulunmaktadır (Bachmann, 1913: 54).

⁴⁶² Kuyulu, 1979-80: 55.

⁴⁶³ Kuyulu, 1979-80: 55.

⁴⁶⁴ Farklı olarak bir nartekse sahiptir (Kuyulu, 1979-80: 55-56).

⁴⁶⁵ Bu kiliseler *trikonchos* planlı olup; yarım daire mekânlar dıştan üç cepheli kılıf içine alınmıştır. Batı kol ise doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen bir mekândan oluşmaktadır (Steppan, 1995: 71-72; Teteriatnikov, 1988: 69 dipnot 38).

yenilenerek Athos Yarımadası yapılarının plan tipinde inşa edilmişlerdir⁴⁶⁶ (Şekil 119-120).

Trikonchos planlı yapılara Gürcü Mimarisi'nde de rastlamak mümkündür. Gürcistan'da Kutaisi'de Gürcistan Kralı III. Bagrat'ın 11. yüzyılın başlarında yaptırdığı Bagrati⁴⁶⁷ ve Ahmeta ilçesi sınırları içindeki Alaverdi⁴⁶⁸ Katedrali (11. Yüzyılın ilk yarısı), Gurjaani'de Kvelacminda Kilisesi (10-11. Yüzyıl) *trikonchos* planlıdır⁴⁶⁹. Kadiroğlu'nun Çoruh nehri, Oltu ve Tortum Çayı vadilerinde yaptığı çalışmalar sırasında ele aldığı kiliselerden Bahçeli Kışla Manastır (9. yüzyıl sonu) ve Öşk (Oshki) Manastır (963-973)⁴⁷⁰ Kiliseleri ile Ardahan Göle ilçesinin Uğurtaş Köyü'nde köy mezarlığı içindeki Dört Kilise Manastırı Kilisesi⁴⁷¹ *trikonchos* plan tipindedir⁴⁷². Araştırmacı,

---

⁴⁶⁶ Ebersolt, 1934: 79, fig.63; Khatchatrian, 1971: 53-65, fig. 50-53, 69; Steppan, 1995: 71-73.

⁴⁶⁷ Steppan, 1995 : 70-71 ; Teteriatnikov , 1988 : 69, dipnot 38.

⁴⁶⁸ Steppan, 1995: 71.

⁴⁶⁹ Steppan, 1995: 68-69.

⁴⁷⁰ 10-11. Yüzyıllara tarihlenir (Steppan, 1995: 69-70). Teteriatnikov, 1988: 69-70, fig. 18.

⁴⁷¹ 18,5x12,00 m. ölçülerinde olan kilise *bağımsız trikonchos* plan tipine yakın Athonit kiliseleri plan tipindedir (Leube Kadiroğlu-Karaca-Yazar, 2001: 93-94, çizim 1; Teteriatnikov, 1988: 69, fig. 18).

⁴⁷² Leube-Kadiroğlu, 2001: 283, dipnot 11, 288. Öşk (Oshki) Manastır Kilisesi Erzurum ili Tortum ilçesi Çamlıyamaç Köyü'nde 963-973 yılları arasında Kral

alışmasında Bahçeli Kışla Kilisesi'nin planını vermiş; diğeri iki kiliseyi ise katalog içinde göstermiştir (şekil 121-125). Yapının doğu-kuzey-güney kolları eşit ölçülerde yarım daire planlıdır. Batı kolu ise doğu-batı yönünde uzanmakta olup; İçkale Kilisesi'nden ayrılır. Bina, bu şekliyle "T" tipinde *serbest haç* plan tipi özelliğı de göstermektedir ve araştırmacılar tarafından 10. yüzyıl ikinci yarısına tarihlendirilmektedir⁴⁷³.

Anadolu'da örnekleri bulunan ve *trikonchos* ile birlikte tercih edilen *tetragonchos* planlı yapılardan en erken tarihli I. Konstantinos'tan (327-337) önceye tarihlenen Perge'deki yapıda görölmektedir⁴⁷⁴ (Şekil 126). Aynı plana Side Nekropolü'nda bulunan Mausoleum'da ve Piskoposluk Sarayı'ndaki vaftizhanede (5. Yüzyıl ilk yarısı)⁴⁷⁵ ve Antakya Samandağ'ındaki (Seleucia Pieria) Martyrium'da rastlanır⁴⁷⁶ (Şekil 127-128). Likya'da Alakilise'nin güneydoğusundaki tetragonchos planlı Ek Yapı'da⁴⁷⁷ (9. yüzyıl öncesi), Priene'deki

---

Bagrat ve kardeşi Davit Magistros tarafından yaptırılmış olup Vaftizci Yahya'ya adanmıştır (Bayram, 2002: 178, plan 1).

⁴⁷³ Leube Kadiroğlu, 2001: 285-289 plan 4.

⁴⁷⁴ Buchwald, 1999b: 206, fig. 4-7 dipnot 25; Çorağan, 1989: 85 ve 88; Kleinbauer, 1987: 278-279, fig.1.

⁴⁷⁵ Kleinbauer, 1987; Mansel, 1978: 271 fig. 303, 318-324, resim 377-382.

⁴⁷⁶ İç içe tetragonchos planı uygulanarak bir dehliz oluşturulmuştur (Çorağan, 1989: 88; Krautheimer, 1975: 146, Fig. 93)

⁴⁷⁷ Çorağan, 1989: 89; Harrison, 1963: 129-130, fig. 3.

kilisede⁴⁷⁸, Kapadokya'da Kayseri Yahyalı'daki Çamlıca Köyü'ndeki yapıda⁴⁷⁹, Edirne'de Sinaitikon⁴⁸⁰ (4/12. yüzyıl) ve Hagia Sophia Kiliseleri'nde (6/12-14. yüzyıl)⁴⁸¹ ve İstanbul'da Palailogoslar Devri'ne ait 13. yüzyıla tarihlenen Fener'de (1265-1282) Panagia Mouchliotissa⁴⁸², Heybeliada'da Panagia Kamariotissa⁴⁸³ Kiliseleri'nde görülmektedir⁴⁸⁴ (Şekil 129-135). Ayrıca, Antalya Kaş'ta bulunan Dereağzı Kilisesi'nin pastoforyon odalarında da bu plana rastlanmaktadır⁴⁸⁵.

Tetragonchos planlı yapılara, Anadolu ve dışında Ermeni ve Gürcü kilise ve şapellerinde de rastlanmaktadır. Bunlardan Kars Ani Katedrali (10-11. yüzyıl) ve Van Akdamar'daki (10. yüzyıl) kiliseler ile Agrak (7. yüzyıl), Soradır (7. yüzyıl) ve Khtskonk (11. yüzyıl) Ermeni kiliseleri⁴⁸⁶ ile Bana Katedrali (10. yüzyıl ilk yarısı), Sveti ve Bobosgiri

---

⁴⁷⁸ Çorağan, 1989: 89.

⁴⁷⁹ Çorağan, 1989: 89; Yıldız, 1986: 16-17.

⁴⁸⁰ Çorağan, 1989: 89; Eyice, 1965: 73-74; Gurlitt, 1999: 37.

⁴⁸¹ Çorağan, 1989: 89; Eyice, 1965: 69-71.

⁴⁸² Eyice, 1980: 54-56; Müller-Wiener, 2002: 204-205; Özdemiroğlu, 2000.

⁴⁸³ Çorağan, 1989; Eyice, 1980: 57-61; Mango, 2006: 188-189.

⁴⁸⁴ Çorağan, 1989: 86-87.

⁴⁸⁵ Mango, 2006: 138, fig. 143; Morganstern, 1973: fig.25; 1983; Teteriatnikov, 1988: fig.1.

⁴⁸⁶ Bachmann, 1913; Çorağan, 1989: 87; Ebersolt, 1934: 42, fig.34; Khatchatrian, 1971.

(10. yüzyıl ikinci yarısı) Gürcü kiliselerinde *tetrakonchos* planı uygulanmıştır⁴⁸⁷ (Şekil 136-139).

Karşılaştırılan örneklerden hareketle *trikonchos* planın, 3. ve 4. yüzyıllardan itibaren çeşitli yapı türlerinde kullanıldığı; 10. yüzyıldan itibaren ise Balkanlarda yeniden ortaya çıkarak Anadolu'ya kadar ibadet mekânlarında yaygın olarak tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, değerlendirmeye alınan örneklerin, İçkale Kilisesi gibi 11-12. yüzyıllara tarihlendiği; *trikonchos* planın da, 9-13. yüzyıllar arasında yeniden ortaya çıkarak geniş bir yayılım alanı bulduğu ortaya çıkmıştır (*Trikonchos* tipoloji ve bölgelere dağılımı listesi için bakınız sayfa 212).

B-1- Cephe Düzeni

İçkale Kilisesi, kaba yonu ve düzgün kesme taş ile bu taşlar arasında tuğla ve kiremit kırıklı bir duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Malzeme-teknik ve cephe düzenlemesi bakımından en yakın benzerlerini kale içinde Helenistik sur üzerindeki Arap Evliyası ve Cilvarda Burnu'nda bulunan Manastır Kilisesi'nde de görülmektedir. Plan açısından her iki yapı da, doğusunda içten ve dıştan yarım daire planlı birer apsise sahip yaklaşık kare boyutlarında tek nefli, küçük boyutlu yapılardır (Şekil 140-141). Arap Evliyası'nın özellikle batı

---

⁴⁸⁷ Leube-Kadiroğlu, 2001: 283-284.

cephe giriři üzerinde görülen yuvarlak kemeri ve bu kemeri üstten kuřatan üçgen alınlıęı, İćkale Kilisesi ile aynı düzenlemeye sahiptir. Malzeme-teknik aćıdan da İćkale Kilisesi'ni hatırlatan kilise 11-12. yüzyıla tarihlenmekte olup; yapının, İćkale Kilisesi ile aędař olduęu anlaşılmaktadır⁴⁸⁸ (Foto 178-179 ve 181-184).

Cilvarda Burnu'ndaki manastır içinde görülen kilise de cephe düzeni aćısından İćkale Kilisesi ile benzerdir. Malzeme-teknik aćıdan da benzer olan yapının batı cephe giriřinde, her iki yanda İćkale Kilisesi'nde olduęu gibi niřlere sahip olması, Arap Evliyası ile birlikte, bu üç yapının da aędař olduklarını gstermektedir⁴⁸⁹.

Ayrıca; batı cephe girişi üzerinde dekoratif olarak yapılan testere dişi rgs, Orta Bizans Dönemi'nden itibaren İstanbul'da ve Balkan yapılarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Buradaki yapılarda bulunan testere dişi frizler genellikle yapıların saçak altlarında görülmektedir. Bu düzenlemeyi, Bafa'da İiz Ada'da, Kahve Hisar Adası, Sakız Adası, Mistra ve Arta ile Sart yapılarında bu frizleri görmek mmkndr⁴⁹⁰ (Foto 189-191).

İćkale Kilisesi'nin girişi üzerinde görülen yuvarlak kemerli sağır alınlık, kale İçindeki Arap Evliyası dışında Antiocha Cragum III

---

⁴⁸⁸ Lloyd-Rice, 1989: 40.

⁴⁸⁹ Lloyd-Rice, 1989: 44.

⁴⁹⁰ Ötüken, 1978: 220. Bu yapılar 7. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar uzanan kargaşa döneminden sonra askeri ve dini yapı faaliyetlerin yoğunlaştığı 1204-1261 tarihleri arasında Laskarisler Dönemi'ne tarihlenir (Mercangöz, 1990: 136-137).

Numaralı Şapeli⁴⁹¹, Beymelek 3 numaralı Şapel⁴⁹² (11-12. yüzyıl) ve Atina'da H. Theodoroi Kiliseleri'nin batı cephelerindeki giriş kapısı üzerinde de görülmektedir⁴⁹³. Kapı üstündeki yuvarlak kemer ve bunun da üzerinde görülen testere dişi friz İçkale Kilisesi kapı girişindeki düzeneği hatırlatır. Bu yapı, özellikle konsollarla taşınan kemeri ile Arap Evliyası'nın girişine daha çok benzemektedir (Foto 179).

Testere dişi frizlere, Yugoslavya'daki Kursumlija Kilisesi'nin pencere kemerleri üstünde rastlanır. İki kademeli kemerli pencereler testere dişi şeklinde örülmüştür⁴⁹⁴. Bu mimari süslemenin bu dönemde yaygın olarak tercih edilmesi, yapıların birbiri ile çağdaş olduğunun göstergesidir.

Yunanistan'da 1152 yılına tarihlenen Samari Kilisesi'nin güney cephe girişi üzerinde, İçkale Kilisesi batı girişi gibi düzenlenmiş yarım daire kesitli kemerli üçgen çatılı bir alınlık dikkati çeker⁴⁹⁵.

Testere dişi frizli sütunlu girişlere, özellikle Ermeni İncil kapaklarındaki resimlerde rastlanmaktadır⁴⁹⁶ (Foto 180).

---

⁴⁹¹ Rosenbaum vd., 1967: şekil. XIV 1-2.

⁴⁹² Borchhardt, 1975: 420-424; Tekinalp, 2009: 151, dipnot 6.

⁴⁹³ Krautheimer, 1975: 413.

⁴⁹⁴ Kursumlija St. Nicholas Kilisesi, Stephan Nemanja tarafından bulunmuş olup 1168'e tarihlenmektedir (Krautheimer, 1975: 401-402, şekil 333). Stricevic, 1963.

⁴⁹⁵ Millet, 1916: 64-67, fig. 31-32.

⁴⁹⁶ Nersessian, 1987: 19, fig., MS Or. 2283 fol. 93b numaralı Markus İncili kapağı.

İçkale Kilisesi'nin giriş kapısının iki yanında görülen nişlerin benzerlerine ise, Anadolu'da 5. Yüzyıl ilk yarısına tarihlenen Perge Kilisesi, Adana'da Anazarva'da 12. yüzyıl başlarına tarihlendirilen 3 numaralı Bazilika⁴⁹⁷, Beymelek 2 Numaralı Şapeli⁴⁹⁸, Kars Ani Katedrali ve Anadolu dışında Yunanistan'da Kastoria'daki H. Anargyroi Kilisesi'nde karşılaşılmaktadır (988-1000) (Şekil 126, 136-Foto 185).

Likya'da da, Myra yolunda bulunan Beymelek 2 Numaralı Şapeli'nin kuzeyinde görülen küçük bir niş, İçkale Kilisesi kapısının her iki yanında bulunan nişler gibi bir işleve sahip; tek bir kesme taştan örülen yuvarlak kemerli bir düzendedir⁴⁹⁹ (Foto 186-187).

Aynı bölgede Obaköy'ün kuzeybatısındaki Çıplaklı –Aksaray mevkiinde, tek nefli doğusu içte ve dışta yarım daire planlı apsisli yapı, duvar örgüsü ve cephe düzeni açısından; yine aynı plan tipinde Likya Bölgesi'ndeki Beymelek Dalyan 2 ve 3 numaralı şapel de cephe düzenlemesi ve girişi ile İçkale Kilisesi'ne benzeyen yapılardır⁵⁰⁰.

11. yüzyıl ilk yarısına tarihlendirilen Kastoria H. Anargyroi Kilisesi batı cephesi ile oldukça benzerdir. Kilisesin girişinin iki yanında İçkale Kilisesi'nde olduğu gibi yarım daire planlı bir kemere sahip birer niş bulunur. Bu nişler, İçkale Kilisesi'nde sivri kemerlidir.

---

⁴⁹⁷ Albüm C-198, (www.gerty.ncl.ac.uk).

⁴⁹⁹ Borchhardt, 1975: 420.

⁵⁰⁰ Borchhardt, 1975: 419-420, fig. 70-71; Tekinalp; 2009: 151, Dipnot 6.

Ayrıca, girişin üzerinde bulunan ikiz pencereyi üstten kuşatan yarım daire planlı kemerinde görülen testere friz de, İçkale Kilise girişinde görülen üçgen friz gibi girişi vurgulamak amacıyla yapılmış olmalıdır⁵⁰¹. Ayrıca; yapının apsis cephesi de İçkale Kilisesi'ne benzemektedir⁵⁰² (Şekil 142).

Yunanistan kuzeydoğusunda bulunan diğer bir yapı, cephe düzenlemesi ve malzeme-teknik açıdan İçkale Kilisesi ile yakınlık gösterir. Yine 11. yüzyıla tarihlendirilen Kastoria Kumpelidiki Kilisesi, hem plan açısından hem de cephe düzenlemesi açısından benzer özelliklere sahiptir⁵⁰³.

Kastoria'da Taxiarches ve Hagios Stephanos Kiliseleri (10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl ilk yarısı) de cephe düzenlemesi açısından İçkale Kilisesi ile benzerdir⁵⁰⁴.

Cephe düzenlemesi bakımından, Asenovgrad (Stanimaka) Hz. Meryem Kilisesi, İçkale Kilisesi'ni hatırlatır. Üç kademeli yuvarlak kemerli sağır nişler, yine üç kademeli yuvarlak kemerli düşey dikdörtgen pencereleri üstte, üç sıra testere dişi tekniğinde örülen yuvarlak kemerli çerçeve içine alınmıştır⁵⁰⁵.

---

⁵⁰¹ Krautheimer, 1975: 234-235, şekil 294; Mercangöz, 1990: 136, şekil 10.

⁵⁰² Epstein, 1980: 196; Krautheimer, 1975: 354-355.

⁵⁰³ Krautheimer, 1975: 234-235, şekil 294; Mercangöz, 1990: 130, şekil 6.

⁵⁰⁴ Epstein, 1980: 194; Krautheimer, 1975: 396.

⁵⁰⁵ Krautheimer, 1975: 450, şekil 382.

Kıbrıs St. Chrysostomos Manastırı'nın 1090 yılında inşa edilen Güney Kilisesi'nin ve 1100 yılında buna eklenen Kuzey Kilisesi'nin binaları, cephe düzenlemesi açısından İçkale Kilisesi'ne benzemektedir. Batı cephe giriş kapısı ve örtü sistemi açısından benzerlik gösteren yapının apsis cephesinin üçüz kemerli penceresi ile bunu çevreleyen yuvarlak kemerli uzun ince pencereli kasnağı ve kubbesi ile İçkale Kilisesi gibi düzenlenmiştir⁵⁰⁶.

İçkale Kilisesi'nin apsis cephesinde görülen üçüz kemerli pencere kuruluşu, Orta Bizans dönemi yapılarında yaygın olarak kullanılmaktadır: İstanbul Konstantin Lips Manastırı (Fenari İsa), Pantokrator (Zeyrek Kilise Cami), Heybeliada Panagia Kamariotissa, Selanik Aziz Eliah, Mistra Hodegatria, Trabzon Aya Sofya, Pherrai Panagia Kosmosoteria, Atina, Panagia Lykodemou, Sakız Adası Hosios Lukas ve Holy Apostles, Skripou Koimesis ve Kithairon Dağı Aziz Meletios Manastırı Kiliseleri'nde apsis cephesinde üçüz kemerli pencere açıklıklarına sahiptir⁵⁰⁷.

B-2- Örtü Sistemi

İçkale Kilisesi'nin örtüsünün bugün yalnızca kubbe ve yarım kubbeleri kalabilmiştir. Binanın orta mekânı, kare oturtmalık

---

⁵⁰⁶ Mango- Hawkins-Boyd, 1990.

⁵⁰⁷ Çorağan, 1989: 97-99/102; Mango, 2006:158-210.

üzerinde pendentif geçişli onaltıgen bir kasnağa sahip kâgir, yüksek kasnaklı tambur⁵⁰⁸ bir kubbe ile örtülüdür. 3,75 m. çapındaki bu kubbeyi, kuzey ve güney yöndeki eksedralar üstünde bulunan yarım kubbeler, doğu yönünde apsis üstünde bugün yıkılmış olmasına rağmen kubbenin kare oturtmalığının doğu kanadında görülen izlerden beşik sivri tonoz ve batıda yine kare oturmalık üzerinde izi kalmış beşik sivri tonoz karşılamaktadır.

Side Piskoposluk Sarayı'ndaki VII ve III numaralı odaların güney ve kuzey kollarının üst kısımlarında görülen tuğla kemer başlangıçları her kolun üzerinin yarım kubbelerle örtülü ve orta bölümün ise kâgir bir kubbe ya da ahşap bir çatıya sahip olduğu bilinmektedir⁵⁰⁹. İçkale Kilisesi'nde ise orta kare mekân kubbe ile örtülüdür⁵¹⁰ (Şekil 38).

Bafa Menet Adası Kilisesi'nin orta mekânını örten kubbe sekizgen bir kasnağa sahiptir ve her bir cephesinde iki kademeli tuğla

---

⁵⁰⁸ Rott, 1908: 8.

⁵⁰⁹ VI numaralı odanın bir kenarı 9,20 m boyutunda kare planlı olup; üstünün muhtemelen 9 m. çapında bir kubbe ile örtülü iken, daha sonra bilinmeyen bir nedenden çöktüğü için tahta bir çatı ile yetinilmiş olmalıdır. 6,65 m. çapındaki yarım daire planlı kollardan doğudaki üç pencere açıklığına sahiptir. Üst kesimlerinde görülen tuğla örgülü kemer başlangıçları, bu mekânların yarım kubbelerle örtülü olduğunu göstermektedir. Duvarları ise mermerle kaplı olduğunu gösteren delik ve kalın sıva tabakasına sahiptir. Mekânın zemininde ise mermer döşeme olduğu anlaşılmaktadır (Mansel, 1978: 268-282).

⁵¹⁰ Mansel, 1978: 267, III numaralı yapı.

örgülü yuvarlak kemerli uzun dar pencere açıklıklarına sahiptir. Örtüsü bakımından İçkale Kilisesi ile aynı örtü çeşidine sahip olan yapının yarım daire planlı kolları, içten olduğu gibi dıştan da yarım daire planlıdır ve yarım kubbe ile örtülüdür. Bema ve batı kol ise beşik tonoz örtülüdür⁵¹¹.

11. yüzyıl başlarında İstanbul'da görülmeye başlayan dalgalı kubbe etekleri Kastoria ve Mistra yapılarında da uygulanmıştır⁵¹². Kubbe kasnakları, yüksek, genelde sekizgen ve silindirik formdadır. Karşılaştırdığımız örneklerde, az sayıda onaltıgen olanlarına rastlanır: Sakız Adası Nea Moni, Selanik Panagia Eliah, Mistra Thedori ve Daphni Manastır kiliselerinde onaltıgen kasnaklara oturan kubbe bulunmaktadır⁵¹³.

Kahve Hisar Adası'ndaki Büyük Kilise⁵¹⁴, duvar tekniği ve yüksek kasnağı, Mistra Brontochion Manastırı Aphentikon Kilisesi⁵¹⁵, Misivri-Nesebar Pantokrator Kilisesi⁵¹⁶ yüksek kasnaklı kubbeleri ile İçkale Kilisesi ile benzerlik gösterir.

Heybeliada'da Komnenoslar Dönemi'ne tarihlendirilen Panagia Kamariotissa Kilisesi kasnağının bir kaideye oturması ile İçkale

---

⁵¹¹ Millet, 1916: 159, şekil 79.

⁵¹² Ersen, 1990: 14.

⁵¹³ Ersen, 1990:14-16; Krautheimer, 1975; Mango, 2006.

⁵¹⁴ Ötüken, 1978: 225, Foto 23-24.

⁵¹⁵ Ötüken, 1978: 227, Foto 26.

⁵¹⁶ Ötüken, 1978: 231, Foto 33.

Kilisesi gibi düzenlememiştir. Kare kesitli bir kaideye oturan İçkale Kilisesi kasnağı onaltıgen, Kamariotissa Kilisesi kasnağı ise sekizgendir. Ayrıca, her cephesinde yuvarlak kemerli nişlerin ve pencerelerin açılması ile İçkale Kilisesi kasnağı ile aynı özelliktedir⁵¹⁷.

İçkale Kilisesi, sekizgen yüksek kasnaklı kiremit kaplamalı kubbesi ile İstanbul son dönem yapılarından Fenari İsa (Konstantin Lips) Manastır kiliseleri, Kilise Cami, Zeyrek Kiliseleri, Gül Cami, Koca Mustafa Paşa Cami gibi yapılarla yüksek kasnaklı kubbeleri ile benzerlik gösterir⁵¹⁸.

11. yüzyıla tarihlendirilen Kastoria Kumpelidiki Kilisesi, hem plan açısından hem de cephe düzenlemesi açısından benzer özelliklere sahiptir⁵¹⁹. Orta kare mekân, silindirik kasnaklı bir kubbe ile örtülü ve kiremit kaplamalı olup⁵²⁰, tuğlanın baskın olduğu bir duvar örgüsüne sahiptir⁵²¹. Apsis cephesindeki yarım daire planlı dar uzun düşey dikdörtgen pencere açıklığı ile İçkale Kilisesi'nden ayrılır.

---

⁵¹⁷ Çorağan, 1989: 98-99.

⁵¹⁸ Krautheimer, 1975; Mathews, 1976; Müller-Wiener, 2002.

⁵¹⁹ Krautheimer, 1975: 234-235, şekil 294; Mercangöz, 1990: 130, şekil 6.

⁵²⁰ Kubbe çapları 1,90-2,55 m. arasındaki Yunanistan örneklerinden Kastoria Kumpelidiki ve Varasovas Hagios Demetrios Kiliseleri 10. ve 11 yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir (Curcic, 1977: 100-101, fig. 8; Mercangöz, 1990: 128; Millet, 1916: 92-94, şekil 47-48). Kumpelidiki Kilisesi 11. yüzyıl ilk yarısına tarihlendirilmektedir (Krautheimer; 1975: 355).

⁵²¹ Krautheimer, 1975: 354-355; Stepan, 1995: 128.

Sakız Adası'ndaki 1230-1245 yılları arasına tarihlenen Panagia Sikaleia Kilisesi, 5.50 x 5.50 m. ölçülerindeki orta kare mekânı örten pandantif geçişli kubbe, sekizgen bir kasnak üzerindedir ve kiremitle kaplanmıştır⁵²². Sekizgen kasnağı nöbetleşe çevreleyen yarım daire planlı kemerli sağır niş ve pencereler Alanya İçkale Kilisesi kasnağı ile benzer özellik göstermektedir (Şekil 55, Foto 169). Ayrıca; tuğla malzemenin yoğun olarak kullanıldığı yapının nef pencereleri de, bir sütünce ile ikiye ayrılan sivri kemerli ve tek pencerelerden oluşmaktadır.

Aynı bölgede Sakız Adası'ndaki Holy Apostles Kilisesi, tek nefli bir kilise olup; orta mekânı örten kubbesi silindir şeklindeki seki yarım daire planlı kemerli uzun-ince dar pencerelere sahiptir⁵²³. Dalgalı saçak görünümündeki kubbe üzerinde kiremit kaplaması bulunmaktadır. Ayrıca, dışa çıkıntılı yarım daire planlı apsisin doğu cephesinde görülen pencere, üç dilimli bir kemere sahiptir. Bu yönüyle, Alanya İçkale Kilisesi apsis penceresi ile benzerlik göstermektedir. Yapının kubbe örtüsünde izlenen tuğla malzemeye, cephe duvarlarında rastlanmıştır (Foto 191).

Selanik'te, tuğla örgülü duvarlara sahip 1028 tarihli Panagia Chalkeon Kilisesi, *kapalı yunan haçı* planlı olup; kubbe ile örtülüdür.

---

⁵²² 5.50 m.lik apsisi ile 5.50 x 13.30 m. ölçülerinde transeptli bir bazilikadır (Buchwald, 1984: 276, 293).

⁵²³ Buchwald, 1984: 278; Curcic, 2003.

Kubbeler, İçkale Kilisesi'nde olduğu gibi sağır niş ve pencerelerin nöbetleşe çevrelediği yüksek bir kasnağa sahiptir. İki kademeli yuvarlak kemerli niş ve pencereler üstte de testere dişi şeklinde düzenlenen bir kemerle kuşatılmıştır⁵²⁴.

Selanik Budisavci Transfigürasyon Kilisesi, H. Panteleimon Kilisesi, H. Aikaterina Kilisesi yüksek kasnağı ve kasnağı çevreleyen dörder sağır niş ve dar uzun pencerelerle İçkale Kilisesi kasnağı ile benzer özelliklerdedir (Foto 192-193). Ayrıca; H. Aikaterina Kilisesi'nin kubbesinin harçlı kiremitlerle kaplanan örgüye sahip olması, İçkale Kilisesi'nin kubbesinin de bu şekilde düzenlendiğini düşündürür(Foto 193).

Bulgaristan'da, Ohrid St. Klemens Kilisesi, 1294-95 tarihli olup; Yarım daire planlı kemerli pencere ve nişlerin çevrelediği sekizgen kasnağı ile İçkale Kilisesi kasnak düzenine yakın bir benzerlik gösterir. Ayrıca; cephede görülen kademeli tuğla örgülü kemerli nişlere, İçkale Kilisesi'nin kasnağında rastlanır⁵²⁵.

Ohrid'de bulunan bir diğer yapı, St. Sophia Kilisesi'dir. Yapının kasnağı da aynı şekilde düzenlenmiştir. Yalnız, kasnağı çevreleyen niş ve pencereler, üç kademeli kemerlerini dışta, tek sıra testere dişi

---

⁵²⁴ Krautheimer, 1975: 397-398, şekil 330; Mango, 2006: 207-208.

⁵²⁵ Mango, 2006: 263, şekil 267.

kemer kuşatmaktadır. Kasnak, nişler ve kemerlerle ile sekizgen hale gelmiştir⁵²⁶.

1290-96 tarihli Mistra Theodori Kilisesi ile de aynı şekilde kasnağa sahip bir yapıdır. Yalnız farklı olarak sağır nişin ortasında yaklaşık kare boyutlu giriş delikleri mevcuttur. Güney cephesinde bulunan yuvarlak kemerli dar uzun ikiz pencere açıklığı, İçkale Kilisesi'nde kuzey, güney ve doğu cephede bulunan pencereler gibi düzenlenmiştir⁵²⁷.

Asenovgrad (Stanimaka)'da, 13. yüzyılda yapılmış olup; yuvarlak kemerli sağır nişler ve pencerelerle onaltıgen hale gelen kasnağı ile İçkale Kilisesi kasnağı benzerdir⁵²⁸.

Yugoslavya, Kursumlija Kilisesi'nde orta kare mekân, sekizgen bir kasnağa sahip kubbe ile örtülüdür ve kasnakta sekiz pencere açıklığı bulunmaktadır.

B-3- İç Mekân Düzenlemesi

İçkale Kilisesi'nin iç mekânında, kuzey ve güney eksedraları merkezi bölüme bağlayan kemerlerin bulunması, doğuda bema ile birlikte kuzey ve güney eksedralara açılan pastoforyon mekânlarının

---

⁵²⁶ Krautheimer, 1975: 328-329; Mango, 2006: 271, şekil 272.

⁵²⁷ Krautheimer, 1975: 451, şekil 384.

⁵²⁸ Farklı olarak kasnak silindirik formdadır (Mango, 2006: 259, şekil 262).

yer alması açısından Vize Kaya Kilisesi⁵²⁹, Fener Panagia Mouchliotissa Kilisesi⁵³⁰ ve Heybeliada Panagia Kamariotissa⁵³¹ Kilisesi ile benzerdir. Ayrıca; bemanın konumu da Heybeliada ile benzerdir⁵³².

İçkale Kilisesi'nde dehliz şeklinde düzenlenen pastoforyon odaları, batıda yer alan giriş-çıkışa sahiptir. Heybeliada Panagia Kamariotissa Kilisesi ile Bafa Menet Adası'ndaki örneklerinde olduğu gibi bemaya da açılan bir kapıları yoktur⁵³³. Kıbrıs Karpaz Adası'ndaki Kanakaria Kilisesi'nin pastoforyon odaları ise, dehliz şeklinde düzenlenmiş olmasına rağmen kapalı bir mekân haline getirilmemiştir (Foto 177). İçkale Kilisesi'nin pastoforyon odaları, önceki bazilikanın yan neflere geçiş kapılarının kapatılarak niş haline dönüştürülmesi ile oluşturulmuştur. Bu odalar kutsal eşyaların saklandığı tonoz örtülü küçük mekânlardır. Odaların benzerlerinin bulunmaması, önceki yapının elemanlarının kullanılmasından kaynaklanan bir durumdur. Ancak; Anadolu'da Ermeni yapılarından *tetrakonchos* planlı Akdamar (915-21) ve Ani Katedralleri'nin (988-

---

⁵²⁹ Bauer, 2006.

⁵³⁰ Eyice, 1980: 54-56; Özdemiroğlu, 2000.

⁵³¹ Çorağan, 1989: 90-93; Eyice, 1980: 57-61; Mango, 2006: 188-189, şekil 196-197.

⁵³² Çorağan, 1989: 93.

⁵³³ Çorağan, 1989: 102-103; Mercangöz, 1990.

1000) pastoforyon odaları da batı duvarda bulunan bir girişı olması ile İçkale Kilisesi'ne benzemektedir⁵³⁴.

Kubbeye geçiş ögesi pandantiflerin başlangıcında görülen delikler, Arap Evliyası'nda ve Mudanya yakınında Kumyaka Köyü'nde bulunan Sige Başmelekler Kilisesi'nin pandantiflerinin alt köşelerinde de izlenmektedir⁵³⁵. Bunlar, bina içindeki ses düzeni ile ilgili olup; akustiğı sağlamak amacıyla yapılmış düzenlemelerdir.

Yapı içinde ve dışında mala ile yapılan yalancı derz çizgileri 11. yüzyıl Orta Bizans dönemi özellikle İstanbul yapılarında görülen bir tekniktir. Çift çizgi ile yapılan derz çizgileri Fodele yakınlarındaki Meryem Kilisesi, Roukani'deki St. John Kilisesi ve Kurbinovo St. George Şapeli batı cephesi İçkale Kilisesi ile aynı şekildedir⁵³⁶ (Foto 196-197).

Aynı şekilde yapılan derz çizgilerine, 12-14. yüzyıllar arasına tarihlenen Gemiler Adası'ndaki (Lebissos) yapılar grubunda da rastlanmaktadır⁵³⁷ (Foto 198).

Mala ile yapılan derz çizgileri dışında, kırmızı-beyaz ve sarı renk boyalar ile yapılan derz çizgileri imitasyonları İçkale Kilisesi'nin dış cephelerinde, nişlerde ve kubbe kasnağını çevreleyen pencere ve

---

⁵³⁴ Ebersolt, 1934: 42-43, fig. 34-35; Mango, 2006: 193, fig. 200-203.

⁵³⁵ Buchwald, 1969.

⁵³⁶ Vocotopoulos, 1981: 557, şekil 4-5.

⁵³⁷ Foss, 1994: 6-7, fig. 12.

nişlerde yer almaktadır. Bu boyama, kaleyi çevreleyen sur duvarlarında özellikle Ana Kale Kapısı'nın bulunduğu duvarda ve Kızıl Kule Dış cephelerinde de izlenmektedir⁵³⁸ (Foto 199). Selçuklu Dönemi'ne ait bir onarım sırasında yapıldığı anlaşılan bu imitasyonlar, Antalya yakınındaki Evdir ve Kırkgöz Han'ında, Alara Kalesi ve Konya Köşkünde de görülmektedir⁵³⁹. Ayrıca; bu kırmızı boyalı derz çizgilerini, Karatay Hanı ve kent içindeki hanlar ile Kayseri'deki kimi yapılarda da rastlamak mümkündür⁵⁴⁰ (Foto 200-201).

Anlaşılan o ki; Selçuklu Dönemi özelliği olan derz çizgilerinde görülen ve sıva üzerine yapılan imitasyonlar, Selçukluların Alanya'ya gelmesi ile başlanan inşaat sürecinde İçkale Kilisesi'nin diğer yapılardan ayırt edilmeden onarıldığı ve bezendiği sırada yapılmıştır⁵⁴¹.

Arap Evliyası'nın, kapı yanındaki güney duvarda ve yapının doğu dış cephesinde, kazıma tekniğinde yapılmış olan daire içine yerleştirilen altı kollu şekil, İçkale Kilisesi'ndeki batı cephe girişindeki nişlerde görülen bezemeler ile benzetilmektedir⁵⁴² (Foto 183).

---

⁵³⁸ Işın, 2001: 13; Redford, 1993:150-151, fig.2-4.

⁵³⁹ Duggan, 2008: 336; Redford, 1991: 59; Tekinalp, 2009: 153, dipnot 15-16.

⁵⁴⁰ Duggan, 2008, 19,28-29; Tekinalp, 2009: 153.

⁵⁴¹ Bu imitasyonların Suriye etkili bir özellik olduğu da söylenmektedir (Redford, 1991: 59); Redford, 1993; Tekinalp, 2009: 152.

⁵⁴² Hellenkemper-Hild, 2004: 590; Konyalı 1946; Lloyd-Rice, 1989;

Mimaride tabak-kâselerin kullanımı, Orta Bizans Dönemi'nin son evresinde 11-12. yüzyıllarda Kıbrıs ve Yunan Kiliselerinde sıklıkla rastlanan bir durumdur. Bu bezeme türü, Yunanistan'da Hosios Lukas (10-11. yüzyıl) ve Daphni Manastır Kiliseleri ile H. Theodoroı Kilisesi (1060-70) ve 12. yüzyıla tarihlendirilen H. Sotir Manastır Kilisesi dış cephelerinde pencere kemeri üstünde ve daha sonra Geç Bizans Dönemi'nde yapıların iç dekorasyonunda tercih edilmeye başlanmıştır⁵⁴³.

Batı dışında, güneyde de bu bezeme türünün uygulandığı binalara rastlamak mümkündür. Kıbrıs'ta Panagia Kanakaria Kilisesi'nin narteks tonozunda da sırlı kâseler tercih edilmiştir⁵⁴⁴ (Foto 202). Anadolu'da ise, Mudanya yakınındaki Kumyaka Köyü'nde bulunan Sige Başmelekler Kilisesi (H. Taxiarchoi Kilisesi 780-797) kubbe kemerinde ve Ankara Arslanhane Cami doğu cephesi giriş kapısı kemer köşelerinde karşılaşılmaktadır⁵⁴⁵ (Foto 203-205).

İçkale Kilisesi'nde bugün yerinde olmayan bu kâse-tabaklar da hiç şüphe yok ki sırlı ve renkliydiler. Nitekim binanın güney cephesinin batı kanadında -0,45 m. kotunda sağlam olarak ele geçen

---

⁵⁴³ Krautheimer, 1975: 405-419; Megaw, 1977: 15; 1990.

⁵⁴⁴ Megaw, 1977, 1990.

⁵⁴⁵ Buchwald, 1969; Megaw 1990; Ötüken vd., 1986: 473-476.

sırlı kâsenin de bu kâselerden biri olması söz konusu olabilir⁵⁴⁶ (Foto 206).

İçkale Kilisesi'nin, kentin Türk hâkimiyetine girdikten sonra, Konya, Niksar, Ravenda, Amasra, Enez, Bodrum, Bitlis, Urfa ve Bayburt gibi yerlerden farklı olarak; kilisede yapılan incelemeler buranın mescide ya da camiye çevrildiği konusunda bir bilgi olmadığı gibi buna ilişkin bir veri de yoktur⁵⁴⁷. Bütün bu veriler, İçkale Kilisesi'nin, cami ya da mescide çevrilmemiş olduğunu göstermektedir.

C-Duvar Resimleri

Bugün büyük bir bölümü dökülmüş olan duvar resimlerinin günümüze gelebilen bir kısmında bazı sahneler tespit edilmiştir.

Bu sahnelerden tanımlanabilen sahneler; güney kol yarım kubbesini tamamen kaplayan *İsa'nın Doğumu ve İlk Banyosu*, *Çobanlara Müjde* ve *Üç Müneccim'in Tapınması*'ndan oluşan tek bir sahne, batı duvarda *İsa'nın Vaftizi*; kuzey kol batı duvarında *Golgotha Yolu*, doğu duvarında *Çarmıhta İsa* ve pandantiflerde yalnız ikisinin tasviri kalan *İncil Yazarları*'ndan oluşmaktadır.

---

⁵⁴⁶ Arık, 2005a: 1; 2004a.

⁵⁴⁷ Boran, 2000: 68; Hellenkemper-Hild, 2004: 590.

İçkale Kilisesi'nde, bulunduğu yere göre incelenen resimler, Kapadokya Bölgesi Kaya Kiliseleri ile benzerlik gösterir. İsa'nın çocukluk dönemine ait sahnelerin güney kolda; İsa'nın çektiikleri dönemine ait sahnelerin kuzey kolda bulunması, *kapalı yunan haçı* planlı Hacı İsmail Dere ile Göreme Kılıçlar Kilisesi'nin hatırlatır⁵⁴⁸.

İsa'nın Doğumu Sahnesi'nin bu şekilde bir bütün halinde ele alındığı duvar resimlerine Kapadokya Bölgesi'ndeki birkaç kilisede ve Kıbrıs Adası'nda da rastlanmaktadır. Soğanlı Barbara, Tahtalı, Karabaş, Göreme Çarıklı, Şapel A, Karanlık Kilise, Kılıçlar Kilise, Tagar Kaya Kilisesi ve Trabzon'da St. Babas Kiliseleri'nde⁵⁴⁹ görmek mümkündür. Bu yapılarda *İsa'nın Doğumu* sahnesinde Meryem, İçkale Kilise'nde olduğu gibi bir yatakta uzanmakta ve hemen yanındaki küçük yataktaki İsa'ya bakmaktadır. Altta hizmetçiler İsa'yı yıkarken, ahır ya da mağara olarak tarif edilen yerin dışında sağ tarafta bir ya da iki çobana bir meleğin İsa'nın doğduğu müjdesini verdiği gözlenir. Doğum sahnesinin bölümlerinden biri olan *Üç Müneccim'in İsa'ya Tapınması* sahnesinden yalnızca kubbeli bir yapı ve bir figüre ait olduğu anlaşılan bacak tasviri görülmektedir.

Duvar resimleri 13. yüzyıl başına tarihlenen Göreme Karanlık Kilisesi, 12. yüzyıl 2. Yarısına tarihlenen Çarıklı, (1080), Kılıçlar (900), Soğanlı Barbara (1006), Soğanlı Karabaş (10.

---

⁵⁴⁸ Ötüken, 1984: 147-151.

⁵⁴⁹ Restle, 1967: 144-149.

yüzyılı/1050/1060), Trabzon St. Sabas (1060/1411) ve Tagar Kaya Kiliselerinde duvar alınlığında yer alan *İsa'nın Doğumu* sahnesi İçkale Kilisesi'ndeki gibi resimlenmiştir⁵⁵⁰ (Foto 147-154).

Kıbrıs'ta, duvar resimleri 1160-1180 yılları arasına tarihlenen Perachorio Holy Apostles Kilisesi'ndeki Doğum Sahnesi'nin düzenlemesi İçkale Kilise ile aynı biçimdedir⁵⁵¹. Solda Meryem yatakta uzanmaktadır ve solundaki yatakta yatan *Bebek İsa*'ya bakmaktadır. Bu sahnenin hemen altında, incili bir küvette iki hizmetçi tarafından yıkanan *Bebek İsa*'nın görüldüğü “İsa'nın İlk Banyosu”; sağda üstte bir kaval çalan ve oturan çoban figürü ile “Çobanlara Müjde” Sahneleri bulunmaktadır⁵⁵² (Foto 154).

İsa'nın Vaftiz Edildiği tahmin edilen sahnede, yine Kapadokya Bölgesi Kiliseleri'nde olduğu gibi çizgilerle anlatılan su ögesi içinde İsa ve sol üst yanda Vaftizci Yahya'nın eli ile vaftiz edişi, sağ yanda ise Melek ya da daha çok bir kadına benzeyen bir figür⁵⁵³ yer almaktadır. Bu figürün elinde muhtemelen havlu bulunmaktadır. İsa'nın Vaftiz edildiği sahne, Kıbrıs'ta Stavros Ayiasmatti, Göreme'de

---

⁵⁵⁰ Restle, 1967.

⁵⁵¹ Megaw, 1964: 264.

⁵⁵² Megaw, 1962: fig.80; 1964: 264, fig. 7;

⁵⁵³ Muhtemelen Maria Magdelana'dır.

Karanlık (13. yüzyıl başı) ve Kılıçlar (900) Kiliselerinde de bulunmaktadır⁵⁵⁴ (Foto 155-156).

İsa'nın Çarmıhta gösterildiği sahnelere birçok yapıda rastlanmaktadır. Burada İsa'nın sağ elinin bir kısmını ve üstündeki elbiseyi yüzüne doğru götürerek ağlayan Meryem'i solda, sağda ise eli ile İsa'yı işaret eden toga giysili Roma askeri, bu sahnede gördüğümüz figürlerdir. Fakat sahnenin tahrip olduğu düşünülürse burada Vaftizci Yahya'nın ve çok az ihtimalle de Meryem Magdelana'nın bulunması gereklidir. Komnenoslar Dönemi 10-11. yüzyıllara tarihlenen Göreme El Nazar; Güzelöz Haç, İhlara Yılanlı'da kuzey haç kolu kuzey duvarında ve 12. yüzyıl ikinci yarısına tarihlenen Göreme Çarıklı, Kılıçlar (900), Karanlık (13. yüzyıl başı), Tagar Kaya (1080) ve Soğanlı Karabaş (10. yüzyıl/1050/1060), Tokalı II Kiliselerindeki gibi bu temanın resmedildiği örnekler ile İçkale Kilisesi arasındaki benzerlik ilgi çekicidir⁵⁵⁵ (Foto 157-161).

Özellikle *Golgotha Yolu* konulu duvar resmi, benzer örneğini, hemen yakınındaki bir yerleşim olan Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Mezar Şapeli'nde bulmaktadır⁵⁵⁶ (Foto 162). Benzer örnekleriyle ve özellikle Kıbrıs duvar resimlerine bakılarak 12. yüzyıla tarihlenmiştir. Anadolu'da tek örnek olarak nitelenen sahnenin Demre'de

---

⁵⁵⁴ Restle, 1967.

⁵⁵⁵ Ötügen, 1984: 149, Restle, 1967: 146-148.

⁵⁵⁶ Karakaya, 2007: 179-192.

bulunduğu söylenmekte ise de, İçkale Kilisesi'nde görülen bu sahnenin, binanın 1221 yılında, Selçuklu hâkimiyetinin gelmesinden önce yapıldığı dikkate alınır, Demre örneğinden önce olduğu; bu nedenle de Anadolu'daki en erken tarihli sahne olduğunu söylemek mümkündür ki; bu da İçkale Kilisesi'nin önemini ortaya koymaktadır.

Pendantiflerdeki inci yazarı tasvirlerine, Göreme Çarıklı Kilise'de rastlanır. Burada, pendantiflerde, yapılar etrafında profilden oturarak tasvir edilen İncil yazarları birbirlerine dönmüş şekildedir. Kucaklarında bulunan açık kitaplar üzerine yazarken tarif edilen yazarlar 12. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir⁵⁵⁷ (Foto 163).

11. yüzyıla tarihlenen İznik Koimesis Kilisesi'nin pendantiflerinde de İncil yazarlarının tasvir edildiği bilinmektedir⁵⁵⁸.

Kıbrıs Kanakaria Kilisesi'nin farklı dönemlerine tarihlenen duvar resimleri 12. yüzyıldan 1500 sonrasına kadar değerlendirilir. Kubbe pendantiflerinde de İçkale Kilisesi'nde olduğu gibi İncil yazarlarının tasvirleri vardır (Foto 164-165). Figürlerin oturuşu, profilden ve yapılar içinde tasvir edilişi, özellikle halelerinde kullanılan renklerle İçkale Kilisesi ile hemen hemen aynıdır⁵⁵⁹. İçkale

---

⁵⁵⁷ Restle, 1967.

⁵⁵⁸ Ötüken vd., 1986: 233; 1065'teki depremden sonraya tarihlenen yapının ilk yapı dönemi ve tarihi konusunda bir bilgi yoktur (Mango, 2006: 16).

⁵⁵⁹ Megaw, 1977:156.

Kilisesi'nin inşa edildiği dönemler ile aynı tarihsel süreç içerisinde tarihlenir⁵⁶⁰.

Pendantiflerde İncil yazarlarının tasvir edilmesi 10. yüzyıldan itibaren görülmekle birlikte 12-13. yüzyıllarda yoğunlaştığı izlenir. Demre Aziz Nikolaos Kilisesi II. Güneydoğu Şapeli'nin güneybatı pendantifinde resimlenen İncil yazarı profilden oturur vaziyette tasvir edilmiştir. Bu şekilde profilden oturarak tasvir edilen İncil yazarları tasvirlerinin 12-13. yüzyıllarda yoğunlaştığı görülür. Sağ eli ile açık kitap üzerine yazarken tasvir edilen yazarlar 12. yüzyıldan sonra yaygınlaşır⁵⁶¹.

İçkale Kilisesi'nde sembolleri ile profilden otururken ve elleri kitap üzerinde tasvir edilen İncil yazarları tasvirleri, bu örneklerle bakılarak 12-13. yüzyıllara tarihlendirilebilir.

Yapının duvarlarında, özellikle alt kesimlerde haleli aziz ve azize başları görülmektedir. Bunlar, Kapadokya kiliselerinde olduğu gibi Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nde de yer almaktadır.

Kıbrıs Chrysostomos Manastır Kiliseleri duvar resimleri, üslup ve renk kullanım açısından İçkale Kilisesi'ni hatırlatır. Figürlerin halelerinde içten dışa doğru sarı, kırmızı ve beyaz renk kullanımı, İçkale Kilisesi figürlerinin halelerinde de görülmektedir. Kuzey Kilisesi

---

⁵⁶⁰ Megaw, 1990 : 159.

⁵⁶¹ Karakaya, 2009: 92, dipnot 19-20.

ile aynı tarih içinde ele alınan duvar resimleri, 17. ve 18. yüzyıllarda koruma altına alınmıştır⁵⁶².

İçkale Kilisesi duvar resimleri, bütün olarak aynı üslupla ve renklerle yapılmıştır. Yalnız, güney duvarda *Doğum* sahnesinin batısında üstte görülen *Çobanlara Müjde* sahnesi, kilisedeki diğer resimlerden farklıdır. Meleğin halesinde kullanılan renklerin yanı sıra kahverengi-kızıl saçlarını ensesinde bir bant ile bağlaması; çobanın çizimleri ve şapkası ile giyim tarzı, sağ profilden üst yana doğru dönerek meleğe bakışı, daha geç bir devire mal edilebilecek özellikler gösterir. Muhtemelen duvar resimleri, yapıldıktan sonra günümüze kadar ulaştığı sürede zaman ve hava faktörleri ile zarara uğramış olmalıdır. Bu tahribat, daha geç bir devirde dönemin üslubu, renkleri ve giyim modası ile yenilenmiştir. Bu onarımın, Kıbrıs Chrysostomos Kilise duvar resimlerinin 17. Yüzyıl sonu-18. Yüzyıl başında yapılan onarım ile aynı tarihlere rastlamış olabileceğini düşündürür⁵⁶³.

Üslup ve renkler açısından değerlendirdiğimizde, özellikle kırmızı, koyu kırmızı ve kahverengi-kırmızı tonları ile canlı sarı ve mavi gibi ana renklerin hâkim olduğu sahnelerde figürler, oldukça uzun ince ve zarif tiptedirler. Üzerlerindeki giysiler âdeta uçuşmaktadır. Figürlerden en dikkat çekici olanı çobandır. Çizimleri, üçgen şeklindeki şapkası ile âdeta İtalyan bir denizciyi anımsatan

---

⁵⁶² Mango vd., 1990: 63.

⁵⁶³ Mango vd. , 1990.

figürün rahat oturuşu ve sağ üste dönerek verdiği profille de geç bir döneme ve başka bir usta ele işaret etmektedir. Kapadokya’da Soğanlı Barbara, Karabaş, Elmalı, Tagar Kiliseleri en erken 10. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar uzanan bir tarihlendirme içinde değerlendirilmektedir. Bu örneklerle bakıldığında İçkale Kilisesi duvar resimlerinin de, yapının *trikonchos* planlı olarak inşasından hemen sonra yapıldığı dikkate alınır, 11-13. yüzyıl ilk çeyreği arasına ait olduğu söylenebilir. Ne var ki, duvar resimlerine daha geç dönemlerde yapılmış müdahaleleri ve ekleri, konservasyon ve analiz işlemleri yapılmadan, bugünkü durumuna bakarak çözümleyebilmek mümkün görünmemektedir.

VI. SONUÇ

Alanya İçkale Kilisesi, doğu-batı yönünde uzanan kilise iki büyük inşaat aşaması ve üç ek-onarım aşaması içermektedir.

İlk inşaat aşamasında bina, *üç nefli bazilika*; ikinci inşaat aşamasında ise *trikonchos* planlı olarak inşa edilmiştir.

Üç nefli bazilika, kazı çalışmaları sırasında ele geçen sikkeler ışığında 6.-10 yüzyılları kapsayan bir dönemi içermektedir⁵⁶⁴. 10. yüzyılda, bazilikanın kuzey yan nefi nekropol alanına dönüşmüş ve kireç katmanları ile kapatılan mezarlarda toplu gömüler olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum 10. yüzyılda, bölgede, salgın bir hastalığa işaret etmektedir.

11. yüzyıl ile en geç 13. yüzyıl başına tarihleyebileceğimiz *trikonchos*, Selçuklu hâkimiyetinden önce yapılmış olmalıdır. Ayrıca; yapı içinde duvar yüzeylerinde görünen resimleri de, yapının inşasından bir süre sonra yapılmış olmalıdır. Özellikle “İsa” konulu sahneleri içeren resimlerinden “Golgotha Yolu” sahnesinin, Anadolu’da ilk ve en erken tarihli duvar resmi olduğu ortaya çıkmıştır.

---

⁵⁶⁴ II. Iustinus (565-578), II. Konstans (641-668) ve VI. Leo (886-912) dönemlerine aittir (Arık, 2002: 529; Arık, 2003, 2005-3,2005); Bu çevrede ele geçen 36 sikkeden 10’u Zenon (474-475/476-491) ve I. Anastasios’a (491-518) ait sikkeler bazı bölümleri ile günümüze gelebilen bazilikanın 6. yüzyıl başına ait olduğunu düşündürür (Hellenkemper-Hild, 2004: 590, dipnot 81).

Binanın geçirdiği üç ek-onarım aşamasından ilki 1225 yılından sonraki güney ek yapının-odanın oluşturulması; ikincisi apsis dış cephesi ile güney ek yapının konut haline dönüştürüldüğü 1922 yılındaki mübadele sonrasında; üçüncü ve son aşama ise 1940-60 yıllarında binanın güney cephesinde dökülen taşlarının yeniden örüldüğü ve yapı içinde kubbeyi doğudan destekleyen iki beton ayağın eklendiği dönemi içermektedir⁵⁶⁵.

En erken 11. yüzyıldan beri ayakta olan ve günümüze kadar varlığını koruyan binanın kubbe ve kasnağında belirlenen yıkılma ve dökülmeler, binanın acil bir korumaya ve onarıma ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Ayrıca; kısmen tanımlanabilen duvar resimleri içinde erken tarihli olduğu düşünülen “Golgotha Yolu” sahnesinin bulunması da, binanın ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyetinde yaşayarak ve benliğini değiştirmeyerek günümüze kadar ulaşabilen bu “özel” yapının bir an önce koruma altına alınması şart ve gereklidir.

---

⁵⁶⁵ Arık, 2005: 37.

KAYNAKÇA

Akkaya, Tayfun, (2001), “Laertes’de Dini Mimari İzleri”, **V. Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazı Ve Araştırmaları Sempozyumu, Bildiriler (19-20 Nisan)**, Ankara, s. 1-12.

Alishan, P.L.M., (1899) **Sissouan Ou L’arméno-Cilicia**, Venice.

Anonim, (1950), **İslam Ansiklopedisi**, III.Cilt, Ankara, s. 287-289.

Anonim, (1982), **Evliya Çelebi Tam Metin Seyahatname**, 9. Cilt, İstanbul, s. 27-29.

Anonim, (1987), **Alanya Dün, Bugün Yarın**, Alanya: Alanya Belediyesi.

Alpaslan, Sema (1998) “Demre'deki H. Nikolaos Kilisesi Liturjik Mekânları”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 15, S. 1, s. 159-173.

Alpaslan, Sema, (2002), “Lykia’da Bizans Dönemi Araştırmaları”, **20. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, C.1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 127-138.

Alpaslan, Sema, (2003), “Antalya Ve Likya'nın Bizans Çağı Mimari Plastikinin Motif Ve Stil Değerlendirmesi” **Adalya VI**, Antalya, s. 251–264.

Alpaslan, Sema, (2003), “Demre'deki H. Nikolaos Kilisesi Liturjik Mekânları” **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 15 , S. 1, s. 159-173.

Anonymous, (1874), **Opusculé sur la Question du Couvent de St. Pantéleimon Au Mont Athos**, İstanbul.

Arbel, B., (1999), **Cyprus The Franks And Venice, 13th-16th Centuries**, USA: Variorum.

Arık, M. Oluş, (1993), “ Alanya İçkale Kazıları (1985–(1991) **Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı**, Konya: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 13–27.

Arık, M. Oluş, (2001), “ Alanya Kalesi 2000 Yılı Çalışmaları” **23. Kazı Sonuçları Toplantısı**, C. II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 171-186.

Arık, M. Oluş, (2003a), “Alanya Kalesi 2001 Yılı Çalışmaları”, **25. Kazı Sonuçları Toplantısı**, C. II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 123-125.

Arık, M. Oluş, (2003b), “ Alanya Kalesi 2002” **Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri (2003)–2**, Antalya, s. 5-7.

Arık, M. Oluş, (2004a), “ Alanya Kalesi 2003 Yılı Çalışmaları” **26. Kazı Sonuçları Toplantısı**, C. II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 37-42.

Arık, M. Oluş, (2004b), “ Alanya Kalesi Çalışmaları 2003” **Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri (2004)–2**, Antalya, s. 1-5.

Arık, M. Oluş, (2005a), “ Alanya Kalesi 2004 Yılı Çalışmaları” **27. Kazı Sonuçları Toplantısı**, C. II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 216-220.

Arık, M. Oluş, (2005b), “ Alanya Kalesi Çalışmaları 2004” **Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri (2005)–3**, Antalya, s. 1-4.

Arık, M. Oluş, (2006), “ Alanya Kalesi Çalışmaları (2005)” **Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri (2006)–4**, Antalya, s. 1-3.

Aydın, Ayşe, (1999-2000), “Kilikya’daki Ayaklı Kiliselere Bir Örnek, Hasanlıler Kilisesi” **Adalya IV**, Antalya, s. 243–257.

Aydın, Ayşe, (2002), “Tapureli A Kilisesi Kazısı”, **VI. Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Ve Sanat Tarihi Sempozyumu**, Kayseri, s. 95-103,

Aydın, Ayşe (2004), “Mersin-Silifke, Sömek Köyü Kiliseleri Yüzey Araştırması”, **22. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, C. I, Konya: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 85-100.

Aydın, Ayşe, (2005) , “Kilikya Ve Isaurya’daki Trikonkhos Plânlı Yapılar” **Adalya VIII**, Antalya, s. 241–262.

Aydın, Ayşe, (2006), “Die Trikonchosbauten In Lykien, Ihre Entwicklung Und Funktion” **III. Uluslararası Likya Sempozyumu (07–10 Kasım 2005)**, Antalya, s. 31–47.

Babic, G., (1969), **Les Chapelles Annexes Des Eglises Byzantine**, Paris.

Bachmann, W., (1913), **Kirchen Und Moscheen In Armenian Und Kurdistan**, Leipzig.

Bibi İbn, (1941), (Çev. M.Nuri Gençosman), **Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi**, Ankara.

Bibi İbn, (1996), (Çev. Mürsel Öztürk), **El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçukname)**, C. I-II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bibi İbn, (2000), (Çev. A.Sait Aykut), **İbn Bibi Seyahatnamesi I-II**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Battuta, İbn, (2004), (Çev. A. Sait Aykut), **İbn Battuta Seyahatnamesi**, C. I-II, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bauer, Franz Alto-Holger A. Klein (2006), "The Church Of Hagia Sophia In Bizye (Vize): Results Of The Fieldwork Seasons 2003 And 2004", **Dumbarton Oaks Papers**, C. 60, s. 249-270.

Baykara, T. ,(1993), "Alâie Bir Selçuklu Şehri", **Alanya 1.Tarih Ve Kültür Semineri**, Alanya, s. 15-19.

Bayram, Fahriye, (2002), "Öşk Manastır Kilisesi'nin Gürcü Mimarisi İçerisindeki Yeri", **VI. Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Ve Sanat Tarihi Sempozyumu**, Kayseri, s. 179-186.

Bean, George E. (1997), **Eskiçağda Güney Kıyılar**, İstanbul.

Beaufort, Francis (1818), **Karamania Or A Brief Description Of The Remains Of Antiquity**, London.

Bent, T. (1887), "Byzantine Palaces", **The English Historical Review**, C. 2, Oxford University Press, s. 466-481.

Beyoğlu, Süleyman, (1998), “Savaş Yıllarında Alanya (1914–1918)” **8. Alanya Tarih Ve Kültür Semineri**, Alanya, s. 293–295.

Beyoğlu, Süleyman, (1999), “XX. Yüzyıl Başlarında Alanya’da Bazı Olaylar (1910–1920)” **9. Alanya Tarih Ve Kültür Semineri**, Alanya, s. 520–522.

Beyoğlu, Süleyman, (2000), “Alanya Yapı Tarihine Dair Bazı Belgeler (1907–1919)” **10. Alanya Tarih Ve Kültür Semineri**, Alanya, s. 593–599.

Bilici, Z. Kenan, (1993), “Seyahatnamelerde Alanya” **Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı**, Konya, s. 307–318.

Bilici, Z. Kenan, (1995), “Alanya, Bir Ortaçağ Kentinin Tarihi Kronolojisi Üzerine” **5. Alanya Tarih Ve Kültür Semineri**, Alanya, s. 455–458.

Bilici, Z. Kenan, (1997), “Alanya Kalesi Kazısından Çıkan Bir Duvar Çinisi”, **Adalya I**, Antalya, s. 87-94.

Bilici, Z. Kenan, (1999)–(2000), “Alanya’nın Fethi Meselesi, Bir Tespit” **Adalya IV**, Antalya, s. 287–293.

Bilici, Z. Kenan, (2001), “Alanya-Kızıl Kule İle Tersane Arasındaki Deniz Suru Üzerinde Bazı Tespitler-I” **I. Uluslararası Kültür Ve Medeniyeti Kongresi**, Konya, s. 163–167.

Bilici, Z. Kenan, (2008), **Kalenin Gemileri**, İstanbul: Ege Yayınları.

Bilici, Z. Kenan, (2009), **Alanya Kalesi Kazıları**, (Yayınlanmamış).

Bilici, Sema, (2002), “Alanya-Selçuklu Sarayı Seramikleri”, **Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, Prof. Dr. Gönül Öney’e Armağan, Bildiriler**, İzmir, s. 139-154.

Bilim, Cahit, (1997), “Arşiv Belgelerinde Ve Salnamelerde Alanya”, **7. Alanya Tarih Ve Kültür Semineri**, Alanya, s. 197-202.

Boran, Ali, (2000), “Kiliseden Camiye Çevrilen Eserler Bağlamında İç Kalelerdeki Mescitler”, **Sanatta Etkileşim**, Ankara, s. 64-69.

Borchhardt, Jürgen, (1975), **Myra, Eine Lykische Metropole In Antiker Und Byzantinischer Zeit**, Berlin: Gebr. Mann Verlag, Istanbuler Forschungen Band 30.

Buchwald, H., (1984), “Lascarid Architecture”, **Jahrbuch Der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft**, s. 261-298.

Buchwald, H., (1969), **The Church Of The Archangels In Sige Near Mudania**, Graz: Verlag Hermann Böhlaus Nachf.

Buchwald, H., (1999a), “Notes On The Design Of Aisled Basilicas In Asia Minor”, **Form, Style And Meaning In Byzantine Church Architecture**, USA: Variorum, s. 19-30.

Buchwald, H., (1999b), “Western Asia Minor As A Generator Of Architectural Forms In The Byzantine Period, Provincial Back-Wash Or Dynamic Center Of Production”, **Form, Style And Meaning In Byzantine Church Architecture**, USA: Variorum, s. 199-230.

Butler, H.C., (1913) "Fourth Preliminary Report On The American Excavations At Sardes İn Asia Minor" **American Journal Of Archaeology**, C. 17, No. 4 , s. 471-478.

Büktel, Yılmaz, (1999), "Kale Kilisesinin Bizans Sanatındaki Yeri Ve Önemi" **9. Alanya Tarih Ve Kültür Semineri**, Alanya, s. 403-404.

Carr, Annemarie Weyl, (1995) "Byzantines And Italians On Cyprus: Images From Art" **Dumbarton Oaks Papers, Symposium On Byzantium And The Italians, 13th-15th Centuries**, C. 49, Harvard University Stable, s. 339-357.

Cecilia, G. McGhee, (1984), **Turkish Delight Our Home In Alanya**.

Ceylan, Burcu, (2000), **Batı Anadolu Bölgesinde Bulunan Antik Dönem Anıtsal Yapılarından Dönüştürülmüş Bazilikal Planlı Kiliseler**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Crane, Howard, (1993), "Evliya Çelebi's Journey Through The Pamphylian Plain In 1671-72, **Muqarnas**, C. 10, Leiden-E.J.Brill Netherlands, s. 157-168.

Curcic, S. (1977), "Architectural Significance Of Subsidiary Chapels In Middle Byzantine Churches", **The Journal Of The Society Of Architectural Historians**, C. 36, No. 2, s. 94-110.

Curcic, S. (2003) , “The Role Of Late Byzantine Thessalonike In Church Architecture In The Balkans”, **Dumbarton Oaks Papers, C. 57, Symposium On Late Byzantine Thessalonike**, s. 65-84.

Çalış, Özlem (2006), **Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde Bir Bizans Kilisesi: Panagia Kanakaria**, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü.

Çelikkol, Zeki, (1992), **Rodos’taki Türk Eserleri Ve Tarihçe**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çorağan, Nilay, (1989), **İstanbul-Heybeliada’daki Bizans Dönemi’ne Ait Panagia Kamariotissa Kilisesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dark, Ken (2004), **Secular Buildings And The Archaeology Of Everyday Life In The Byzantine Empire**, Great Britain: Oxbow Books.

Deichmann, F. W., (1954), “Cella Trichora”, **RAC**, C.II, s. 944-954.

Demir, Mustafa (2000), “Selçuklu Tarih Kayıtlarında Alanya’nın Fethi” **10. Alanya Tarih Ve Kültür Semineri**, Alanya, s. 541-544.

Doğan, Sema, (2000), “Akdeniz Bölgesinde Bizans Dönemi Taş Eserlerinde Etkileşim”, **Sanatta Etkileşim Uluslararası Sempozyumu (25-27 Kasım 1998)**, Ankara, s. 38-41.

Doğan, Sema, (2004), “Alanya Müzesi’ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri”, **22. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, C. II., Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 71–76.

Doğan, Sema, (2004), “Lykia’da Bizans Dönemi Araştırmaları-2003”, **22. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, C. II., Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 77–86.

Doğan, Sema, (2005a), “Alanya ve Çevresinde Bizans Araştırmaları (2004)”, **23. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, C.II., Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Doğan, Sema, (2005b), “Alanya ve Çevresinde Bizans Araştırmaları 2004”, **Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri (2005)–3**, Antalya, s. 97–102.

Doğan, Sema, (2006), "Alanya'da Bizans Araştırmaları (2005)", **Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri (2006)–4**, Antalya, s. 65–70.

Doğan, Sema, (2008), “Alanya Ve Çevresinde Erken Hristiyan-Bizans Evleri Ve Kırsal Yaşam”, **Anadolu Ve Çevresinde Ortaçağ 2**, Ankara, s. 1-20.

Duggan, T.M.P., (2004), “Antalya İli İle Komşu Ve İlgili Bölgelerdeki Kayda Geçmiş Afetlerin (Salgın Ve Deprem) Kronoloji Derlemesi” **Adalya VII**, Antalya, s. 123–170.

Duggan, T.M.P., (2005), “Antalya İli İle Komşu Bölgelerdeki Deprem Ve Salgın Kronolojisine Ek Tamamlayıcı Verileri” **Adalya VIII**, Antalya, s. 357-398.

Duggan, T.M.P., (2008), “The Paintwork And Plaster On Evdir And Kırkgöz Hans By Antalya-And Some Implications Drawn Concerning The Original Appearance Of 13. Century Seljuk State Buildings”, **Adalya, XI**, s. 319-358.

Dvornik, Francis, (1990), **Konsiller Tarihi İznik’ten II. Vatikan’a**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ebersolt, J., (1934), **Monuments D’architecture Byzantine**, Paris.

Edwards, Robert W., (1982), “Ecclesiastical Architecture In The Fortifications Of Armenian Cilicia”, **Dumbarton Oaks Papers**, C. 36, s. 155-176.

Edwards, Robert W., (1983), “Ecclesiastical Architecture In The Fortifications Of Armenian Cilicia: Second Report”, **Dumbarton Oaks Papers**, C. 37, s. 123-146.

Edwards, Robert W., (1987), **The Fortifications Of Armenian Cilicia**, Washington: Dumbarton Oaks Papers.

Englezakis, B., (1995), **Studies On The History Of The Church Of Cyprus, 4th-20th Centuries**, USA: Variorum.

Epstein A.W. (1980) “Middle Byzantine Churches Of Kastoria: Dates And Implications”, **The Art Bulletin**, C. 62, No. 2, s. 190-207.

Erdem, İlhan, (1995), “Türkiye Selçukluları Ve Beylikler Devri İle Seyahatnamelerde Alanya (XIV-XVII. Yüzyıllar), **5. Alanya Tarih Ve Kültür Semineri**, Alanya, s. 445-449.

Erdem, İlhan, (2003), “Bir Ortaçağ Kenti Antalya, Geç Antik Dönem'den Selçukluların Sonuna Genel Bir Yaklaşım (II)”, **Adalya VI**, Antalya, s. 293-304.

Ersan, Mehmet, (2007), **Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler**, Ankara.

Ersen, Ahmet, (1990), “Orta Ve Geç Devirde Bizans Mimarisinin Merkez (İstanbul) Ve Yunanistan Örneklerindeki Üslup Farkları”, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 7, s. 2-16.

Ersoy, Bozkurt, (1996), “Alanya Kalesi (1986-1993)” **Alanya Tarih Ve Kültür Semineri**, Alanya, s. 215-217.

Eyice, Semavi, (1965), **Bizans Devrinde Edirne ve Bu Devre Ait Eserler, Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Eyice, Semavi, (1971), **Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Eyice, Semavi, (1977), “Silifke Ve Çevresinde İncelemeler: Kanlıdivan (Kanytelles-Kanyteldeis) Bazilikaları”, **Anadolu Araştırmaları IV-V**, İstanbul, s. 411-441.

Eyice, Semavi, (1980), **Son Devir Bizans Mimarisi**, İstanbul.

Faroghi, S. , 1994), (çev. N. Kalaycıoğlu), **Osmanlı'da Kent ve Kentliler (Kent Mekânında Ticaret ve Gıda Üretimi 1550-1650)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Foss, Clive, (1994) "The Lycian Coast In The Byzantine Age" **Dumbarton Oaks Papers, C. 48**, s. 1-52.

Foss, Clive, (1996), **Cities, Fortresses And Villages Of Byzantine Asia Minor**, USA: Variorum.

Giovannini Luciano, (1971), **Arts De Cappadoce**, Geneve-Paris-Munich.

Göde, Kemal, (1996), "Selçuklu Türkiyesi'nde Alâiye'nin Yeri Ve Önemi", **6. Alanya Tarih Ve Kültür Semineri**, Alanya, s. 107-108.

Göde, Kemal, (2001), "Alanya'nın Fethinde Selçuklu Komutanı Ve Antalya Valisi Mübarizeddin Ertokuş'un Rolü", **10. Alanya Tarih Ve Kültür Semineri**, Alanya, s. 545-547.

Güçlü, Muhammet, (2001-2002), "Antalya (Pamphylia) Bölgesinde Yollar: Kesikbeli Yolu ve Son Yüzyıldaki Durumu", **Adalya V**, Antalya, s. 237-243.

Grabar, Oleg (1964), "Islamic Art And Byzantium", **Dumbarton Oaks Papers, C. 18**, s. 67-88.

Grabar, Oleg, (1987), "The Date And Meaning Of Mshatta", **Dumbarton Oaks Paper, C. 41**, s. 243-247.

Grossmann, P.-H.G. Severin, (1981), “Forschungen In Südost Lykien, 1977” **Türk Arkeoloji Dergisi**, S. 25, s. 101-111.

Grossmann, P., (2008), “Zur Stiftung Und Bauzeit Der Grossen Kirche Des Schenuteklosters Bei Sühag (Oberagypfen)”, **Byzantinische Zeitschrift**, Berlin-Newyork, s. 35-54.

Gurlitt, Cornelius, (1999), (çev. Prof.Dr. Rezan Kızıltan) **İstanbul’un Mimari Sanatı**, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Gürbüz, Adnan, (2000), “XVI-XVII. Yüzyıllarda Alâiye Kalesi”, **10. Alanya Tarih Ve Kültür Semineri**, s. 553-559.

Gürçay, H.- M. Aktok, (1965), “Yer Altı Şehirlerinde Bir İnceleme Ve Yeşilhisar İlçesi’nin Soğanlıdere Köyü’nde Bulunan Kaya Anıtları” **Türk Arkeoloji Dergisi**, S. 14/1-2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 35-68.

Harrison, R.M., (1963), “Churches And Chapels Of Central Lycia”, **Anatolien Studies**, S.13, s. 117-151.

Harrison, R. M., (1979), “Aspects Of Late Roman And Early Byzantine Lycia”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. s. 525-531.

Hellenkemper, H.-Friedrich Hild, (1986), **Neue Forschungen In Kilikien**, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften.

Hellenkemper, H.-Friedrich Hild., (1990), **Kilikien Und Isaurien, Tabula Imperii Byzantini 5**, Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften.

Hellenkemper, H.-Friedrich Hild, (2004), **Lykien Und Pamphylien Tabula Imperii Byzantini 8**, Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften.

Heyd, W., (2000), (Çev. Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal), **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Hill, S. , (1996), **The Early Byzantine Churches Of Cilicia And Isaura**, USA: Variorum.

Hohlfender, R.L.- Vann, Robert L., (1998), "Survey Of Ancient Harbors In Turkey : 1997 Season At Aperlae In Lycia" **XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, C. II, Tarsus: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 443-460.

Hohlfelder, R.L.-R.L. Vann, (1999-2000), "A Church Beneath The Sea At Aperlae, Lycia", **Adalya IV**, s. 207-219.

Işık, Fahri, (2000) "Patara 1999" 22. **Kazı Sonuçları Toplantısı**, C. II, İzmir: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 79-94.

Jacobek, Roman, (1994). "Lykien", **Reallexikon Byzantinische Kunst** : Sütun 856-902.

Karakaya, Nilay, (2007), "Golgotha Yolu Sahnesi", **Olba XV**, Mersin: Kaam Yayınları, s. 179-192.

Karakaya, Nilay, (2009), “Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Duvar Resimlerinde Tek Figürler”, **Anadolu Ve Çevresinde Ortaçağ 3**, Ankara: Akvad Yayınları, s. 91-106.

Kaşgarlı, Mehlika Aktok, (1990), **Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara.

Keleş, Bahattin, (2000), “Alanya’nın Türkiye Selçukluları Tarafından Fethinden Sonra XIII. Ve XIV. Asırda Doğu Akdeniz Ticaretindeki Yeri Ve Önemi”, **10. Alanya Tarih Ve Kültür Semineri**, Alanya, s. 548–551.

Khatchatrian, Armen, (1964), “Annexes Des Eglises Byzantines A Plan Central” **Actes Du XII. Congres International D’etudes Byzantines III-V**, Beograd, s. 163-167.

Khatchatrian, Armen, (1971), **L’architecture Arménienne Du IV Au VI Siècle**, Paris: Klincksiek.

Kleinbauer, Eugene, (1987), “The Double-Shell Tetraconch Building at Perge in Pamphylia and the Origin of the Architectural Genus”, **Dumbarton Oaks Papers**, C. 41, Dumbarton Oaks Trustees For Harvard University, s. 277-293.

Krautheimer, R. (1975), **Early Christian And Byzantine Architecture**, Pelican History Of Art, Harmondsworth, Penguin Book.

Kondestabl Smbat, (951-1334), (Çev. Hrant D. Andracyın), **Başkumandan Simbat Vakayinamesi**.

Kontogiannis, N., (2008), “The Iconographic Program Of The Prophet Elijah Church, In Thalames, Greece”, **Byzantinische Zeitschrift** **B.101**, s. 55-70.

Konyalı, İ.Hakkı, (1946), **Alanya (Alaiyye)**, İstanbul.

Kökden, Uğur, (2001), “Seyir Köşkü”, **Alâeddin’in Lambası Anadolu’da Selçuklu Çağı Sanatı Ve Alâeddin Keykubad**, Işın Ekrem (ed.) içinde, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kuban, Doğan, (2008), **Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı**, İstanbul.

Kuyulu, İnci, (1979–80), **Alanya Bizans Kilisesi**, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü.

Küçük, Abdurrahman, (2003), **Ermeni Kilisesi Ve Türkler**, Ankara.

Kürkman, G.-Ö.Diler, (1981), **Alâiye Paraları, Coinage Of ‘Alâ’iye**, İstanbul.

Lavin, Irving, (1962), “The House Of The Lord: Aspects Of The Role Of Palace Triclinia In The Architecture Of Late Antiquity And The Early Middle Ages” **The Art Bulletin**, C. 44, No. 1, s. 1-27.

Leake, William Martin, (1976), **Journal Of A Tour In Asia Minor**, Newyork.

Leube Kadiroğlu M., (2001a), “Ortaçağ Gürcü Mimarisi 2000 Yılı Yüzey Araştırması”, **19. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, C. I, Ankara, s. 93-100.

Leube, Kadiroğlu M., (2001b), “1995-2000 Yüzey Araştırmalarında Belgelendirilen Ortaçağ Gürcü Kiliselerinin Plan Tipleri” **V. Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazı Ve Araştırmaları Sempozyumu**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 281-294.

Lloyd, Storm M., Seton-Rice, (Çev. Nermin Sinemoğlu), (1989), **Alanya (‘Alā’ıyya)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Love, Iris Cornelia, (1974), “Excavations At Knidos 1972”, **Türk Arkeoloji Dergisi**, **21-1**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 85-129.

Mansel, A.Müfit, (1978), **Side 1947-1966 Yılları Kazıları Ve Araştırmalarının Sonuçları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mango, Cyril- E. J. W. Hawkins- Susan Boyd, (1990), “The Monastery Of St. Chrysostomos At Koutsovendis (Cyprus) And Its Wall Paintings Part I: Description”, **Dumbarton Oaks Papers**, C. 44, s. 63-94.

Mango, Cyril, (2006), (Çev. Mine Kadiroğlu), **Bizans Mimarisi**, Ankara.

Maranci, Christina, (2001), **Medieval Armenian Architecture**, Hebrew University Armenian Studies.

Mason, R., (1989) "The Medici - Lazara Map Of Alanya", **Anatolian Studies**, S. 39, Ankara, s. 85-105.

Mathews T., (1976), **The Byzantine Churches Of İstanbul**, London.

Mercangöz, Zeynep, (1990), "Bafa Gölü Kuzeyinde Kirselik'teki Bizans Manastır Kilisesi" **Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Dergisi**, S. 5, s. 117-138.

Megaw, A.H.S. , (1931-32), "The Chronology Of Some Middle-Byzantine Churches" **Athens**, Annual Of The British School.

Megaw, A.H.S. , (1946), "Three Vaulted Basilicas In Cyprus" **The Journal Of Hellenic Studies**, C. 66, s. 48-56.

Megaw, A.H.S. , (1962), " The Church Of The Holy Apostles At Perachorio, Cyprus, And Its Frescoes", **Dumbarton Oaks Papers**, C. 16, s. 277-348.

Megaw, A.H.S. , (1964) "Twelfth Century Frescoes In Cyprus" **Actes Du XII. Congres International D'etudes Byzantines III-V**, Belgrad, s. 257-266.

Megaw, A.H.S. , (1974), "Byzantine Architecture And Decoration In Cyprus: Metropolitan Or Provincial?", **Dumbarton Oaks Papers**, C. 28, s. 57-88.

Megaw, A.H.S. -E.J.W. Hawkins. , (1977), **The Church Of The Panagia Kanakaria At Lythrankomi In Cyprus**, Washington: Dumbarton Oaks Center For Byzantine Studies Trustees For Harvard University.

Milcev, A., (1964), " Neuentdeckte Mittelalterliche Kreuzkuppelartige Dreikonchale Kirche In Der Umgebung Vom Dorfe Kulata Im Tale Von

Mittleren Struma”, **Actes Du XII. Congres International D’etudes Byzantines**, Belgrad, s. 289-304.

Millet, Gabriel, (1916), **L’ecole Grecque Dans L’architecture Byzantine**, Paris.

Morganstern, James, (1973), **The Byzantine Church At Dere Ağzı**, New York University.

Morganstern, James, (1983), **The Byzantine Church At Dereagzı And Its Decoration**, Tübingen.

Müller-Wiener Wolfgang, (2002), **İstanbul’un Tarihsel Topografyası**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Nersessian, Sirarpie Der, (1973), **Etudes Byzantines Et Armeniennes Byzantine And Armenian Studies I-II**, Imprimerie Orientaliste, Louvain.

Nersessian, Vrej, (1987), **Armenian Illuminated Gospel Books**, London: The British Library.

Nicklies, C.E., (1994), “ The Church Of The Cuba Near Castiglione Di Sicilia And Its Cultural Context”, **Muqarnas**, C. 11, s. 12-30.

Orlandos, A.K., (1999a), “Ho Hagios Demetrios Tes Varasovas”, **Apixeion A 1935**, Atina, s. 105-120.

Orlandos, A.K., (1999b), “Thessaloniki In Katopsis Prophet Elias”, **Apixeion A 1935**, Atina , s. 178-180.

Ostrogorsky Georg, (1999), **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev. Prof.Dr.Fikret Işıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öney, Gönül, (1990), **Ankara Arslanhane Camii**, Ankara, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ötüken, S. Yıldız, (1978), "İstanbul Son Devir Bizans Mimarisinde Cephe Süslemeleri", **Vakıflar Dergisi**, S. 12, s. 213-223.

Ötüken, S. Yıldız, (1984), "Kapadokya Bölgesindeki Kapalı Yunan Haçı Planlı Kiliselerde Resim Program", **Ege Üniversitesi Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Dergisi**, S. 3, s. 143-167.

Ötüken S. Yıldız-H. Acun-A. Durukan-S. Pekak, (1986), **Türkiye'de Vakıf Abideler Ve Eski Eserler**, C. IV, Ankara.

Özdemiroğlu, A. Özmen, (2000), **Bizans Çağı'na Ait Bir Eser, İstanbul'daki Panagia Muhliotissa Kilisesi**, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü.

Palade, Mihaela, (Aralık 2007) "Aspects Of Mount Athos Contribution To The Maintenance Of The Triconchial Plan In Romanian Sacred Architecture" " **European Journal Of Science And Theology**, C. 3, No. 4, s. 49-63.

Papazotos, T., (1991), "The Identification Of The Church Of "Profitis Elias" In Thessaloniki" **Dumbarton Oaks Papers**, S. 45, s. 121-127.

Parmaksızoğlu, İsmet, (1971) **İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler**, Ankara.

Parman, Ebru, (2009), “Antalya-Olympos Ve Çevresi (Geç Antik-Ortaçağ) Yüzey Araştırmaları 2000 Yılı Çalışma Raporu”, **19. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, C. I, Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 137-144.

Peschlow, U.-R. Jacobek, (1993), “Spuren Des Byzantinischen Mittelalters In Lykien”, **Atken Des II., Internationalen Lykien-Symposions Wien, (6-12 Mai 1990)**, Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, II, S. 59-70.

Reis Piri, **Kitab-I Bahriye Denizcilik Kitabı, C. II**, Haz: Y. Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, No. 19 (Basım Yeri Ve Tarihi Yok).

Redford, Scott, (1991) “The Alâeddin Mosque in Konya Reconsidered” **Artibus Asiae**, C. 51, No. 1-2, s. 54-74, Artibus Asiae Publishers.

Redford, Scott, (1993), “The Seljuqs Of Rum And The Antique” **Muqarnas**, C. 10, Leiden-E.J.Brill Netherlands, s. 148–156.

Redford, Scott, (2000), **Landscape And The State In Medieval Anatolia Seljuk Gardens And Pavilions Of Alanya, Turkey**.

Redford, Scott, (2008), (Çev. Serdar Alper), **Anadolu Selçuklu Bahçeleri (Alaiyye/Alanya)**, İstanbul.

Restle, Marcell, (1967), **Byzantine Wall Paintings In Asia Minor**, Germany.

Riefstahl, Rudolf M., (1931), **Turkish Architecture In Southwestern Anatolia**, Cambridge.

Romancuk, Alla, (2005), **Studien Zur Geschichte Und Archäologie Des Byzantinischen Cherson**, Brill Leiden –Boston.

Rosenbaum, E., G.Huber, S. Onurkan, (1967), **A Survey Of Coastal Cities In Western Cilicia**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Rott, Hans, (1908), **Kleinasiatische Denkmaler Aus Pisidien, Pamphylien, Kappodikien Und Lykien**, Leipzig, Dieteriek.

Russel, James, (1981), “Excavations At Anemurium (Eski Anamur) 1976”, **Türk Arkeoloji Dergisi**, S. 25-1, s. 263-290.

Severin, H.G.- Grossmann, P., (2003), “Frühchristliche Und Byzantinische Bauten Im Südöstlichen Lykien”, **İstanbululler Forschungen**, C. 46, Germany: Tübingen Ernst Wasmuth Verlag.

Shelley J.M., (1943), “The Christian Basilica Near The Cenchrean Gate At Corinth”, **Hesperia**, C. 12, No. 2 (Nisan-Haziran), s. 166-189.

Steppan, Thomas, (1995), **Die-Athos Lavra Und Der Trikonchale Kuppelnaos In Der Byzantinischen Arkhitektur**, München.

Stollmayer, J., (1999), “Spatantake Trikonkhoskirchen Ein Baukonzept”, **Jahrbuch Für Antike Und Christentum, Jahrgang 42**, Münster-Westfalen, s. 116-157.

Strabon, (2000), (Çev: A.Pekman), **Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)**, İstanbul, s. 250-251.

Stricevic, M., (1957), “Meister Der Baukunst Des VI Jahrhunderts Im Ostillyricum” **X.Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi Tebliğleri**, İstanbul, s. 224-240.

Stricevic, M., (1963), “Eglises Triconques Medievales En Serbie Et En Macedoine Et La Tradition De L’architecture Paleobyzantine”, **Actes Du XII. Congres International D’etudes Byzantines**, Beograd, s. 171-180.

Stylianou, Andreas-J.Stylianou, (1960), “Donors And Dedicatory Inscriptions, Supplicants And Supplications In The Painted Churches Of Cyprus” **Jahrbuch Der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft**, S. IX, Graz-Köln, s. 97-128.

Stylianou, Andreas, (1964), “Some Wall-Painting Of The Second Half Of The 15th Century In Cyprus”, **Actes Du XII. Congres International D’etudes Byzantines III**, Beograd, s. 363-367.

Swoboda, K.M., (1961), “The Problem Of The Iconography Of Late Antique And Early Mediaeval Palaces”, **The Journal Of The Society Of Architectural Historians**, C. 20, No. 2, s. 78-89.

Tanyeli, Uğur., (1987), **Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15.Yüzyıl)**, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Tekinalp, Vahit Macit, (2000), **Geç Antik Dönem Sonrasında Ve Ortaçağ’da (M.S. 4.-14. Yüzyıl) Andriake Kenti**, (Yayınlanmamış

Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tekinalp, Vahit Macit, (2001), “Andriake Kiliseleri Ve Tarihlendirme Sorunları”, **V. Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazı Ve Araştırmaları Sempozyumu (19-20 Nisan 2001)**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 491-516.

Tekinalp, Macit, (2009) “Palace Churches Of The Anatolian Seljuks: Tolerance Or Necessity?” **Byzantine And Modern Greek Studies**, S. 33 No. 2, s. 148-167.

Teteriatnikov, Natalia, (1988), “Upper-Story Chapels Near The Sanctuary İn Churches Of The Christian East”, **Dumbarton Oaks Papers**, C. 42, s. 65-72.

Texier, Charles, (2002), **Küçük Asya Coğrafya, Tarihi Ve Arkeolojisi**, C. III, Ankara.

Thierry, N. (1975), “L'art Monumental Byzantin En Asie Mineure Du XI Siècle Au XVI”, **Dumbarton Oaks Papers**, C. 29, s. 73-111.

Traversarı, Gustavo, (1998), “1997’de (Frgiya’daki) Laodicea’da Yapılan Arkeolojik Yüzey Araştırması”, **XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, C. II, Tarsus: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 293-298.

Turan, Osman, (2003), **Selçuklular Tarihi Ve Türk-İslam Medeniyeti**, İstanbul.

Turan, Şerafettin, (1990), **Türkiye-İtalya İlişkileri I Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine**, İstanbul.

Uçkan, Olcay Yelda, "Olympos Kazısı 2007 Excavations At Olympos In 2007" **Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri (2003)-8**, Antalya, s. 52-57.

Uzunçarşılı, İ.H., (2003), **Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Üstündağ, Handan – F. Arzu Demirel, (2009), "Alanya Kalesi İskelet Topluluğunda Ağız ve Diş Sağlığı", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 26, S. 1, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 219-234.

Vocotopoulos, P.L. (1981), "The Role Of Constantinopolitan Architecture During The Middle And Late Byzantine Period", **XVI. Internationaler Byzantinisten Kongress Akten 1-2**, Verlag, s. 551-573.

Voyacıoğlu, Vasos, (2002), **Alanya**, Alanya : Aktav Yayıncılık.

Ward-Perkins, J.B., (Aralık 1966), "Imperial Mausolea And Their Possible Influence On Early Christian Central-Plan", **The Journal Of The Society Of Architectural Historians**, C. 25, No. 4, s. 297-299.

Wiegand, T.-H. Schrader, (1904), **Priene**, Berlin.

Wiegand, T., (1913), **Der Latmos (Milet 3/1)**, Berlin.

Yardı, Ali, (2002), **Alanya Kitabeleri**, İstanbul.

Yıldız, Dilek, (1986), **Kayseri İli Yahyalı İlçesi'ne Bağlı Çamlıca Köyü'ndeki Bizans Kiliseleri**, (Yayınlanmamış Bölge Araştırmaları Dergi Semineri), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

İnternet Adresleri

www.gerty.ncl.ac.uk

EKLER

TRİKONCHOS PLAN TİPOLOJİSİ VE BÖLGELERE DAĞILIMI

TRİKONCHOS PLAN TİPOLOJİSİ VE BÖLGELERE DAĞILIMI

1- Villa Ve Kabul Salonları (Triclinium)

İtalya

- Nero Domus Aurea
- Apollonia Dux
- Aphrodisias
- Ptoleamis (Kabul Salonu)
- Sicilya Piezza Armerina'daki İmparatorluk Villası (4. Yüzyıl)
- Dalmaçya Spalato Kentinde (300 Civarı) Diocletian Sarayı
- Ravenna Theodoric Sarayı (6. Yüzyıl Başı)
- Bosra Sarayı
- Ilgelheim Charlemagne Sarayı
- Leo Triclinium Lateran Villası

Suriye

- Qasr İbn Wardan Sarayı (564)
- Mshatta Sarayı (5. Yüzyıl Sonu)

Anadolu

- Side Piskoposluk Sarayı (Kabul Salonu) (5-6. Yüzyıl)

2- Mısır Ege Tipi-Doğu Bölümü Trikonchos Planlı

Bazilikalar

Mısır

- Hermopolis (5. Yüzyıl)
- Deir-El-Abiad Kiliseleri (5. Yüzyıl)
- Sühag Bazilikası (5. Yüzyıl Ortası)
- Suriye Admirable Adası Manastır Kilisesi (6. Yüzyıl)
- Ürdün Jordon'da Nebo Adası'ndaki Kilise
- Filistin Beytlehem'de Doğum Kilisesi (327-41)

Yunanistan

- Panagia Lykodemou Kilisesi (11. Yüzyıl Başı)
- Hosios Lukas Manastırı Katholikon Kilisesi (11.Yüzyıl. İlk Yarısı)
- Daphni Kilisesi (1080)
- Phocis'te St. Luc Kilisesi (11. Yüzyıl. Başı)
- Paramythia Bazilikası (7. Yüzyıl)
- Sparta Bazilikası'nda (7. Yüzyıl)

İtalya

- Napel Dışında Cimitile-Nola'da St. Felix Manastır Kilisesi(4-5. Yüzyıl)

- Epiros Bölgesi'ndeki Dodona Bazilikası (6-7. Yüzyıl)
- Sicilya'da Syracuse S.Pietro Baias Kilisesi (5. Yüzyıl Sonu-6. Yüzyıl Başı)

Anadolu

Lykia

- Alacahisar Kilisesi (5-6. Yüzyıl)
- Dikmen Kilisesi (5-6. Yüzyıl)
- Karabel Bazilikası (5-6. Yüzyıl)
- Batı Asarcık Kilisesi (5-6. Yüzyıl)
- Devekuyusu Kilisesi (5-6. Yüzyıl)
- Aperlae Kilisesi (5-6. Yüzyıl)
- Patara Doğucasarı Akropolü Kilisesi (5-6. Yüzyıl)

Diyarbakır

- Meryem Kilisesi

İstanbul

- Toklu Dede Mescidi (11-12. Yüzyıl)
- Hagia Sophia (6. Yüzyıl.)

3- Pastoforyon Odaları

İstanbul

- Molla Fenari İsa (Theotokos Konstantin Lips Manastırı)
Kuzey Kilisesi (907) Ve Güney Kilisesi (1282)
- Kilise Cami (1100)
- Myrelaion (Bodrum Cami) Kilisesi (920)
- Zeyrek Kilise Cami Pantokrator Kilisesi (1118-1124)
- Gül Cami (1050-1150)

Bithynia Bölgesi

- Dil İskelesi'nde Yılanca Bayır Kilisesi'nde (9. Yüzyıl)

Likya Bölgesi

- Kök Burnu'ndaki Manastır Kilisesi (5-6. Yüzyıl)
- Akalissos Bazilikası (5-6. Yüzyıl)
- Melanippe Bazilikası'nın Sadece Güneydoğu Köşesindeki
Diakonikon Mekânında (5-6. Yüzyıl)

Mistra

- Kvela'da Tsminda Vatchnadziani Kilisesi (8-9. Yüzyıl)

4- Ek Yapılar (Martyrium/Vaftizhane)

Anadolu

Likya Bölgesi

- Güceymen Tepesi Bazilikası
- Letoon Bazilikası
- Andriake A2 Ek Yapısı (10-11. Yüzyıl)
- Xanthos Akropolis Bazilikası
- Olympos'ta Piskoposluk Sarayı Mezar Odası/Vaftizhane
- Elmalı Hacımusalar Köyü Kilisesi İkinci Yapı Dönemi

Güneydoğu Cephe

- Gülmez Asar Bazilikası Yanındaki Yapı
- Akalissos Kilisesi'nin Kuzeydoğusunda Limyra

Yunanistan

- Corinth Bazilikanın Güneyinde Bulunan Mezar Odası

İtalya

- Parenzo Katedrali Piskoposluk Kilisesi Kuzeydoğusunda
Martyr Şapeli (550)
- Roma S.Simforosa Bazilikası'nın Doğusundaki Yapı

Libya

- Apollonia Bölgesinde Doğu Bazilikası Vaftizhanesi

5- Kilise Ve Şapeller

Anadolu

Mardin

- Midyat Hah Köyü El-Hadra Kilisesi

Antakya

- Simeon Stylizes Kilisesi

Kilikya Bölgesi

- Gazipaşa'da Güney Köyü Nohut Mahallesi'ndeki Kragos Antiokheiası (5. Yüzyıl)
- Süphandere Köyü'ndeki Kilise (10-11. Yüzyıl)
- Mersin'in Mut Mahras Dağı'ndaki Kilise (5. Yüzyıl)

Likya Bölgesi

- Likya'da Kumluca İlçesi Güneşli Köyü'ndeki Kilise
- Hacımusalar Khoma Kilisesi'nin İlk İnşaat Aşaması

Kapadokya Bölgesi

- Madenşehir 9 Numaralı Yapı (10-11. Yüzyıl)
- Ortaköy H.Georgios (10-11. Yüzyıl)
- Tagar Kaya Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- Kızılören Kaya Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- Göstesin Kaya Kilisesi (10-11. Yüzyıl)

Marmara Bölgesi

Bythinia

- Bafa Menet Adası'ndaki Kilise (10-11. Yüzyıl)

Trakya

- Vize Kaya Kilisesi (10-11. Yüzyıl)

Yunanistan Ve Girit

- Kumpelidiki Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- Varasovas Hagios Demetrios Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- H. Ioannes Salaminos Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- H.Nikolaos Koropiou Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- H. Demetrios Saraniku Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- H. Sozon Skripu Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- Platini H. Nikolaos Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- Profit Eliah Kilisesi (Peygamber Eliah Kilisesi) (10-11. Yüzyıl)
- Athos Yarımadası Büyük Lavra Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- St. Laure Athanese Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- Vatopedi Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- Iviron Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- Kutaisi Katedrali (11. Yüzyıl)

- Aulis St. Nicholas Kilisesi (11. Yüzyıl)
- Vinenis Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- Skripou St. Sozon Şapeli (10-11. Yüzyıl)
- Sternes Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- Sfakia Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- Myopotamos Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- Sikalaria Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- Kyrgiana Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- Molla Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- H. Nikolaos Serres Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- H. Ioannes Elaionos Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- H.Nikolaos Methanon Kiliseleri (10-11. Yüzyıl)
- Chilandar Kilisesi (10-11. Yüzyıl)
- Hagia Triada Kilisesi (10-11. Yüzyıl)

Bulgaristan

- Ohrid'de St. Panteleimon Kilisesi (10. Yüzyıl)
- Poganovo Manastır Kilisesi
- Kulata Köyü Aziz Athanas Manastır Kilisesi

Sırbistan

- Treska Aziz Andre Kilisesi

Yugoslavya

- Kursumlija'daki Kilise (12. Yüzyıl)
- Caricin Grad Kilisesi (12. Yüzyıl)

Romanya

- Kurtea De Argeş'teki Aziz Nikolaos Kilisesi (1150)

Ermenistan

- Sevan Arakelot Kilisesi (12 Havarî)
- S.Astvatsatsin (Tanrı Anası Meryem) Kilisesi
- Dvin Katedrali (10-11. Yüzyıllar 3. Yapı Dönemi)
- Thalin Katedrali (10-11. Yüzyıllar 2. Yapı Dönemi)
- Alem Kilise (10-11. Yüzyıl)

Gürcistan

- Gürcistan'da Kutaisi Bagradit (11. Yüzyıl)
- Alaverdi Katedrali (11. Yüzyılın İlk Yarısı)
- Gurjaani Kvelacminda Kilisesi (10-11.Yüzyıl)

Anadolu'daki Gürcü Yapıları (Çoruh Nehri, Oltu Ve Tortum Çayı Çevresi)

- Bahçeli Kışla Manastır Kilisesi (9. Yüzyıl Sonu)

- Oshki (Öşk) Manastır Kilisesi (963-973)
- Ardahan Gölü İlçesinin Uğurtaş Köyü Dört Kilise Manastırı Kilisesi